अथ आचारार्कप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ॐम् ॥जानकीनयनयुग्मगोचरंमानिनांनयनयोरगोचरं ॥ नीलमेघरुचिरच्छविंसदाभावयेमनसिराघवंप्रभुं ॥ १ ॥ उत्तीर्य
पूर्णामुखचंद्रबिंबंपरामृशंतंनिजपाणिपल्लवैः ॥ गंगाधरंनौमिभुजंगराहुप्ररुष्टभीत्याचकितंमुहुर्मुहुः ॥ २ ॥ महादेवतनुजन्माभारद्वाजकुलो
द्भवः ॥ दिवाकरोरकिंनत्वाह्याचारार्कंतनोत्यसौ ॥ ३ ॥ तत्रादावुपोद्घातप्रकरणमारभ्यते ॥ हारीतः ॥ अज्ञानतमसांधानांभ्रमितानांकुद-
ष्टिभिः ॥ धर्मशास्त्रप्रदीपोयंधार्योमार्गोपदेशकः ॥ मनुः ॥ आचारः परमोधर्मोनृणांश्रेयस्करोभवेत् ॥ इहलोकेपराकीर्तिः परत्रपरमंसुखं
॥ आचारात्प्राप्यतेश्रैष्ठ्यमाचारात्कर्मलभ्यते ॥ कर्मणाजायतेज्ञानंज्ञानान्मोक्षमवाप्यते ॥ पराशरः ॥ आचारः परमोधर्मआचारः परमंतपः
॥ आचारः परमंज्ञानमाचारात्किंनसाध्यते ॥ यस्त्वाचारविहीनोपिविद्वान्वेदपरायणः ॥ सर्वधर्मबहिःकार्योयथाशूद्रस्तथैवसः ॥ स्मृत्यंतरेलौ-
किकाचारोप्यावश्यकत्वेनोक्तः ॥ किंपुनः शास्त्रीयः ॥ तथा ॥ यद्यपिस्यात्स्वयंब्रह्मात्रैलोक्याकर्षणक्षमः ॥ तथापिलौकिकाचारंमनसा
पिनलंघयेत् ॥ तथा ॥ समयाचारिकोधर्मोजातिदेशकुलोद्भवः ॥ ग्रामाचाराः परिग्राह्याः सर्वत्रैवयथोदितं ॥ धर्ममूलमाहयाज्ञवल्क्यः
॥ श्रुतिःस्मृतिःसदाचारः स्वस्यचप्रियमात्मनः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामोधर्ममूलमिदंस्मृतमितिपद्मपुराणेपि ॥ बहुत्वादिहशास्त्राणांध
र्ममूलंश्रुतिः स्मृतिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानांविरोधोयदिदृश्यते ॥ श्रौतंतत्रप्रमाणंस्याद्द्वयोर्द्वैधेस्मृतिर्वरा ॥ श्रुतिद्वैधंतुयत्रस्यात्तत्रधर्मावुभौ १
स्मृतौ ॥ स्मृतिद्वैधेतुविषयः कल्पनीयः पृथक्पृथक् ॥ वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदोनारायणः साक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम

3755

॥ योवैदिकमनादृत्य कर्मस्मार्तैतिहासिकं ॥ मोहात्समाचरेद्विप्रोनसपुण्येनलिप्यतइति ॥ धर्मलक्षणमाहशंखः ॥ देशकालउपायेनद्रव्यंश्रद्धास
मन्वितं ॥ पात्रेप्रदीयतेयत्तत्सकलंधर्मलक्षणं ॥ हेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरेपि ॥ गंगास्नानंशिवोदेवोभियपूजात्मचिंतनं ॥ ध्यानंनारायणस्यैतत्स
कलंधर्मलक्षणमिति ॥ तत्रैवबृहस्पतिः ॥ दयाक्षमानसूयाचशौचानायासमंगलं ॥ अकार्पण्यमस्पृहत्वंसर्वसाधारणानिच ॥ सर्वेषांविप्र
राजन्यविट्शूद्राणांधर्मलक्षणानीत्यर्थः ॥ दयादीनांलक्षणमाह ॥ सएव ॥ परेवाबंधुवर्गेवामित्रेद्वेष्टरिवासदा ॥ आपन्नेरक्षितव्यंतुदयैषा
परिकीर्तिता ॥ बाह्येवाभ्यंतरेवापिदुःखउत्पादितेपरैः ॥ नकुप्यतिनवाहंतिसाक्षमापरिकीर्तिता ॥ गुणान्नगुणिनोहंतिस्तौतिमंदगुणान
पि ॥ नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्तिता ॥ अभक्ष्यपरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिंदितैः स्वधर्मेचव्यवस्थानंशौचमेतत्प्रकीर्तितं ॥ शरीरंपी
ड्यतेयेनसुशुभेनापिकर्मणा ॥ अत्यंतंतन्नकुर्वीतअनायासःसउच्यते ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनं ॥ एतद्धिमंगलंप्रोक्तंऋ
षिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ स्तोकादपिप्रदातव्यमदीनेनांतरात्मना ॥ अहन्यहनियत्किंचिदकार्पण्यंहितत्स्मृतं ॥ यथोत्पन्नेनसंतोषःकर्तव्योह्य
ल्पवस्तुनि ॥ परस्यचिंतयेन्नार्थंसास्पृहापरिकीर्तितेति ॥ कर्मकरणेदिङ्नियमउक्तः कर्मप्रदीपेकात्यायनेन ॥ यत्रदिङ्नियमोनास्तिजप
होमादिकर्मसु ॥ तिस्रस्तत्रदिशःप्रोक्ताऐंद्रीसौम्यापराजिता ॥ गौतमः ॥ रात्रावुदङ्मुखःकुर्याद्दैवकार्यंसदैवहि ॥ शिवार्चनंसदाप्ये
वंमुनिःकुर्यादुदङ्मुखः ॥ सदारात्रौदिवात्वेतिव्याख्यातंगुरुभिःक्वचित् ॥ विष्णुः दिङ्नियमाभावेप्राचीमनुरुध्यकर्मकुर्यात् ॥ प्राच्यु

आ॰ क॰ काचारमयूखेतन्त्रांतरे ॥ यत्रैव भानुरस्तं वियत्यदेतिप्राचीं तु तां वेदविदोवदंति ॥ ततोपरांपूर्वकपूज्ययोश्चसदागमज्ञाः प्रवदंनितांतु ॥ द्वितीया
२ त्वागमोक्तपूजायामेवेतितत्रैवोक्तं ॥ कात्यायनः ॥ यत्रोपदिश्यतेकर्मकर्तुरंगंनतूच्यते ॥ दक्षिणस्तत्रविज्ञेयः कर्मणांपारगः करः ॥ आश्व
लायनसूत्रंच ॥ दक्षिणंप्रतीयादनादेशाद्इति ॥ वराहपुराणे ॥ स्नानपूजातर्पणादिजपहोमसुरार्चनं ॥ उपवासव्रताकार्येसायंसंध्याहुती
विना ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ इक्षूनपः फलंमूलंपयस्ताम्बूलमौषधं भक्षयित्वापिकर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ कर्मप्रदीपे ॥ पित्र्यमं
त्रानुद्रवणे आत्मालंभेधमेक्षणे ॥ अधोवायुसमुत्सर्गेप्रहासेनृतभाषणे ॥ मार्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टेक्रोधसंभवे ॥ निमित्तेष्वेषुसर्वत्रक
र्मकुर्वन्नपःस्पृशेत् ॥ आत्मालंभोहृदयस्पर्शः ॥ हारीतः ॥ आर्द्रवासाजलेकुर्यात्तर्पणाचमनंजपं ॥ शुष्कवासाः स्थलेकुर्यात्तर्पणाचमनंजपं ॥
आपस्तंबः ॥ संध्यार्थेभोजनार्थेवास्नानार्थेपितृकर्मणि ॥ शूद्रात्ततेननाचामेद्यागादिहवनेषुच ॥ यमः ॥ आपः करनखस्पृष्टाः समाच
मतियोद्विजः ॥ सुरांपिबतिसुव्यक्तांयमस्यवचनंयथा ॥ बौधायनः ॥ शुद्ध्याभावेभवेत्किंचिद्भूमौत्यक्त्वातुतज्जलं ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥
आर्षंछंदश्चदैवत्यंविनियोगंतथैवच ॥ वेदितव्यंप्रयत्नेनब्राह्मणेनविशेषतः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ आसीनऊर्ध्वःप्रह्वोवानियमोयत्रनेद
शः ॥ तदासीनेनकर्तव्यंनप्रह्वेणनतिष्ठता ॥ सदोपवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच ॥ विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतं ॥ नचाचो २
त्तराधेनयज्ञोपवीतस्यकर्मांगतोक्तेः कर्मकालातिरिक्तकालेयज्ञोपवीतधारणमैच्छिकमितिवाच्यं ॥ मलापकर्षणस्नानेगात्राभ्यंगेतथैव

त॥उपवीतंपृथक्कुर्यादन्यत्रनरकंव्रजेत् इत्याश्वलायनोक्तेः ॥ मंत्रन्यस्तोपवीतंयद्विनाभ्यंगंनचोद्धरेत् ॥ त्रुटितंवायदिभ्रष्टंपुनर्मंत्रेणधा-
रयेत् ॥ नवीनंधारयेद्विप्रोनजीर्णंनपरैर्धृतमितिहारीतोक्तेश्च ॥ अथात्रप्रसंगाद्यज्ञोपवीतनिष्पत्तिप्रकारंप्रवदामः ॥ प्रयोगपारिजातेवि
ष्णुः ॥ कार्पासक्षौमगोवालशणवल्कतृणादिकं ॥ यथासंभवतोधार्यमुपवीतंद्विजातिभिः ॥ शुचौदेशेशुचिः सूत्रंसंहतांगुलिमूलके ॥ आवेष्ट्य
षण्णवत्यांतत्त्रिगुणीकृत्ययत्नतः अब्लिंगकैस्त्रिभिर्मंत्रैस्तत्प्रक्षाल्योर्ध्ववृतंकृतं ॥ पुनस्तत्त्रिगुणीकृत्यनवसूत्रमधोवृतं ॥ अप्रदक्षिणमावृत्तं
सावित्र्यात्रिगुणीकृतं ॥ वसिष्ठः ॥ त्रिरावेष्ट्यदृढंकृत्वाहरिब्रह्मेश्वरान्नमेत् ॥ एवंकृत्वोपवीतंस्यात्तस्यैकाग्रंथिरिष्यते ॥ देवलः ॥ ग्रंथेश्चनव
सूत्रस्यवक्ष्यंतेदेवताः क्रमात् ॥ ॐकारोग्निस्तथानागःसोमः पितृप्रजापती ॥ वायुः सूर्यश्चशर्वश्चइत्येतानवतंतवः ॥ रुद्रेणदीयतेग्रंथिः सा
वित्र्याचाभिमंत्रितं ॥ तस्यार्यमुपवीतंस्यान्नातिलंबंनचोच्छ्रितं ॥ सावित्र्यादशकृत्वोद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥ ब्रह्मचारिणएकंस्यात्स्नातक
द्वेबहूनिवा ॥ यज्ञोपवीतंपरममितिमंत्रेणधारयेत् ॥ बहूनांधारणेतत्रप्रत्येकंमंत्रइष्यते ॥ भृगुः ॥ ब्रह्मसूत्रंचसव्येंसेस्थितेयज्ञोपवीतिता
॥ प्राचीनावीनितासव्येकंठस्थेतुनिवीतिता ॥ मनुः ॥ मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं ॥ अप्सुप्रास्यविनष्टानि गृहीत्वान्यानिमंत्रवत् इ-
ति ॥ इतिभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्के उपोद्घातप्रकरणं ॥ भूयास्कर्मपुंडरीकायतास्वेषप्रेमनित्यंप्रभुमिज्जाप्राणनाथे संं
साराब्धिंदूरपारंप्रतर्तुंप्रथानोकामारुरुक्षोःप्रणामाः ॥ १ ॥ आश्वलायनः ॥ अथोच्यंतेगृहस्थस्यनित्यकर्मयथाविधि ॥ यत्कृत्वानृण्या-

आ॰र॰ माप्नोतिदैवान्दिव्यांश्चमानुषान् ॥ अथात्रब्राह्ममुहूर्तमारभ्यास्नापंकर्माण्युच्यंते ॥ ब्राह्ममुहूर्तश्चद्वेधाअंत्ययामात्मकोरात्रेरुपांत्यमुहूर्तश्च
२ तत्राद्यःपितामहेनोक्तःरात्रेस्तुपश्चिमोयामोमुहूर्तोब्राह्मउच्यते॥ द्वितीयस्तुप्रयोगपारिजातेरात्रिगतमुहूर्तपंचदश कंप्रक्रम्यब्राह्मोना-
मस्तुतस्यैवमुहूर्त प्रक्रमोनिशीति ॥ मनुः ॥ ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मार्थावनुचिंतयेत् ॥ कायक्लेशांश्चतन्मूलान्वेदतत्वार्थमेवच ॥ आगमे॥
ब्राह्मेमुहूर्तेचोत्थायचिंतयेद्रघुनंदनं ॥ श्रीपूर्वजयमध्यस्थंद्विजयांतंविचक्षणइत्यादिप्रातःस्मरणंपितामहोक्तं ब्राह्ममुहूर्तमारभ्यका
र्यमितिकेचित् ॥ श्रीमातामहचरणास्तु द्वितीयब्राह्ममुहूर्तमारभ्यप्रातःस्मरणंकार्यं ॥ पितामहोक्तस्तु ॥ वेदाभ्यासार्थमित्याहुःयु
क्तंचैतन् ॥ रात्रेरंतिमयामेतुद्विजोवेदंविचिंतयेत् ॥ इतिपरशुरामनिबंधेकात्यायनोक्तेः॥ अत्रस्वापेप्रायश्चित्तमुक्तंस्मृतिरत्नावल्यां॥
ब्राह्मेमुहूर्तेयानिद्रासापुण्यक्षयकारिणी ॥ तांकरोतिद्विजोमोहात्पादकृच्छ्रेणशुध्यतीति ॥ अत्रस्मरणीयमाहव्यासः ॥ महर्षिर्भगवा-
न्व्यासःकृत्वेमांसंहितांपुरा ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मापुत्रमध्यापयच्छुकं ॥ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारशतानिच ॥ संसारेष्वनुभू
तानियांतियास्यंतिचापरे ॥ हर्षस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरोम्येषनचक-
श्चिच्छृणोतिमे ॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंत्यजेज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ धर्मोनित्यः २
सुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः इमांभारतसावित्रींप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ सभारतफलंप्राप्यपरंब्रह्माधिगच्छति-

धर्मानिं प्रातः स्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यं रूपं हि मंडलमृचोथ तनुर्यजूंषि ॥ सामानि यस्य किरणाः प्रभवादिहेतुं ब्रह्मा
हरात्मकमलक्ष्यमचिंत्यरूपं ॥१॥ प्रातर्नमामि तरणिं तनुवाङ्मनोभिर्ब्रह्मेंद्रपूर्वकसुरैर्नुतमर्चितं च ॥ वृष्टिप्रमोचनविनिग्रहहेतुभू
तं त्रैलोक्यपालनकरं त्रिगुणात्मकं च ॥२॥ प्रातर्भजामि सवितारमनंतशक्तिं पापौघशत्रुभयरोगहरं परं च ॥ तं सर्वलोककलनात्मककालमूर्तिं
गोकंठबंधनविमोचनमादिदेवं ॥३॥ श्लोकत्रयमिदं भानोः प्रातः प्रातः पठेत्तु यः ॥ स सर्वव्याधिनिर्मुक्तः परं सुखमवाप्नुयात् ॥ ४॥ प्रातः
स्मरामि गणनाथमनाथबंधुं सिंदूरपूरपरिशोभितगंडयुग्मं ॥ उद्दंडविघ्नपरिखंडनचंडदंडमाखंडलादिसुरनायकवृंदवंद्यं ॥१॥ प्रातर्नमा
मि चतुराननवंद्यमानमिच्छानुकूलमखिलं च वरं ददानं ॥ तं तुंदिलं द्विरसनाधिपयज्ञसूत्रं पुत्रं विलासचतुरं शिवयोः शिवाय ॥ २॥ प्रातर्भ
जाम्यभयदं खलु भक्तशोकदावानलं गणविभुं वरकुंजरास्यं ॥ अज्ञानकाननविनाशनहव्यवाहमुत्साहवर्धनमहं सुतमीश्वरस्य ॥३॥ श्लोक
त्रयमिदं पुण्यं सदा साम्राज्यदायकं ॥ प्रातरुत्थाय सततं यः पठेत्प्रयतः पुमान् ॥४॥ प्रातः स्मरामि शरदिंदुकरोज्ज्वलाभां सद्रत्नवन्मकरकुंडल
हारभूषां ॥ दिव्यायुधोर्जितसुनीलसहस्रहस्तां रक्तोत्पलाभचरणां भवतीं परेशां ॥ १॥ प्रातर्नमामि महिषासुरचंडमुंडशुंभासुरप्रमुखदैत्य
विनाशदक्षां ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रमुनिमोहनशीललीलां चंडीं समस्तसुरमूर्तिमनेकरूपां ॥२॥ प्रातर्भजामि भजतामभिलाषदात्रीं धात्रीं समस्त
जगतां दुरितापहंत्रीं ॥ संसारबंधनविमोचनहेतुभूतां मायां परां समधिगम्य परस्य विष्णोः ॥३॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चंडिकायाः पठेन्

रः॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिविष्णुलोकेमहीयते॥ ४॥ प्रातःस्मरामिभवभीतिहरंसुरेशंगंगाधरंवृषभवाहनमंबिकेशं॥ खट्वांगशूलवरदाभय
हस्तमीशंसंसाररोगहरमौषधमद्वितीयं॥ १॥ प्रातर्नमामिगिरिशंगिरिजार्धदेहंसर्गस्थितिप्रलयकारणमादिदेवं॥ विश्वेश्वरंविजितविश्व
मनोभिरामंसंसार०॥ २॥ प्रातर्भजामिशिवमेकमनंतमाद्यंवेदांतवेद्यमनघंपुरुषंमहांतं॥ नामादिभेदरहितंषड्भावशून्यंसं०॥ ३॥ प्रातःस
मुत्थायशिवंविचिंत्यश्लोकत्रयंयेनुदिनंपठंतितेदुःखजालंबहुजन्मसंचितंहित्वापदंयांतितदेवशंभोः॥ ४॥ स्कांदेप्रातःस्मरामिभवभीति
महार्तिशांत्यैनारायणंगरुडवाहनमब्जनाभं॥ ग्राहाभिभूतवरवारणमुक्तिहेतुंचक्रायुधंतरुणवारिजपत्रनेत्रं॥ १॥ प्रातर्नमामिमनसावचसाच
मूर्ध्नापादारविंदयुगुलंपरमस्यपुंसः॥ नारायणस्यनरकार्णवतारणस्यपारायणप्रवणविप्रपरायणस्य॥ २॥ प्रातर्भजामिभजतामभयंकरंतं
प्राक्सर्वजन्मकृतपापभयापहत्यै॥ योग्राहवक्त्रपतितांघ्रिगजेंद्रघोरशोकप्रणाशमकरोधृतशंखचक्रः॥ ३॥ श्लोकत्रयमिदंपुण्यंप्रातःकाले
पठेत्तुयः॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मैदद्यादात्मपदंहरिः॥ ४॥ प्रातःस्मरामिरघुनाथमुखारविंदंमंदस्मितंमधुरभाषिविशालभालं॥ कर्णावलं-
बिचलत्कुंडलशोभिगंडंकर्णांतदीर्घनयनंनयनाभिरामं॥ १॥ प्रातर्भजामिरघुनाथकरारविंदंरक्षोगणायभयदंवरदंनिजेभ्यः॥ यद्राजसं
सदिविभज्यमहेशचापंसीताकरग्रहणमंगलमापसद्यः॥ २॥ प्रातर्नमामिरघुनाथपदारविंदंपद्मांकुशादिशुभरेखिसुखावहंमे॥ योगींद्रमा ५
नसमधुव्रतसेव्यमानंशापापहंसपदिगौतमधर्मपत्न्याः॥ ३॥ प्रातर्वदामिवचसारघुनाथनामवाग्दोषहारिसकलंशमलंनिहंति॥ यत्पार्व-

तीस्त्वप तिनासहमोस्यकामाभीत्यासहस्त्रहरिनामसमंजजाप ॥ ४ ॥ प्रातः श्रये श्रुतिनुतांरघुनाथमूर्त्तिंनीलांबुदोत्पलसितेतररत्ननीलां ॥ अ
मुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणाढ्यांध्येयांसमस्तमुनिभिर्निजमुक्तिहेतुं ॥ ५ ॥ यः श्लोकपंचकमिदंप्रयतः पठेन्नित्यंप्रभातसमयेपुरुषःप्रबु
द्धः ॥ श्रीरामकिंकरजनेषुसएवमुख्योभूत्वाप्रयातिहरिलोकमनन्यलभ्यं ॥ ६ ॥ ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरांतकारीभानुःशशीभूमिसुतोबुध
श्च ॥ गुरुश्चशुक्रःशनिराहुकेतवःकुर्वंतुसर्वेममसुप्रभातं ॥ १ ॥ भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्चमनुः पुलस्त्यः पुलहश्चगोतमः ॥ रैभ्योम-
रीचिश्च्यवनश्चदक्षः कुर्वंतुसर्वेम ॥ २ ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदनः सनातनोप्यासुरिपिंगलौच ॥ सप्तस्वराः सप्तरसातलानिकुर्वं० ॥ ३ ॥
सप्तार्णवाःसप्तकुलाचलाश्चसप्तर्षयोद्वीपवनानिसप्त ॥ भूरादिकृत्वाभुवनानिसप्तकु० ॥ ४ ॥ पृथ्वीसगंधासरसास्तथापस्पर्शीचवायुर्ज्व
लितंचतेजः ॥ नभःसशब्दंमहतासहैवकुर्वंतुसर्वे० ॥ ५ ॥ इत्थंप्रभातेपरमंपवित्रंपठेत्स्मरेद्वाश्रृणुयाच्चतद्वत् ॥ दुःस्वप्ननाशस्त्विहसुप्रभा
तं भवेच्चनित्यंभगवत्प्रसादात् ॥ ६ ॥ पुण्यश्लोकोनलोरा जापुण्यश्लोकोजनार्दनः ॥ पुण्यश्लोकाचवैदेहीपुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ अ
श्वत्थामाबलिर्व्यासोहनुमांश्चबिभीषणः ॥ कृपः परशुरामश्चसप्तैतेचिरजीविनः ॥ सप्तैता न्संस्मरेन्नित्यंमार्कंडेयंतथाष्टमंजीवेद्वर्षशतं
सोपिसर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ९ ॥ अहल्याद्रौपदीसीतातारामंदोदरीतथा ॥ पंचकंनास्मरेन्नित्यंमहापातकनाशनं ॥ १० ॥ इत्यादिपुराण
मंत्रान्पठित्वा ॥ समुद्रवसनेदेविपर्वतस्तनमंडलेविष्णुपत्निनमस्तुभ्यंपादस्पर्शंक्षमस्वमे ॥ इतिप्रार्थ्योत्थायरविंगुरुंचन मस्कृत्यप्रातर

ग्निमितिसमर्वंसूक्तंपठेदित्पृथ्विधाने॥ ततोमूत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यात्॥ तत्रादौमूलवाक्यानिलिख्यंते॥ पराशरः॥ ततः प्रातः समुत्थायकुर्याद्विण्मू
त्रमेवच॥ नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकंभुवइति॥ अंगिराः॥ उत्थायपश्चिमेरात्रेस्ततआचम्यचोदकं॥ अंतर्धायतृणैर्भूमिंशिरःप्रावृत्य
वाससा॥ अयज्ञियैरनार्द्रैश्चतृणैःसंछादयेन्महीं॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषेतुशुचौदेशेसमाहितः॥ देवताऋषयःसर्वेपिशाचोरगराक्षसाः॥ इतोगच्छंतु
भूतानिबहिर्भूमिंकरोम्यहं॥ कृत्वायज्ञोपवीतंतुपृष्ठतः कंठलंबितं॥ विण्मूत्रंतुगृही कुर्याद्यद्वाकर्णेसमाहितइति॥ अयंचव्यवस्थितविकल्पः॥ य
थैकवस्त्रोयज्ञोपवीतंकर्णेकृत्वामूत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यादितिशांखायनोक्तेः॥ याज्ञवल्क्यः॥ दिवासंध्यासुकर्णस्थब्रह्मसूत्रउदङ्मुखः॥ कुर्यान्मू
त्रपुरीषेतुरात्रौचेद्दक्षिणामुखः॥ कर्णोत्रदक्षिणः कर्त्रंगानामनुक्तौतुदक्षिणांगंभवेत्तदेतिस्मृत्यर्थसारेउक्तत्वात्॥ पवित्रेदक्षिणेकर्णेकृत्वावि
ण्मूत्रमुत्सृजेदितिलिंगाच्च॥ भरद्वाजः॥ अथापकृष्यविण्मूत्रंलोष्टकाष्ठतृणादिना॥ याज्ञवल्क्यः॥ गृहीतशिश्नश्चोत्थायमृद्भिरभ्युद्धृतैर्ज
लैः॥ गंधलेपक्षयकरंशौचंकुर्यादतंद्रितः॥ यमः॥ आहरेन्मृत्तिकांविप्रः कूलात्ससिकतांतथा॥ विप्रेतुशुक्लागौरात्स्यात्क्षत्रेरक्ताप्रशस्यते॥
हरिद्रवर्णावैश्येतुशूद्रेकृष्णांतुनिर्दिशेत्॥ भृगुः॥ यस्मिन्देशेतुयत्तोयंयाचयत्रैवमृत्तिका॥ सैवतत्रप्रशस्तास्यात्तयाशौचंविधीयते॥ द्वेलिंगे
मृत्तिकेदेयेगुदेपंचकरेदश॥ उभयोःसप्तदातव्याविट्शौचेमृत्तिकाःस्मृताः॥ शौनकः॥ आर्द्रामलकमात्रास्तुमूत्रशौचेहिमृत्तिकाः॥ दक्षः॥
तिस्रोपानेदशैकस्मिन्नुभयोःसप्तमृत्तिकाः॥ विष्णुः॥ अर्धप्रसृतिमात्रातुप्रथमामृत्तिकास्मृता॥ द्वितीयाचतृतीयाचतदर्धाप्रकीर्ति-

ता ॥ वसिष्ठः ॥ एकालिंगेकरेतिस्रउभयोर्मृद्द्वयं ॥ एकैकयामृदापादौप्रक्षाल्यतुशुचिर्भवेत् ॥ मूत्रशौचंसमाख्यातंशूद्रेतुद्विगुणंभवेत्
शंखः ॥ तिस्रस्तुपादयोर्देयाःशौचकामस्यनित्यशइति ॥ एतच्छौचंगृहस्थानांद्विगुणंब्रह्मचारिणां ॥ त्रिगुणंस्याद्वनस्थानांयतीनांस्याच्चतुर्गुण-
पादशौचक्रमः स्मृत्यंतरे ॥ शौचार्तेवामपादे पूर्वंप्रक्षालनंभवेत् ॥ शौचेतुवामपूर्वं स्यादन्यत्रदक्षिणंसदाराव्यादौविशेषःस्मृत्यर्थसारे ॥ दिवावि-
हितंशौचंतदर्धंनिशिकीर्तितं ॥ तदर्धमातुरेप्रोक्तमातुरस्यार्धमध्वनि ॥ स्त्रीशूद्रादशक्तानांबालानांचोपवीतिनः ॥ गंधलेपक्षयकरंशौचंकुर्या-
त्संख्यया ॥ आश्वलायनः ॥ लिंगशौचंपुराकृत्वागुदशौचंततःपरं ॥ देवलः ॥ धर्मविद्दक्षिणंहस्तमधःशौचेनयोजयेत् ॥ तथाचवामहस्ते-
ननाभेरूर्ध्वंनशोधयेत् ॥ ऋष्यशृंगः ॥ धाराशौचंनकर्तव्यंशौचशुद्धिमभीप्सता ॥ चुलकेनैवकर्तव्यंहस्तशुद्धिर्विधानतः ॥ मनुः ॥ यावन्नापैत्य-
मेध्याक्तोगंधोलेपश्चतत्कृतः ॥ तावन्मृद्वारिचादेयंसर्वासुद्रव्यशुद्धिषु ॥ अंगिराः ॥ संध्ययोरुभयोर्जाप्येभोजनेदंतधावने ॥ पितृकार्येचदैवेच
तथामूत्रपुरीषयोः ॥ गुरूणांसंनिधौदानेयोगेचैवविशेषतः ॥ एषुमौनंसदातिष्ठन्स्वर्गंप्राप्नोतिमानवः ॥ आपस्तंबः ॥ नचसोपानत्कोमूत्रपुरीषे
कुर्यादिति ॥ सारणीये ॥ गृहीत्वाजलपात्रंतुविण्मूत्रंकुरुतेयदि ॥ तज्जलंमूत्रसदृशंपीत्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ मलमूत्रंत्यजेद्विप्रोविस्मृत्यैवो-
पवीतधृक् उपवीतंतदुत्सृज्यगृह्यादन्यंनवंतदेति ॥ अंगिराः ॥ मूत्रोत्सर्गंद्विजःकृत्वानकुर्याच्छौचमात्मनः ॥ मोहाद्भुक्त्वात्रिरात्रेणजलंपीत्वा
विशुध्यति ॥ उक्तशौचाकरणेप्रायश्चित्तंस्मृतिरत्नावल्यां गायत्र्यष्टशतंचैवप्राणायामत्रयंतथेतिजपेदितिशेषः ॥ बौधायनः ॥ देशंकालं

तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं ॥ उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेत् ॥ व्यासः ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ॥ यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ आश्वलायनः ॥ कुर्याद्द्वादश गंडूषान्पुरीषोत्सर्जने ततः ॥ मूत्रोत्सर्गे तु चतुरो भोजनांते तु षोडश ॥ भक्ष्यभोज्यावसाने तु गंडूषाष्टकमाचरेत् ॥ गंडूषदेशः प्रयोगपारिजाते ॥ पुरतः सर्वदेवाश्च दक्षिणे पितरस्तथा ॥ ऋषयः पृष्ठतः सर्वे वामे गंडूषमाचरेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ पूर्वोक्तब्राह्ममुहूर्ते उत्थायाचम्येष्टदेवतां नमस्कृत्य प्रातः स्मरणं विधाय रविं गुरुं नमस्कृत्य ग्रामाद्बहिर्नैर्ऋत्यामिषुक्षेपात्यये शुद्धमृत्तिकां ससिकतां जलपात्रं चादाय कीटादिरहितस्थलं गत्वा मृज्जलपात्रे निधायायज्ञियैरनार्द्रैस्तृणैर्भूमिमाच्छाद्य प्रावृतशिराः पृष्ठतः कंठलंबितयज्ञोपवीतो यद्येकवस्त्रश्चेद्दक्षिणकर्णनिहितयज्ञोपवीतो मौनी घ्राणास्ये पिधाय दिवोदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणामुखो मूत्रपुरीषे त्यक्त्वा लोष्ठादिनागुदं परिमृज्य गृहीतशिश्न उत्थाय पूर्वगृहीतमृज्जलपात्रे गृहीत्वार्द्रामलकमात्रमृज्जलैर्द्विवारं लिंगशौचं कृत्वार्धप्रसृतितदर्धार्धैर्मृज्जलैस्त्रिवारमपानं शोध्य पुनर्जलैरेव लिंगगुदे प्रक्षाल्य शुद्धमृत्तिकयैकवारं हस्तं प्रक्षाल्य शुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलैर्दशवारं वामकरं प्रक्षाल्य ततः करद्वयं सप्तवारं तावद्भिरेव मृज्जलैः प्रक्षाल्य वामदक्षिणपादौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षाल्या न्यजलेन द्वादश गंडूषान्वामभागे कृत्वा जलपात्रं त्रिः प्रक्षाल्य जलबिंदून्जले निक्षिप्योपवीती द्विराचामेत् ॥ मूत्रमात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिंगं प्रक्षाल्य वामकरं त्रिः प्रक्षाल्य करद्वयं द्विः प्रक्षाल्यैकैकया मृदा पादौ प्रक्षाल्य गंडूषचतुष्टयं विधायाचामेत् ॥ इति शौचप्रकरणं ॥ अथाचमनं वृद्धपराशरः ॥ कृत्वाथ शौचं प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च- ६

भुंजीतः निबद्धशिखकच्छस्तः द्विजआचमनंचरेत् ॥ आचमननिमित्तान्याहहेमाद्रौमनुः ॥ प्राणस्यायमनंकृत्वाआचमेत्प्रयतोपिसन् ॥ आं
तरंरिवद्युतेयस्मात्तस्मादाचमनंस्मृतं ॥ कृत्वामूत्रंपुरीषंवारवान्याचांतउपस्पृशेत् ॥ वेदमध्येष्यमाणश्चाप्यन्नमश्नंश्चसर्वदा ॥ खानींद्रियाणिछि
द्राणिकौर्मे ॥ चंडालम्लेच्छसंभाषेस्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ॥ उच्छिष्टपुरुषंस्पृष्ट्वाभोज्यंचापितथाविधं ॥ आचमेदश्रुपातेचलोहितस्यतथैवच
यमः ॥ उत्तीर्येदकमाचम्य अवतीर्यतथैवच ॥ एवंस्यात्तेजसायुक्तोवरुणेनापिपूजितः ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ देवार्चनादिकर्माणितथागुर्वभि
वादनं ॥ कुर्वीतसम्यगाचम्यतद्वदेवभुजिक्रियां ॥ वसिष्ठः ॥ क्षुतेनिष्ठीवितेसुप्तेपरिधानेश्रुपातने ॥ पंचस्वेतेषुचाचामेच्छ्रोत्रंवादक्षिणंस्पृशे
त् ॥ इत्याचमननिमित्तानि ॥ अथद्विराचमननिमित्तान्याह ॥ हेमाद्रौव्यासः ॥ दानेभोजनकालेचसंध्ययोरुभयोरपि ॥ आचांतःपुनराचामे-
ज्जपहोमार्चनेषुच ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ स्नात्वापीत्वाक्षुतेसुप्तेभुक्त्वारथ्योपसर्पणे ॥ आचांतःपुनराचामेद्वासोविपरिधायच ॥ कौर्मे ॥ ओष्ठौ
विलोमकौस्पृष्ट्वावासोविपरिधायच ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेशुद्धभाषणे ॥ ष्ठीवित्वाध्ययनारंभेकासश्वासागमेतथा ॥ चत्वरंवाश्मशा
नंवासमागम्यद्विजोत्तमः ॥ संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचांतोप्याचमेत्पुनः ॥ बौधायनः ॥ भोजनेहवनेदानेउपहारेप्रतिग्रहे ॥ हविर्भक्षणकालेच-
द्विराचामेत्तुसर्वथा ॥ हविर्भक्षणोत्तरमाचमनंनकार्यमित्यपिपक्षांतरमपरार्केस्मृत्यंतरे ॥ द्राक्षादीनिफलानीक्षून्पयोमूलंघृतंदधि ॥
तांबूलमौषधंपत्रंहविर्भक्त्वापिनाचमेदिति ॥ आचमनविधिमाहयोगी ॥ अंतर्जानुःशुचौदेशउपविष्टउदङ्मुखः ॥ प्राग्वाब्राह्मेणती

र्येनाद्विजोनित्यमुपस्पृशेत्॥ त्रिः प्राश्यापोद्विरुन्मृज्यखान्यद्भिः समुपस्पृशेत् ॥ इदंचद्विजातिविषयंतत्‌ कंठतालुनाभिस्तु यथासंख्यंद्विजातयः
॥ शुध्येरंस्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरंततइति ॥ याज्ञवल्क्येनस्त्रीशूद्रयोः ॥ सकृद्विधानात् ॥ उदङ्मुखत्वादिनियमोपिद्विजग्रहणात्तद्वि
षयएव ॥ जलग्रहणंगोकर्णाकृतिकरेणकार्यमित्याहकण्वः ॥ आयतंपूर्वतः कृत्वागोकर्णाकृतिवत्करं ॥ संहतांगुलिनातोयंगृहीत्वापाणिना
द्विजः ॥ मुक्तांगुष्ठकनिष्ठेनशेषेणाचमनंचरेत्॥ अन्वारंभमाहयमः॥ तावन्नोपस्पृशेद्विद्वान्यावद्वामेननस्पृशेत् ॥ तीर्थमाहयोगी ॥ कनिष्ठादे
शिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रंकरस्यच ॥ प्रजापतिपितृ ब्रह्मतीर्थदेवान्यनुक्रमात् ॥ वृद्धपराशरः ॥ तीर्थानिपंचविप्रस्यकरेसंतिचदक्षिणे ॥ ब्रह्म
दैवंतथापैत्रंप्राजापत्यंचसौमिकं ॥ ब्राह्मंपश्चिमरेखायांदैवंत्वंगुष्ठमूर्धनि ॥ प्राजापत्यंकनिष्ठादौमध्येसौम्यंविजानतः ॥ अंगुष्ठस्यप्रदेशि
न्यामध्येपैत्र्यंप्रतिष्ठितमिति ॥ करतलेत्वग्नितीर्थंतेनप्रतिग्रहः ॥ कार्यः ॥ तथाचप्रचेताः ॥ दक्षिणहस्तमध्येब्राह्मणस्याग्नेयतीर्थमाग्नेयेन
प्रतिगृह्णीयादिति ॥ आचमनीयार्थंतोयमाह ॥ शंखः ॥ अद्भिःसमुद्धृताभिस्तुहीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ वह्निनानभितप्ताभिरक्षाराभि
रुपस्पृशेत् ॥ उपस्पृशेदाचामेत् ॥ आतुराणामुष्णोदकमप्यविरुद्धं ॥ तथाचआपस्तंबः ॥ उदकेनातुराणांच तथोष्णेनोष्णपायिनामिति
अगस्त्यसंहितायां ॥ केशवाद्यैस्त्रिभिः पीत्वाद्वाभ्यांप्रक्षालयेत्करौ ॥ द्वाभ्यां मोष्ठौतुसंमृज्यद्वाभ्यामुन्मार्जनंतथा ॥ एकेनहस्तंप्रक्षाल्य- ७
पादावपितथैकतः ॥ संप्रोक्ष्यैकेनमूर्द्धानंवतः संकर्षणादिभिः ॥ आस्यनासाक्षिकर्णांश्चनाभिहृत्कंप्रजोस्पृशेत् ॥ एवमाचमनंकृत्वासा

क्षान्नारायणोभवेत् ॥ शंखः ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोगेनस्पृशेन्नासापुटद्वयं ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांचचक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिंहृ
दयंचतलेनवै ॥ तलेन पाणितलेन ॥ सर्वाभिस्तुततः शीर्षंबाहूचाग्रेणसंस्पृशेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ शुचौदेशेभूमिष्ठपादोंतर्जानुहस्तः ॥ प्रा
ङ्मुख उदङ्मुखोवोपविश्यसंहतांगुलिनाशुध्यंजलं ॥ गृहीत्वामुक्तांगुष्ठकनिष्ठेनवामेनान्वारब्धेनपाणिनाब्रह्मतीर्थेन केशवनारायणमा
धवेति संबुध्यंतैस्त्रिभिर्नामभिस्त्रिः पिबेत् ॥ गोविंदविष्णुइतिद्वाभ्यांकरौप्रक्षाल्यमधुसूदनत्रिविक्रमेतिद्वाभ्यामंगुष्ठमूलेनोष्ठौसं
मृज्य वामनश्रीधरेतिद्वाभ्यांतथैवमुखमुन्मार्ज्यहृषीकेशेतिवामकरंप्रोक्ष्यपद्मनाभेतिपादौसंप्रोक्ष्यदामोदरेतिमूर्धानंसंप्रोक्ष्यसंकर्षणे
तिसंहतमध्यमांगुलित्रयेणास्यं संस्पृश्य वासुदेवप्रद्युम्नेतिद्वाभ्यामंगुष्ठतर्जनीभ्यांनासापुटेसंस्पृश्यानिरुद्धपुरुषोत्तमेतिद्वाभ्यामंगुष्ठा
नामिकाभ्यांचक्षुषीसंस्पृश्याधोक्षजनारसिंहेतिद्वाभ्यां तथैवश्रोत्रेसंस्पृश्याच्युतेतिकनिष्ठांगुष्ठाभ्यांनाभिंसंस्पृश्य जनार्दनेतिपा
णितलेन हृदयेसंस्पृश्योपेंद्रेतिशिरः संस्पृश्यहरेकृष्णेतिद्वाभ्यांदक्षिणवामबाहुमूलेस्पृशेत् ॥ एवमाचमनासंभवेस्मृत्यर्थसारे ॥ त्रिः
पीत्वाहस्तंप्रक्षाल्यश्रोत्रंस्पृशेत् ॥ इत्याचारार्के आचमनप्रकरणं ॥ अथदंतधावनं ॥ अत्रिः ॥ मुखेपर्युषितेनित्यंभवत्यप्रयतोनरः ॥ तत
दार्द्रकाष्ठंशुष्कंवाभक्षयेद्दंतधावने ॥ कात्यायनोपि ॥ उत्थायनेत्रेप्रक्षाल्यशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ परिजप्यचमंत्रेण भक्षयेद्दंतधावनमिति ॥
शुचिर्भूत्वाविण्मूत्रोत्सर्गेणशुचिर्भूत्वेत्यर्थः ॥ जपमंत्रः प्रयोगेवक्ष्यते ॥ अत्रिः ॥ कनिष्ठाग्रसमंस्थूलं पर्वाग्रच्छिन्नकूर्चकं ॥ दंतधावनमुद्दिष्टं

आ॰ ६ जिह्वोल्लेखनिकातथा ॥ इदंदंतान्प्रक्षाल्यस्नायादितच्छंदोगपरिशिष्टात्स्नानांगमितिकेचित् ॥ तन्न ॥ मध्यान्हस्नानादावपिदंतधावनप्रसंगा
८ त् ॥ नचेष्टापत्तिरितिवाच्यं ॥ अभ्यादिवचने मुखेपर्युषितेसत्येवआचमनवत्स्नानंचस्यैवतस्यशुद्धिहेतुतयाभिधानात् ॥ नहिमध्याह्नकालेमु
खस्यपर्युषितत्वंसंभवति ॥ तस्मात्पृथगेवनदितिसिद्धं ॥ अतएवश्रीमातामहचरणाःदर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वासोमेनयजेतेतिवत्कालार्थः
संयोगइति ॥ युक्तमुत्पश्यंति ॥ दंतधावनेदिङ्नियममाहगर्गः ॥ प्राङ्मुखः प्राप्नुतेसौख्यंशरीरारोग्यमेवच ॥ दक्षिणेनतथाकष्टंपश्चिमेन
पराजयः उत्तरेणगवांनाशः स्त्रीणांपारिजनस्यचेति ॥ अत्रकालादिनिषेधमाह ॥ व्यासः ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांचैवभारत ॥ दंतानांका
ष्ठसंयोगेदहत्यासप्तमंकुलं ॥ श्राद्धेचयज्ञेनियमेनाद्यात्प्रोषितभर्तृका ॥ दंतकाष्ठमितिशेषः ॥ आचार्यः ॥ अष्टम्योश्चचतुर्दश्योः पंचद
श्यांत्रिजन्मसु ॥ व्यतीपातेचसंक्रांत्यांदंतकाष्ठंनभक्षयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ शन्यर्कशक्रवारेषुकुजाहे व्रतवासरे ॥ जन्माहेश्राद्धदिवसेदंत
काष्ठंविवर्जयेत् ॥ यमः ॥ मध्यान्हेश्राद्धवेलायांयोभक्षेद्दंतधावनं ॥ निराशाः स्तस्यगच्छंतिदेवाः पितृगणैःसह ॥ दंतकाष्ठनिषेधक
र्तव्यमाह ॥ व्यासः ॥ अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतिथौतथा ॥ अपांद्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं ॥ तिथिग्रहणंनिषिद्धकालो
पलक्षणं ॥ दंतकाष्ठालाभेवर्ज्यकालेचतृणपर्णैर्द्वादशगंडूषैर्वामुखंसंशोध्यजिह्वोल्लेखः कार्यएव ॥ तथाच व्यासः ॥ प्रतिपद्दर्शष ८
ष्ठीषुनवम्यांदंतधावनं ॥ पर्णैरन्यत्रकाष्ठैस्तु जिह्वोल्लेखः सदैवतु ॥ स्मृत्यंतरेपि तृणपर्णैःसदाकुर्याद्दमामेकादशींविना ॥ निषि

हेदिवसेकुर्याज्जंबूप्लक्षाम्रपर्णकैरिति ॥ स्कांदे ॥ अभ्यंगेचोदधिस्नानेदंतधावनमैथुने ॥ जातेचमरणेचैवतत्कालव्यापिनीतिथिः ॥ दंतकाष्ठपरि
माणंविष्णुराह ॥ द्वादशांगुलिकंविप्रेकाष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ शूद्रविट्क्षत्रजातीनांनवषट्चतुरंगुलं ॥ अत्रोत्तरार्धेव्युत्क्रमेणान्वयोबोध्यः ॥ ग
र्गस्तु परिमाणांतरमाह ॥ दशांगुलंतुविप्राणांक्षत्रियाणांनवांगुलं ॥ अष्टांगुलंतुवैश्यानांशूद्राणांसप्तसंमितं ॥ चतुरंगुलमानंतुनारीणां
नात्र संशयः ॥ नृसिंहपुराणे ॥ तिन्त्रिणीवेणुश्लेष्मांतकआम्रनिंबौतथैवच ॥ अपामार्गश्चबिल्वश्च अर्कश्चौदुंबरस्तथा ॥ बदरीतिंदुकास्त्वेते
प्रशस्तादंतधावने ॥ नारदोपि ॥ सर्वेकंटकिनः पुण्याःक्षीरिणश्चयशस्विनः ॥ प्रशस्ताइतिशेषः ॥ हृत्थमनुरपि ॥ खदिरस्यकरंजस्यकदं
बस्यतथैवच ॥ अर्कस्यकरवीरस्यकुटजस्यविशेषतइति ॥ इहैतेषांफलादिबहुविवक्तव्यंविस्तरात्कोपत्यानब्रूमः ॥ अंगिराः ॥ प्रक्षाल्यभ
क्षयेत्काष्ठंप्रक्षाल्यैवतुसंत्यजेत् ॥ आयुरित्यादिमंत्रोयमुक्तःशाखाभिमंत्रणे ॥ पैठीनसिः ॥ तृणपर्णादिकेनांगुल्यावादंतान्धावयेत्प्रदे
शिनीवर्जमिति ॥ शौनकः ॥ पश्चाद्द्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं ॥ स्मृत्वोंकारंचगायत्रींनिबध्नीयाच्छिखांततइति ॥ अथप्रयोगः ॥ प्र
तिपत्षष्ठ्यष्टमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपंचदशीसंक्रांतिव्यतीपातव्रतोपवासश्राद्धदिनार्कभौमशुक्रमंददिननिषिद्धदिनातिरिक्तदिने
षु ब्राह्मणोद्वादशांगुलप्रमाणेनदशांगुलप्रमाणेनवाकनिष्ठांगुलिवत्स्थूलेनातिंतिण्यादिविहितवृक्षोद्भवेनचूर्णीकृताग्रेणप्रक्षालितेनशुचे
र्वार्द्रेणवा ॥ आयुर्बलंयशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्नोधेहिवनस्पतेइतिमंत्रेणाभिमंत्रितेन काष्ठेन ॥ मुखचतुर्गं-

धिनाशाय दंतानां च विशुद्धये ॥ ष्ठीवनायन गात्राणां कुर्वेहं दंतधावनमिति मंत्रमुच्चार्य । तालुं संशोध्य जिह्वोल्लेखं कृत्वा द्वादश गंडूषांश्च कृ-
त्वा ॐकारं गायत्रीं च स्मृत्वा शिखां बध्नीयादिति दंतधावनप्रकरणं ॥ अथ प्रातःस्नानं ॥ हेमाद्रौ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ अगम्यागमनात्पा-
पात्पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ॥ रहस्याचरितात्पापान्मुच्यते स्नानमाचरन् ॥ अस्नात्वा नाचरेत्कर्म जपहोमादि किंचन ॥ लालास्वेदसमाकीर्णः
शयनादुत्थितः पुमान् ॥ हेमाद्रौ दक्षः ॥ अत्यंतमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ॥ स्रवत्येव दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनं ॥ मार्कंडेयः ॥ –
अस्नातस्य क्रियाः सर्वा भवंति ह्यफला यतः प्रातः समाचरेत्स्नानं तच्च नित्यमिति स्मृतं ॥ प्रातःस्नानं प्रशंसंति दृष्टादृष्टकरं हितं ॥ सर्वमर्ह-
ति शुद्धात्मा प्रातःस्नायी जपादिकं ॥ गुणा दश स्नानपरस्य साधो रूपं च तेजश्च बलं च शौचं ॥ आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वं दुःस्वप्ननाशश्च यश-
श्च मेधा ॥ तच्च त्रिविधमाह हेमाद्रौ दक्षः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ तर्पणं तु भवेत्तस्य अंगत्वेन प्रकीर्तितमिति ॥ दर्भयुक्तं स्ना-
नं प्रशस्तमित्याह हारीतः ॥ दर्भयुक्तं प्रशस्तं स्यात्स्नानदानजपादिकं ॥ स्मृत्यंतरे ॥ स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि ॥ करौ सदर्भौ कु-
र्वीत तथा संध्याभिवादने ॥ हेमाद्रावंगिराः ॥ विना दर्भेण यत्स्नानं यच्च दानं विनोदकं ॥ असंख्यातं च यज्जप्यं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ दर्भाश्चोक्ताः
प्रयोगपारिजाते ॥ कुशाः काशा यवा दूर्वा उशीराश्च सकुंदकाः ॥ गोधूमा व्रीहयो मुंजा दश दर्भाः सबल्वजाः ॥ बल्वजं शुच्यार्द्रतृणं कुशाभावे तु काशा
स्युः काशाः कुशसमाः स्मृताः ॥ कुशाभावे गृहीतव्या अन्ये दर्भा यथोचितं ॥ व्यासः ॥ कुशैः पूतं भवेत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः ॥ कुशेन

3755

चोद्धृतंतोयं ॥ सोमपानेनसंमितं ॥ शंखः ॥ दर्भाःकृष्णाजिनंमंत्राब्राह्मणाहविरग्नयः ॥ अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुनः पुनः ॥ यातयामंचिरंतेनकार्यास्तमंकुशग्रहणकालउक्तः कात्यायनेन ॥ मासेनभस्यमावास्यात स्यादर्भोच्चयोमतः ॥ अयातयामास्तेदर्भाविनियोज्याःपुनःपुनः ॥ अत्रदर्भपदंकुशपरमेवदर्शेश्रावणमासस्यसमंत्रोत्पाटिताःकुशाइति : विष्णूक्तेःस्पर्शमंत्रेकुशग्रहणाच्च ॥ आनयनप्रकारमाहमार्कंडेयः ॥ शुचिर्भूत्वाशुचौदेशेस्थित्वापूर्वोत्तरामुखः ॥ ॐ कारेणैवमंत्रेणकुशान्स्पृष्ट्वाद्विजोत्तमः ॥ विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज ॥ दहस्वसर्वपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव ॥ हुंफट्कारेणदर्भास्तुसकृच्छित्वासमुद्धरेत् ॥ कुशमाहमानंगोभिलः ॥ कुशमूलेस्थितोब्रह्माकुशमध्येजनार्दनः ॥ कुशाग्रेशंकरंविद्यात्सर्वदेवाःसमंततइति ॥ ॥कुशपाविश्यमाहकात्यायनः ॥ अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्वि दलमेवचप्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् ॥ मार्कंडेयः ॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्यपवित्रकं ॥ एकैकंन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमं ॥ हेमाद्रौ ॥ अन्यान्यपिपवित्राणिकुशदूर्वामयानिच ॥ हेमात्मकपवित्रस्यकलांनार्हंतिषोडशीं ॥ काम्यं चोक्तंशारदायां ॥ ताम्रतारसुवर्णानामर्कषोडशसंदुभिः ॥ कृतात्रिशक्तिमुद्रेयं तीव्रदुरितघ्ननाशिनी ॥ इदंपवित्रंतर्जन्यांधारयंतिसांप्रदायिकाः ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ अनामिकाधृतंहेमतर्जन्यांरूप्यमेवच ॥ कनिष्ठिकाधृतंखड्गं तेनपूतोभवेन्नरः ॥ रौप्यधारणमिदंजीवत्पितृकभिन्नविषयं ॥ तथाचप्रयोगपारिजाते ॥ उत्तरीयंयोगपट्टंतर्जन्यांरजतंतथा ॥ नजीवत्पितृकेधार्यंज्येष्ठोवाविद्यतेयदिइत्यलंप्रसंगागतं ॥ अथप्रकृतमनुसरामः ॥ बौधा-

यनः॥ सप्ताहंप्रातरस्नायीसंध्याहीनस्त्रिभिर्दिनैः॥ द्वादशाहमनग्निःस्याद्द्विजः शूद्रत्वमाप्नुयात्॥ तद्दोषपरिहारार्थंभानुवारेपिशस्यते॥
भानुवारेत्ववश्यंप्रातः स्नानंकार्यमित्यर्थः॥ स्नानकालमाहसएव॥ अरुणकिरणग्रस्तांप्राचींदिशमवलोक्यस्नायादिति॥ स्नानंनद्या-
दिषुकार्यमित्याहहेमाद्रौमनुः॥ नदीषुदेवखातेषुतडागेषुसरःसुच॥ स्नानंसमाचरेन्नित्यंगर्तप्रस्रवणेषुच॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥धनुः सह-
स्राण्यष्टौचगतिर्यासांनविद्यते॥ नतानदीशब्दवहागर्तास्तेपरिकीर्तिताः॥ धनुर्हस्तचतुष्टयंविवस्वान्॥ एकतः सर्वतीर्थानिजाह्नव्येकैवचा-
न्यतः॥ ब्रह्मलोकेपिशिरसःपतितायांमहीतलं॥ मरीचिः॥ भूमिष्ठमुद्धृतंवापिशीतमुष्णमथापिवा॥ गांगंपयः पुनात्येवपापमामरणांत-
तमिति॥ अथस्नानविधिः॥ प्रयोगपारिजाते॥ नप्रातः मृत्तिकास्नानंनकुर्याद्धोमपर्यंनिशि॥ प्रातः स्नानंसदाकुर्याद्गोमयेनविचक्षणः॥ मध्यं-
दिनेमृदास्नानंसायंकार्यंजलेनवै॥ मनुः॥ स्वसंस्थंगोमयंग्राह्यंभूमौनिपतितंपिवा॥ उपर्यधश्चसंत्याज्यंसंपाद्यंमध्यमंहियत्॥ नाभिमात्रेज-
लेगत्वाभिःकुर्यान्मज्जनंततः॥ गात्राणांक्षालनंकृत्वासम्यक्स्नायात्ततःपरं॥ सम्यग्गोमयादिविधिनेत्यर्थः॥ आदायगोमयंविप्रोवाम-
पाणौनिधायच॥ व्याहृत्यातत्त्रिधाकृत्वानिक्षिपेत्प्रणवेनतु॥ दक्षिणास्थितभागेनरक्षोहानायदिक्ष्वथ॥ तीर्थेप्रक्षिपेद्भागमुत्तरंतार-
मंत्रितं॥ मानस्तोकेतिमंत्रेणमध्यंचैवाभिमंत्रयेत्॥ मूर्धादिपादपर्यंतंहस्ताभ्यांसुसमाहितः॥ गंधद्वारामित्यनयासर्वांगमनुलेपयेत् १०
॥प्रार्थनादिमंत्रांस्तुप्रयोगेवक्ष्यामः॥ पुराणे॥ ततः शिरःस्वांसपुरतः कृत्वामज्जेन्नदीमुखः॥ विष्णुः॥ स्रोतसोभिमुखःस्नायान्नदीषु-

प्रवाहज्जले स्थावरेचतडागेचरवेरभिमुखंसदा ॥ न्यायवीये ॥ संध्यामुखस्तुसंध्यायांरात्रौप्राङ्मुखएवसन् ॥ स्रोतसोऽभिमुखंस्नानंमा-
र्जनंचाघमर्षणं ॥अन्यत्रार्कमुखोरात्रौप्राङ्मुखोऽग्निमुखोऽपिवा ॥कात्यायनः॥पुत्रजन्मनिमित्तेषुसर्वेषामुत्तरामुखं ॥गृहेगृहमुखंस्नान
मार्जनादिःतुनोभवेत् ॥प्रयोगपारिजाते ॥आचम्यमार्जनंकुर्यादापोहिष्ठेतिवारुणैः ॥इमंमेगंगइत्यृदकमालोड्यचाघमर्षणं ॥अंतर्जलेमुखं
कृत्वाकुर्यान्नासाग्रपीडनं ॥ ऋतंचेतित्र्यृचंचैवद्रुपदांचततोजपेत् ॥अष्टाक्षरंचप्रणवंस्मरेद्विष्णुमजंप्रभुं ॥अष्टाक्षरमंत्रः शारदायां ॥ ना
रंनमः पदंपश्चान्नरौदीर्घसमन्वितौ ॥ पवर्णोणा यमंत्रोयंप्रोक्तोवस्वक्षरात्मकइति ॥ शौनकः ॥कुर्याद्द्वादशभिःस्नानंनामभिः केशवादि-
भिः ॥धन्यंयशस्यमायुष्यमारोग्यंबुद्धिवर्धनं ॥हस्ताभ्यांजलमादायसकृदेवाभिमंत्रितं ॥मस्तकेचमुखेबाह्वोर्हृदयेपृष्ठदेशके ॥अभि
षंचेत्स्वमात्मानंगायत्र्यायोनिमुद्रया ॥ सप्तजन्मकृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥कार्ष्णाजिनः ॥देवर्षिपितृणांचैवएकद्वित्रिक्रमेणतु ॥-
जलेदद्याज्जलंचात्रअसंस्कृतास्तटेतथा ॥असंस्कृतास्मृतानामित्यर्थः ॥असंस्कृतप्रमीतानामेकएवतटेक्षिपेत् ॥ इतिबौधायनोक्तेः ॥
चतुर्विंशतिमते ॥स्नानादनंतरंतावत्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥उत्तीर्यपीडयेद्वस्त्रंसंध्याकर्मततः परं ॥ व्यासः ॥ यज्ञोपवीतीदेवानांनिवीती
ऋषितर्पणे ॥प्राचीनावीतीपित्र्येतुस्वेनतीर्थेनभावितः ॥ उशना ॥ द्वौहस्तौयुग्मतः कृत्वापूरयेदुदकांजलिं ॥गोशृंगमात्रमुद्धृत्यजलम
ध्येजलंक्षिपेत् ॥हेमाद्रौब्रह्मवैवर्ते ॥ नाभिमात्रेजलेस्थित्वाकुर्यात्स्नानांगतर्पणं ॥ देवानृषीन्पितृगणान्स्वापितॄंश्चाभितर्पयेत् ॥भगवान्

स्नानांगतर्पणंकृत्वायस्म्रणेजलमाहरेत्॥नदीक्षमापनंकौर्मे॥ ज्ञानतोज्ञानतोवापियन्मयादुष्कृतंकृतं॥तत्क्षमस्वाखिलंदेवि जगन्मातर्नमो-
स्तुते॥स्मृत्यंतरे॥विकिरेपिंडदानेचतर्पणेस्नानकर्मणि ॥आचांतःसन्प्रकुर्वीतदर्भसंत्यज्य नबुधः॥ मदनपारिजातेशातातपः॥अवमृज्या
न्नचस्नातोगात्राण्यंवरपाणिभिः॥नचापिधूतयेत्केशान्वाससीनविधूनयेदितिशातातपः॥बहिर्नद्यादिष्वाचांतःसोदकः किंचिदस्पृशा
न्॥रथ्यागतोपियत्नेनशुचिरेवहिमानवइति ॥अथवस्त्रधारणंदेवलः॥ स्वयंधौतेनकर्तव्याक्रियाधर्माविपश्चिता॥नतुनेजकधौ-
तेननाहतेनचकर्हिचित्॥धौतवस्त्रशोषणप्रकारमाहशातातपः॥ प्रागग्रमुदगग्रंवाधौतंवासःप्रसारयेत्॥ दक्षिणाग्रंपश्चिमाग्रं
पुनःप्रक्षालनंभवेत्॥स्मृत्यंतरे॥ईषद्धौतंस्त्रियाधौतंशूद्रधूतंतथैवच॥प्रसारितंयमदिशि गर्हितंसर्वकर्मसुइतिदक्षस्मृतौ॥श्रु-
तिस्मृतिप्रमाणेनग्राह्यंवस्त्रंचधारयेत्॥षट्कर्मनिरतोविप्रोग्राह्यंवस्त्रंनधारयेत्॥षट्कर्माणिचोक्तानिस्मृत्यंतरे॥स्नानंसंध्याजपोहोमः
स्वाध्यायःपितृतर्पणं॥मनुः॥ ब्राह्मणस्यासितंवस्त्रंमांजिष्ठंनृपतेःस्मृतं॥ पीतंवैश्यस्यशूद्रस्यनीलंमलवदिष्यते॥याज्ञवल्क्यः॥
अक्षतहस्तंनवंश्वेतंसदशांनान्यधारितं॥अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्मसुपावनं॥यंत्रनिर्मुक्तमक्षालितमप्यहतमित्याह॥धर्मप्रकाशेस
त्यतपाः॥अहतंयंत्रनिर्मुक्तमुक्तंवासःस्वयंभुवा॥ शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा॥मांगलिक्यंमंगलकर्माणिविवाहादीनि
॥ कच्छस्थानान्याहयाज्ञवल्क्यः॥वामकुक्षौचनाभौचपृष्ठेचैवयथाक्रमं॥त्रिकच्छेनसमायुक्तोद्विजोसौमुनिरुच्यते॥ विष्णुपुराणे॥

होमंदेवार्चनाद्यासु क्रियासु पठनेतथा ॥ नैकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजोनाचमनेजपे ॥ द्वितीयवस्त्राभावेपरिधानवस्त्रेणैवोत्तरीयंकार्यं ॥ एवं
चेद्वासोभवतितस्यैवोत्तर वर्गेणप्रच्छादयीतेतिपारस्करगृह्यात् ॥ उत्तरीयाभावेवस्त्रस्योर्ध्वभागउत्तरीयंकुर्यादितियोगीश्वरवचनाच्च ॥ स्मृ
त्यंतरे ॥ यज्ञोपवीतेद्वेधार्येश्रौतेस्मार्तेच कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थेवस्त्राभावेचतु र्थकं ॥ आचारमयूखादिग्रंथेषुतुवस्त्राभावेत-
दिष्यतइतिपाठः ॥ परशुरामनिबंधेतु ॥ उपवस्त्रंयदानस्यात्तदाचत्वारिधारयेदितियज्ञोपवीतप्रकरणेउक्तं ॥ आर्द्रवस्त्रमूर्ध्वमार्गेण
निष्काशनीयमित्युक्तं ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ स्नानंकृत्वार्द्रवस्त्रंतुऊर्ध्वमुत्तारयेद्द्विजः ॥ आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चेत्पुनः स्नानेनशुध्यति ॥ इदंच
गृहस्नानविषयं ॥ ऊर्ध्वमुत्तारयेद्वस्त्रंगृहेनद्यामधस्त्यजेदित्याचारादर्शेबौधायनोक्तेः ॥ अथप्रसंगाद्गृहस्नानविधिरुच्यते ॥ व्यासः ॥ शी-
तास्वप्सुनिषिच्योष्णामंत्रसंभारयोगतः ॥ गृहेपिशस्यतेस्नानंतद्धीनमफलंस्मृतं ॥ यमः ॥ आपएवयदापूतास्तासांवह्निर्विशोधकः
तस्मात्सर्वेषुकालेषुउष्णांभः पावनंस्मृतं ॥ पादौप्रक्षालयेत्पूर्वंमुखंयज्ञोपवीतिकं ॥ द्विराचम्यकराभ्यांचदर्भान्धृत्वाशिखांस्पृशेत् ॥ प्रा
णायामंततः कुर्यात्कालज्ञानंयथोदितं ॥ आपोहिष्ठेतिसूक्तेनइमंमेगंगइत्यथ ॥ अतोदेवेतिसूक्तेनसावित्र्याचविशोधयेत् ॥ शीतोदकंतु
दर्भैस्तु पश्चादुष्णोदकंक्षिपेत् ॥ अत्रमार्जननिषेधमाहबोधायनः ॥ गृहस्नानेनतुप्रोक्तंमार्जनंतर्पणादिकं ॥ नांतराचमनंप्रोक्तंपश्चा
दाचम्यशुध्यति ॥ संग्रहे ॥ स्नानमध्येनाचमनंमार्जनंतर्पणंनच ॥ वस्त्रस्यपीडनंनैवसंकल्परहितंतथा ॥ संकल्परहितंस्नानमध्ये

संकल्परहितंनतुसर्वथासंकल्पवर्जितमित्यर्थः॥गृहेगृहस्थुरवंस्नानंमध्येसंकल्पवर्जितमिति॥बृहद्यमोक्तेः॥केचित्तुगृहस्नानेसंक-
ल्पमेवनेच्छंतितदसत्॥संकल्पंचयथाकुर्यात्स्नानदानव्रतादिके॥अन्यथापुण्यकर्माणिनिष्फलानिभवंतिचेति॥मार्कंडेयवाक्या-
त्संकल्पस्यचावश्यत्वोक्तेः संकल्पमूलःकामोवैयज्ञाःसंकल्पसंभवाः॥व्रतंनियमधर्माश्चसर्वेसंकल्पजाःस्मृताइति मनूक्तेश्च
॥अत्रेष्टस्नानताज्ञानसंकल्पः कथमिदमनेनसाधयामीत्य ज्ञावाकः मंडनः॥मुख्यकालेयदावश्यंकर्मकर्तुंनशक्यते॥गौणकाले
पिकर्तव्यंगौणोप्यत्रेदृशोभवेत्॥ईदृशोमुख्यसमः अत्रविशेषस्तेनैवोक्तः॥गौणेष्वेतेषुकालेषुकर्मचोदितमाचरन्॥प्रायश्चि-
त्तप्रकरणप्रोक्तानिष्कृतिमाचरेत्॥इतिस्नानविधिः॥अथप्रयोगः॥अरुणोदयेंतरिक्षस्थगोमयंसंगृह्यतदभावेभूमिष्ठमे-
वोपर्यधश्चसंत्यज्यमध्यस्थंगृहीत्वाऽन्यांस्नानसामग्रींचादायगंगातीर्थमेत्योद्धृतजलेनमुखंपाणिपादौंचप्रक्षाल्येष्टदेवतां
स्मृत्वानाभिमात्रजलंगत्वात्रिर्निमज्ज्यांगप्रक्षालनंकृत्वादेशकालौस्मृत्वाममकायवाङ्मनःकृतकर्मदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थंप्रातःस्नानंकरिष्यइतिसंकल्प्यगोमयंसव्यपाणौकृत्वा ॐ भूर्भुवःस्वरितित्रेधाविभज्यदक्षिणभागंप्रणवेनप्राच्यांदिदि-
क्षु निक्षिप्योत्तरभागंचतथैवतीर्थेनिक्षिप्यमध्यमभागंमानस्तोकेइतिमंत्रेणाभिमंत्र्यगंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं॥ईश्वरींस-
र्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं॥अग्रमग्रंचरंतीनामोषधीनांवनेवने॥तासामृषभपत्नीनांपवित्रंकायशोधनं॥तन्मेरोगांश्चशोकांश्चनु-

इत्येमयस्सर्वदेतिमंत्राभ्यांमूर्धादिसर्वांगमनुलिप्य ॥ हिरण्यशृंगंवरुणंप्रपद्येतीर्थंमेदेहियाचितः ॥ यन्मयाभुक्तमसाधूनांपापेभ्यश्चप्रतिग्रहः
यन्मेमनसावाचाकर्मणावादुष्कृतंकृतं ॥ तन्नइंद्रोवरुणोबृहस्पतिःसविताचपुनंतुपुनः पुनरितिद्वाभ्यांवरुणंसंप्रार्थ्यबद्धशिखःपुरतःकृत्वा
प्रवहज्जलेप्रवाहाभिमुखस्त्रिवारमवगाह्यशरीरंप्रक्षाल्य आपोहिष्ठेतितिसृभिर्वरुणसूक्तेनमार्जनंविधायांगुष्ठमूलेनजलंप्रदक्षिणमालोडयेत् ॥
इमंमेगंगे इत्यस्यप्रैयमेधः सिंधुर्नद्योजगतीजलालोडनेविनियोगः ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या ॥ असिक्न्याम
रुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया ॥ इत्यालोड्यजलेमुखंकृत्वानासाग्रंसंपीड्याघमर्षणंकुर्यात् ऋतंचेतित्र्यृचेन ॥ ततः ॥ ॐ नमोनाराय
णायेत्यष्टाक्षरंमंत्रं ॥ द्रुपदादिवेन्मुमुचानः ॥ स्विन्नःस्नात्वीमलादिव ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यं ॥ आपःशुंधंतुमैनसः ॥ इतिचजपित्वा ॐ विष्णुंच
स्मृत्वा केशवादिदामोदरांतैर्द्वादशनामभिर्द्वादशकृत्वो आप्लुत्ययोनिमुद्रयाजलमादायमूर्ध्निमुखेबाह्वोर्हृदयेपृष्ठदेशे ॥ गायत्र्याभिषि-
च्य ॥ नंदिनीनलिनीसीतामालतीचमलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभूतागंगात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजान्हवीत्रिदशेश्वरी ॥ द्वा
दशैतानिनामानियत्रयत्रजलाशये ॥ स्नानयुक्तःसदाब्रूयात्तत्रतत्रवसाम्यहं इतिगंगावाक्यंपठित्वानाभिमात्रजलंगतः स्नानांगतर्पणंकु
र्यात् ॥ तच्चेत्थं ॥ प्राङ्मुखःसाक्षताभिरद्भिरुपवीती ब्रह्मादयोयेदेवास्तान्देवांस्तर्पयामि ॥ भूर्देवांस्तर्पयामि ॥ भुवर्देवांस्तर्पयामि ॥ स्व
र्देवांस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवस्स्वर्देवांस्तर्पया मीतिपंचमंत्रैरेकैकमंजलिंदेवतीर्थेनदत्वानिवीतीउदङ्मुखः कृष्णद्वैपायनादयोयेऋषयः ॥

स्तान् कृषींस्त० ॥ भूर्कृषींस्त० ॥ भुवर्कृषींस्त० ॥ स्वर्कृषींस्त० ॥ भूर्भुवः स्वकृषींस्तर्पयामीति पंचभिर्द्वौ द्वावंजली सयवाभिरद्भिः प्राजापत्यती-
र्थेन दत्वाथ दक्षिणामुखः ॥ प्राचीनावीती पितृतीर्थेन सतिलाभिरद्भिः सोमः पितृमान्यमोंगिरस्वानग्निष्वात्ताः कव्यवाहनादयो ये पितरस्तान्
पितॄंस्तर्पयामि ॥ भूः पितॄंस्तर्पयामि ॥ भुवः पितॄंस्तर्पयामि ॥ स्वः पितॄंस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवः स्वः पितॄंस्तर्पयामीति पंचभिस्त्रिस्त्रिस्तर्प
यित्वा तीरमेत्य अग्निदग्धाश्च ये जीवा ये प्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन तोयेन तृप्ता यांति परां गतिमिति मंत्रेणांजलिं तटे निक्षिप्य ये के चास्म-
त्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ॥ ते गृह्णंतु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति वस्त्रं तीरे निष्पीड्योपवीती यन्मया दूषितं तोयं शारीरमल-
संभवात् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्माणं तर्पयाम्यहं इति यक्ष्मतर्पणं विधाय पूर्वोक्तं शुष्कवासः परिधायोत्तरीयार्थं द्वितीयं प्रावृत्य चतुर्गुणी
कृतं परिधानीयं उपरि दशां निष्पीड्य द्विराचम्य तिलकं कुर्यात् ॥ अथ तिलकं प्रयोगपारिजाते ॥ ललाटे तिलकं कृत्वा संध्याकर्म समाचरेत् ॥
अकृत्वा भालतिलकं तस्य कर्म निरर्थकं ॥ मृद्भस्म चंदनं भो क्तं तोयं चैव चतुर्थकं ॥ स्नात्वा पौंड्रं मृदा कुर्यात् धुलाचैव तु भस्मना ॥ देवानभ्यर्च्य गं
धेन जलमध्ये जलेन तु ॥ मृदोर्ध्वपुंड्रं भस्मना तिर्यक् चंदनेनोभयमित्याह कात्यायनः ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्याद्भस्मना तु त्रिपुंड्रकं ॥ उभयं चंदनेनैव-
अभ्यंगोत्सवरात्रिषु ॥ ऊर्ध्वपुंड्रस्यावश्यकत्वमुक्तं सारसमुच्चये ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्य श्मशानसदृशं मुखं ॥ अवलोक्य मुखं तस्य आदित्य
र्यमवलोकयेत् ॥ बृहन्नारदीये ॥ स्नानं दानं जपो होमः ॥ संध्या स्वाध्याय कर्म स ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनेन तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ ब्रह्मपुराणे ॥

गंगातीरसमुद्भूतांमृदंमूर्ध्नाबिभर्तियः॥ बिभर्तिरूपंसोर्कस्यतमोनाशायकेवलं॥ तिलकस्थानानिब्रह्मांडे॥ललाटेकेशवंविद्यान्नारायण
मथोदरे॥माधवंहृदयेन्यस्यगोविंदंकंठकूपके॥विष्णुंचदक्षिणेकुक्षौतद्भुजेमधुसूदनं॥त्रिविक्रमंकर्णमूलेवामकुक्षौतुवामनं॥ श्रीधरंच-
हृषीकेशंवामयोर्बाहुकर्णयोः॥पद्मनाभंपृष्ठदेशेककुद्दामोदरंस्मरेत्॥मूर्ध्निमूलेनमंत्रेणशेषंद्वादशनामभिः॥संकर्षणादिभिःकृष्णेशक्तुंचे
ल्केशवादिभिः॥व्यासस्तु॥वामहस्तेजलंकृत्वासावित्र्याचाभिमंत्रितं॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेणमर्दयेन्मृत्तिकांततः॥अतोदेवेतिसूक्तेनतिलकं
धारयेत्सदाइत्याह॥एवंयथासंप्रदायंतिलकंकुर्यात्॥अथभस्मधारणविधिःसंग्रहे॥अग्निहोत्राग्निजंभस्मद्विरजाहोमजंतथा॥औपास
नसमुत्पन्नंसमिदग्निसमुद्भवं॥समिदग्निसमुत्पन्नंधार्यंवैब्रह्मचारिणा॥ शूद्राणांश्रोत्रियागारपचनाग्निसमुद्भवं॥अन्येषामपिसर्वेषांधार्यं
दावानलोद्भवमितिपुलस्त्यः॥अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैःशुद्धंभस्माभिमंत्रितंशिवमंत्रेणतद्भस्ममंत्रेणाष्टाक्षरेणवा॥गायत्र्यावाथदेवर्षेमंत्रेण-
प्रणवेनचेति॥आचार्यः॥ललाटेहृदयेकंठेबाह्वोःपृष्ठेपरेगले॥त्रिपुंड्रंभस्मनाकुर्यादिष्टमंत्रेणमानवइति क्रियासारे॥वामहस्ततलेभस्म-
क्षिप्त्वाछाद्यान्यपाणिना॥अग्निरित्यादिमंत्रेणस्पृशन्भस्माभिमंत्र्यचस्मृतिसंग्रहे॥धार्यंभस्मत्रिसंध्यंतुगृहिणाजलसंयुतं॥सार्वकालंभ
वेत्स्त्रीणांयतीनांजलवर्जितं॥वानप्रस्थस्यकन्यानांदीक्षाहीननृणांतथा॥मध्याह्नात्प्राग्जलैर्युक्तंपरतोजलवर्जितं॥मध्यांगुलित्रयेणैव-
स्वदक्षिणकरस्यच॥त्रिपुंड्रंधारयेद्विद्वान्सर्वकर्मसुसर्वदा॥कात्यायनः॥श्राद्धेयज्ञेजपेहोमेवैश्वदेवेसुरार्चने॥ धृतत्रिपुंड्रःपूतात्मामृत्युं

जयतिमानवः ॥भविष्ये ॥ सितेनभस्मनाकुर्यात्त्रिसंध्यंचत्रिपुंड्रकंसर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सहमोदते॥सत्यंशौचंजपोहोमः स्तीर्थेदेवादि
पूजनं ॥तस्यव्यर्थमिदंसर्वंयस्त्रिपुंड्रंनधारयेत् ॥ अत्रोक्तोग्निरित्यादिमंत्रोअथर्वशिखायांदर्शितः ॥ अग्निरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमि
तिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्वंहवाइदंभस्म ॥मनएतानिचक्षूंषिभस्मानीति ॥ अस्यऋष्यादिःस्मर्यते॥ भस्मवामह
स्तेकृत्वाभस्माभिमंत्रणमित्यस्यपिप्पलादिऋषिः॥रुद्रोदेवता ॥ गायत्रीछंदः॥ भस्मशुध्यर्थेजपेविनियोगः ॥इतित्रिपुंड्रभस्मधारणवि
धिः ॥एवंभस्मधारणविधिः एवंभस्मधृत्वासंध्यांकुर्यात् ॥अथसंध्याविधिः ॥ मरीचिः संध्यायेननविज्ञातासंध्यायेनानुपासिता ॥जी
वमानोभवेच्छूद्रोमृतःश्वाचाभिजायते॥इतिसंध्यायानित्यत्वमुक्तंदक्षः संध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु॥ यदन्यत्कुरुतेकर्मन-
तस्यफलभाग्भवेदितिशुचित्वसंपादनेनकर्मांगत्वमप्युक्तं॥ तच्चप्रातःसंध्यायाएवेतिकेचित्॥ श्रीमातामहचरणास्तु॥ संध्यात्र
यस्यापिवचनांतरप्राप्तत्वात्संध्याकालोत्तरतत्तत्कर्मांगत्वमितियुक्तमुत्पश्यंतिसंध्याकालोधर्मसारे ॥उत्तमातारकोपेतामध्यमालु
प्ततारका ॥ अधमासूर्यसहिताप्रातःसंध्यात्रिधामता ॥उत्तमासूर्यसहितामध्यमालुप्ततारका ॥ कनिष्ठातारकोपेतासायंसंध्या
त्रिधामता॥ प्रयोगपारिजाते ॥उदयास्तमयादूर्ध्वंयावत्स्याद्घटिकात्रयं॥तावत्संध्यामुपासीतप्रायश्चित्तंततः परं॥ तच्चशाता
तपीये ॥संध्याकालेत्वतिक्रांतेस्नात्वाचम्ययथाविधि॥जपेदष्टशतंदेवींततःसंध्यांसमाचरेत् ॥मदनपारिजातेतु ॥कालातिक्रमणेचैवचतु-

र्घ्यंप्रदापयेदित्युक्तं ॥ शौनकः ॥ प्राणानायम्यविधिवद्बाह्यमंतः संयतेंद्रियः ॥ अथसंध्यामुपासिष्येइतिसंकल्प्यप्रमार्जयेत् ॥ सएव ॥ नासिका-
मंगुलीभिस्तुतर्जनीमध्यमारृते ॥ सव्येनतुसमाकृष्यदक्षिणेनविसर्जयेत् ॥ प्रणवव्याहृतीः सप्तगायत्रींशिरसासह ॥ त्रिः पठेदायतप्राणः प्रा
णायामस्सउच्यते ॥ ऋग्विधाने ॥ नवप्रणवयुक्तेन आपोहिष्ठात्र्यृचेनतु ॥ संवत्सरकृतंपापंमार्जनांतेविनश्यति ॥ कात्यायनः ॥ दक्षिणेरेचयेद्वायुंवामे
नापूरितोदरं ॥ कुंभकेनजपंकुर्यात्प्राणायामोभवेदिति ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ पंचांगुलीभिर्नासाग्रंपीडयेत्प्रणवेनवै ॥ मुद्रेयंसर्वपापघ्नीवानप्रस्थगृ
हस्थयोः कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्यतेश्वब्रह्मचारिणः ॥ तिसृभिर्मार्जनंकुर्या दापोहीतिकुशोदकैः प्रतिपादंक्षिपेमूर्ध्निप्रतिप्रणवसंयुतं ॥ प्रजा
पतिः ॥ ऋगंतेमार्जनंकुर्यात्पादांतेवासमाहितः ॥ अर्धर्चांतेथवाकुर्याच्छिष्टानांमतमीदृशं ॥ मंत्राचमनमाहशौनकः ॥ अथाचमनमादायसूर्य
श्चेतिपिबेदपः अथमध्यंदिनेत्वापः पुनंत्विति चमंत्रतः ॥ मार्जनांतराण्याह सएव ॥ प्रणवेनव्याहृतिभिर्गायत्र्याप्रणवाद्यया ॥ आपोहिष्ठेतिसू
क्तेनमार्जनंहिचतुर्थकं ॥ इमानिमार्जनानिगृहेपात्रांतरमादायकार्याणि ॥ तथाचपारिजाते ॥ नद्यांतीर्थेह्रदेतत्रभाजनेमृन्मयेगृहे ॥ औदुंबरेच
सौवर्णेराजतेदारुसंभवे ॥ कृत्वातुवामहस्तेवासंध्योपास्तिंसमाचरेत् ॥ औदुंबरंताम्रंवामहस्तेतुसर्वथापात्रांतराभावेबोध्यमिति श्रीमातामह-
चरणाः पात्राकृतिमाहमरीचिः ॥ गोकर्णाकृतिवत्पात्रंताम्रंरौप्यंचहाटकं ॥ जलंतत्रविनिक्षिप्यसंध्योपासनमाचरेत् ॥ अथपापपुरुषमाहशौनकः ॥
उद्धृत्यदक्षिणेहस्तेजलंगोकर्णवत्कृते ॥ निश्वास्यनासिकाग्रेतुपाप्मानंपुरुषंस्मरेत् ॥ ऋतंचेतित्र्यृचेवापिद्रुपदांवाजपेदृचं ॥ दक्षनासापुटेनैवपा-

ध्यानमपसारयेत् ॥ तज्जलंनावलोक्याथवामभागेक्षितौक्षिपेत ॥अथार्घ्यदानंगृह्यपरिशिष्टे ॥अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिरादित्याभि
मुखः स्थित्वाप्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्यात्रिर्निवेद्येत्क्षिपेत्तद्देवार्घ्यनिवेदनं ॥ असावादित्योब्रह्मेतिप्रदक्षिणंपरिपतन्परिषिच्यापउपस्पृशेदि
ति ॥ शौनकः ॥ईषन्नम्रः प्रभातेतुमध्यान्हेऋजुसंस्थितः ॥ द्विजोर्घ्यंप्रक्षिपेद्देव्यासायंतूपविशन्भुवि ॥ मदनरत्नेव्यासः ॥ कराभ्यांतोयमादायगा
यत्र्याचाभिमंत्रितं ॥आदित्याभिमुखस्तिष्ठंस्त्रिरूर्ध्वंसंध्ययोः क्षिपेत् ॥ सकृदेवतुमध्यान्हेक्षेपणीयंद्विजातिभिरिति ॥ अथगायत्रीजपस्तत्रैव॥
धृत्वापवित्रंसंप्रोक्ष्यजपस्थानंकुशोदकैः ॥आधारादीन्नमस्कृत्यकुशाग्रैरासनंततः ॥ बध्वापद्मासनंवापिस्वस्तिकंवायथासुखं ॥ॐ भूर्भुवःस्वरो
मितिंजपित्वारुह्यासनं हितत् ॥ गृह्यपरिशिष्टेपि ॥ शुचौदेशेदर्भाप्सोक्षितेदर्भानास्तीर्य ॥व्याहृतिभिरुपविश्यप्राणायामत्रयंकृत्वात्मानंव्या
हृतिभिरभ्युक्ष्यसावित्र्याऋषिदैवतछंदांस्यनुस्मृत्यषडङ्गैस्तदंगमंत्रैर्यथांगमात्मनिन्यस्यात्मानंतद्रूपंभावयेद्यथा ॥ तत्सवितुर्हृदयायनमइति
हृदये वरेण्यंशिरसेस्वाहेतिशिरसि भर्गोदेवस्यशिखायैवषडितिशिखायांधीमहिकवचायहुंमितिउरसिधियोयोनइतिनेत्रत्रयायवौषडितिने
त्रेललाटेषुविन्यस्याथप्रचोदयादित्यस्त्रायफडितिकरतलेरस्त्रंप्राच्यादिदिक्षुन्यसेदेषोंगन्यासएनमप्येकेनेच्छंतिसवि धिरवैदिक इतिध्यात्वा
गच्छंवरदेदेवीत्यावाह्यनिष्ठन्नर्धनक्षत्रेषामंडलदर्शनान्मंत्रार्थमनुसंदधानःसप्रणव व्याहृतिपूर्विकांसावित्रींजपेदि ति॥ याज्ञवल्क्यः ॥ ध्या १५
येत्तु मनसामंत्रंजिह्वोष्ठौनविचालयेत् ॥ नकंपयेच्छिरोग्रीवांदंतान्नैवप्रकाशयेत् ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्चसिद्धविद्याधरागणाः ॥ यस्मात्प्रभावं

गृण्हंतितस्माद्दुत्यंतुकारयेत् ॥ मनुः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः ॥ उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रोमानसः स्मृतः ॥ जपेसं-
ख्यास्मृत्यंतरे ॥ सायंप्रातश्चमध्यान्हेसावित्रींवाप्यतोजपेत् ॥ सहस्रपरमांदेवींशतमध्यांदशावरां ॥ अथगायत्रीजपलक्षणं ॥ संपुटैकषडोंकारा
गायत्रीत्रिविधामता ॥ तत्रैकप्रणवाद्यात्यागृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचप्रणवाद्यामिमांजपेत् ॥ अंतेयःप्रणवंकुर्यान्नासौवृ
द्धिमवाप्नुयात् ॥ संपुटांचषडोंकारांगायत्रींचजपेद्यतिः ॥ व्यासः ॥ अष्टोत्तरशतंनित्यमष्टाविंशतिरेववा ॥ विधिनादशकंवापित्रिकालेषु
जपेद्बुधः ॥ ततउद्वास्यगायत्रीमुत्तमेत्यनुवाकतः ॥ अयंचगायत्रीजपस्तीरमेत्यस्थलेचित्रासनादौकार्योनतुजले ॥ कदाचिदपिनोविद्वा
न्गायत्रीमुदकेजपेत् ॥ गायत्र्यग्निमुखाप्रोक्तातस्मादुत्थायतांजपेदिति श्रीदत्तधृतगोभिलवचनात् ॥ यत्तु ॥ आर्द्रवासाजलेकुर्यात्तर्पणा
चमनंजपमिति हारीतवचस्तद्गायत्रीजपव्यतिरिक्त जपविषयं ॥ नृसिंहपुराणे ॥ त्रिविधोजपयज्ञः स्यात्तस्यभेदंनिबोधत ॥ वाचिकश्चउ
पांशुश्चमानसस्त्रिविधः स्मृतः ॥ त्रयाणांजपयज्ञानांश्रेयांस्यादुत्तरोत्तरः ॥ एतेषांलक्षणान्याहविश्वामित्रः ॥ यदुच्चनीचस्वरितैः शब्दैःस्प
ष्टपदाक्षरैः ॥ मंत्रमुच्चारयेद्वाचावाचिकोयंजपस्मृतः ॥ शनैरुच्चारयेन्मंत्रमीषदोष्ठौचचालयेत् ॥ अपरैर्नश्रुतः किंचित्सउपांशुजपःस्मृतः ॥-
धियायदक्षरश्रेण्यावर्णाद्वर्णंपदात्पदं ॥ शब्दार्थचिंतनंभूपकथ्यतेमानसोजपः ॥ आसनान्याह ॥ व्यासः ॥ कौशेयंकंबलंचैवअजिनंपरमेव
च ॥ दारुजंतालपत्रंवाआसनंपरिकल्पयेत् ॥ कृष्णाजिनेज्ञानसिद्धिर्मोक्षश्रीर्व्याघ्रचर्मणि ॥ वस्त्राजिनेव्याधिनाशः कंबलेदुःखमोक्षणं

अभिचारेनीलवर्णरक्तंवश्यादिकर्मणि॥ शांतिकेकंबलःप्रोक्तःसर्वेष्टंचित्रकंबले॥वशांवध्यामृगीतिव्याख्यातंमयूरके॥जपमालोक्तातंभ्रांतरे-
॥अंगुलीगणनादेकंरेखयाष्टगुणंभवेत्॥कुशग्रंथ्याकोटिगुणंरुद्राक्षैःस्यादनंतकं॥अक्षगणनाप्युक्ता प्रजापतिना ॥अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुः
पंचाशिकांस्तथा॥सप्तविंशतिकंवापिततोनैकाधिकावरा॥अवरान्यूनारक्तवर्णैरमिश्रैःकीटरंध्रविवर्जितैः॥अक्षसूत्रंप्रकर्तव्यंगोपुच्छवलयाकृ
ति ॥वक्त्रंवक्त्रेणसंयोज्यपुच्छंपुच्छेनयोजयेत्॥मेरुरूर्ध्वमुखः कार्यः प्रत्येकंनागपाशके॥पश्चात्तेनजपंकुर्याद्भवेदुक्तफलंप्रिये॥इतिनृसिंह
परिचर्यायां॥अनामामध्यमाक्रम्यजपंकुर्याच्चमानसं॥मध्यमामध्यमाक्रम्यजपंकुर्यादुपांशुकं॥तर्जनींतुसमाक्रम्यजपंनैवहकारयेत्॥ए
कैकमणिमंगुष्ठेनाकर्षन्प्रजपेन्मनुं॥मेरौतुलंघितेदेविनमंत्रफलभाग्भवेत्॥प्रमादात्पतितेसूत्रे जपेदष्टोत्तरंशतं॥पादयोः पतिततास्मिन्प्रक्षा
ल्यद्विगुणंजपेत्॥इतिसूत्रमालाएतच्चगायत्रीजपातिरिक्त जपेज्ञेयं॥उक्तंच॥मालाकरणंब्रह्मयामलेगायत्रीकल्पेच॥पर्वभिस्तुजपेद्देवीं
मालाकाम्यजपेस्मृता॥गायत्र्यामूलवेदत्वाद्वेदःपर्वसुगीयते॥ आरभ्यानामिकामध्यंपर्वाण्युक्तान्यनुक्रमात्॥तर्जनीमूलपर्यंतंजपेद्दशसुप
र्वसु॥मध्यमांगुलिमूलेतुयत्पर्वद्वितयंभवेत्॥तंवैमेरुं विजानीयाज्जपे त्तंनातिलंघयेत्॥मोड॰स्मृत्यं॥आरभ्यानामिकामूलात्प्रादक्षिण्येनवैक्र
मात्॥मध्यमामूलपर्यंतंजपेद्दशसुपर्वसु॥रुद्रमनुः॥वस्त्रेणाच्छादितकरंदक्षिणंयःसदाजपेत्॥तस्यस्यात्सफलंजाप्यंतद्धीनमफलंस्मृतं १९
अतएवतिर्यक्संचिकाकल्पिताकेनचिद्बुद्धिमतारुद्रेनजपशीलेन ॥जपार्थंसाचगोमुखीतिव्यवह्रीयतेलोकैस्तस्यास्त्वन्यत्किंचिन्मूलंनपश्या

मः ॥ अथोपस्थानं ॥ शौनकः ॥ सायंप्रातरुपस्थानं कुर्यान्मंत्रैर्यथाक्रमं ॥ जातवेदसइत्येकां तच्छंयोरावृणीमहे ॥ नमोब्रह्मणइत्येते रुपतिष्ठेद्दिशोभ्रमन्
तत्रैवप्रातः सूर्यमुपस्थाय मित्रस्यचर्षणीधृतइति ॥ भगवान्त्र्यंबकमिति मंत्रेण नमोब्रह्मणइत्यथ ॥ मित्रस्यचर्षणी   द्वाभ्यां प्रातःकाले-
विशेषतइति ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ प्रदक्षिणंदिशः साधिपा नत्वा संध्यायै नमः ॥ सावित्र्यै नमो गायत्र्यै नमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमस्कृत्य ॥ ततः ॥ उ-
त्तमेशिखरेदेवी भूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्यो ह्यनुज्ञाता गच्छदेवि यथासुखमिति संध्यां विसर्ज्य प्रद्युम्नो अपिवातयमन इत्यृक्त्वा शांतिं च निरुक्त्वा
यं प्रदक्षिणं परिक्रामन् आसत्यलोकात्पातालादालोकालोकपर्वतात् येसंति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति नमस्कृत्य भूमिमुपसंगृ
ह्य गुरूंश्चवृद्धांश्चोपसंगृण्हीयादेवं सायं ॥ अथ प्रयोगः ॥ आसनेउपविश्याचम्य ब्रह्मचारी कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्गृहस्थः पंचांगुलीभिर्नासाधः
स्थावामरंध्रेणवायुमापूर्य निरोधेन कुंभके कृते ॥ प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः ॥ परमात्मा देवता दैवीगायत्री छंदः ॥ सप्तानां व्याहृतीनां विश्वामि
त्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः ॥ अग्निवाय्वादित्यबृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वेदेवा देवताः ॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहती पं
क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छंदांसि ॥ गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः ॥ सविता देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ गायत्रीशिरसः प्रजापतिर्ऋषिः ॥ ब्रह्माग्निवा
य्वादित्या देवताः ॥ यजुश्छंदः ॥ प्राणायामे विनियोगः ॥ ॐ भूः ॥ ॐ भुवः ॥ ॐ स्वः ॥ ॐ महः ॥ ॐ जनः ॥ ॐ तपः ॥ ॐ सत्यं ॥ ॐ तत्स-
वितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्य धीमहि ॥ धियोयोनः प्रचोदयात् ॥ ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्स्वरोम् ॥ एवं त्रिरुक्त्वा दक्षिणरंध्रेण वायुं-

शनैर्विसृज्याचम्यममउपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रातः संध्यामुपासिष्येइतिसंकल्प्यापोहिष्ठेतिनवर्चेनप्रथममार्जनंकुर्यात् ॥ तच्चे
त्थं ॥आपोहिष्ठेतित्र्यृचस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपोगायत्री ॥ मार्जनेविनियोगः ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः ॥ ॐ तानऊर्जेदधातन ॥ ॐ महे
रणायचक्षसे ॥ ॐ योवःशिवतमोरसः ॐ तस्यभाजयतेहनः ॐ उशतीरिवमातरः ॐ तस्माअरंगमामवः ॐ यस्यक्षयायजिन्वथ ॐ
आपोजनयथाचनः ॐ इतिप्रणवयुतैर्नवभिः पादैः शिरोमार्जयित्वामंत्राचमनंकुर्यात् ॥ हस्तेजलमादाय ॥ सूर्यश्चेतियाज्ञवल्क्यउपनि
षदऋषिःसूर्यमामन्युमन्युपतिरात्रयोदेवताः ॥ प्रकृतिश्छंदः ॥ मंत्राचमनेविनियोगः ॐ सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः ॥पा
पेभ्योरक्षंतां॥यद्रात्र्यापापमकार्षं॥ मनसावाचाहस्ताभ्यां ॥ पद्भ्यामुदरेणशिश्ना॥रात्रिस्तदवलुंपतु॥ यत्किंचदुरितंमयि ॥इदमहंमाममृतय
योनौ ॥ सूर्येज्योतिषि जुहोमिस्वाहेतिजलंपीत्वा ॥आचम्य ॥ समस्तव्याहृतीनांप्रजापतिर्ऋषिः ॥ प्रजापतिर्देवता ॥बृहतीच्छंदः॥ गायत्र्या
विश्वामित्रऋषिः ॥ सवितादेवता ॥ गायत्रीच्छंदः ॥ मार्जनेविनियोगः ॐ भूर्भुवःस्वरितिद्वितीयं ॐ तत्सवितुरितिचगायत्र्यातृतीयंच
कृत्वा आपोहिष्ठेतिनवर्चेनचतुर्थमार्जनंकुर्यात्॥ आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीप आपोगायत्री ॥ पंचमीवर्धमाना सप्तमी
प्रतिष्ठा अंत्येद्वेअनुष्टुभौ ॥ मार्जनेवि॰ ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन महेरणायचक्षसे योवःशिवतमोरसस्तस्यभा १७
जयतेहनः उशतीरिवमातरः तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनः ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवंतुपी

तये शंयोरभिस्रवंतुनः ॥ ॐ इशानावार्याणांक्षयंतीश्चर्षणीनां आपोयाचामिभेषजं ॥ ॐ अप्सुमेसोमोअब्रवीदंतर्विश्वानिभेषजा अ
ग्निंचविश्वशंभुवं ॥ ॐ आपः पृणीतभेषजंवरूथंतन्वे ३ मम ज्योक्चसूर्यंदृशे ॥ ॐ इदमापः प्रवहतयत्किंचदुरितंमयि यद्वाहमभिदुद्रोह
यद्वाशेपउतानृतं ॥ ॐ आपो अद्यान्वचारिषंरसेनसमगस्महिपयस्वानग्नआगहितंमासंसृजवर्चसेति प्रत्यर्धंच मों कारपूर्वकंशिरसिमा
र्जनंकृत्वाघमर्षणंकुर्यात् ॥ गोकर्णाकारंजलपूर्णंचुलकंनासिकांतंनीत्वाप्राणंनिरुध्य ॥ ऋतंचेतित्र्यृचस्याघमर्षणऋषिः ॥ भाववृत्तोदेवता अनु
ष्टुप्छंदः अघमर्षणेविनियोगः ॐ ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोध्यजायता ततोरात्र्यजायत ततः समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरो
अजायता ॥ अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः इतिजप
त्वादक्षिणनासाबिलात्पापपुरुषंनिःसारितंभावयन्वामभागेजलंक्षिपेत् ॥ आचम्य पूर्णोदकांजलिरादित्याभिमुखस्तिष्ठन्गायत्र्याविश्वामित्र
ऋषिः ॥ सवितादेवता गायत्रीछंदः अर्घ्यदानेविनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरितिव्याहृतिपूर्वांसावित्रींपठित्वाश्रीसूर्यायेदमर्घ्यं समर्पयामि
इतिजलमूर्ध्वंक्षिपेत् ॥ एवंत्रिः कृत्वा असावादित्योब्रह्मेत्यात्मानंपरिषिच्यगायत्रींजपेत् ॥ कुशोदकेनजपस्थानंप्रोक्ष्यासनंविन्यस्य ॥ ॐ भूर्भु
वः स्वरोमितिजपित्वासनेपद्मासनेनोपविश्य ॥ पृथ्वीत्वयाधृतालोकादेवित्वंविष्णुनाधृता त्वंचधारयमांदेविपवित्रंकुरुचासनं ॥ अपसर्पंतु
ते भूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्तेगच्छंतुशिवाज्ञया ॥ अपक्रामंतुभूतानिपिशाचाः सर्वतोदिशं सर्वेषामविरोधेनब्रह्म

कर्मसमार भेदति मूतश्च हिं छत्वाचम्य प्राणायामत्रयं कृ त्वापुनराचम्यात्मानंव्याहृतिभिरभ्युक्ष्यगायत्र्याविश्वामित्रऋषिः सवितादेवता
गायत्रीछंदः गायत्रीजपेविनियोगः ॐ तत्सवितुर्हृदयायनमः ॥ वरेण्यंशिरसेस्वाहा ॥ भर्गोदेवस्यशिखायैवषट् ॥ धीमहीकवचायहुं ॥ धि
योयोनः नेत्रत्रयायवौषट् ॥ प्रचोदयात् अस्त्रायफट् ॥ अस्त्रेणैवदिग्बंधनंकृत्वादेवतांध्यायेत् ॥ बालांबालादित्यमंडलमध्यस्थांरक्तवर्णांरक्तां
बरानुलेपन स्रगाभरणांचतुर्वक्त्रांदंडकमंडल्वक्षसूत्राभयांकचतुर्भुजां हंसासनारूढांब्रह्मदैवत्यामृग्वेदमुदाहरंतीं भूर्लोकाधिष्ठात्रींगा
यत्रींनामदेवतांध्यात्वा ॥ आगच्छवरदेदेविजपेमेसंनिधौभव ॥ गायंतंत्रायतेयस्माद्गायत्रीतेनसोच्यते इत्यावाह्य ॥ मनसासंपूज्याष्टोत्तर
सहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा ॥ आपन्नोदशवारंवागायत्रींजपित्वापुनः षडंगन्यासंविधायोपस्थानंकुर्यात् जातवेदसेमारीचः कश्यपोजात
वेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ उपस्थानेविनियोगः ॐ जातवेदसेसुनवामसोममराती यतोनिदहातिवेदः सनः पर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरि
तात्यग्निः ॥ मित्रस्येतिचतसृणांगाथिनोविश्वामित्रोगायत्री ॥ उपस्थानेवि॰ ॥ ॐ मित्रस्यचर्षणीधृतोवोदेवस्यसानसि द्युम्नंचित्रश्रवस्तमं
अभियोमहिनादिवंमित्रोबभूवसप्रथाः अभिश्रवोभिः पृथिवींमित्रायपंचयेमिरे जना अभिष्टिशवसे सदेवान्विश्वान्बिभर्ति मित्रोदेवेष्वा
युषुजनायवृक्तबर्हिषे इषइष्टव्रताअकः त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् उपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं उर्वारुक
मिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् तच्छंयोः शंयुर्विश्वेदेवाः शक्करी उपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंय-

ज्ञपतयेदेवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वंजिगातुभेषजंशन्नो अस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ नमोब्रह्मणेप्रजापतिर्विश्वेदेवाजगती ॥ उपस्था-
नेवि० ॐ नमोब्रह्मणेनमो अस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनमओषधीभ्यः नमोवाचेनमोवाचस्पतयेनमोविष्णवेमहतेकरोमि ॥ नमः प्राच्यैदिशेयाश्च देवताः
एतस्यांप्रतिवसंतिताभ्यश्चनमः नमोदक्षिणस्यैदिशेयाश्च० नमः प्रतीच्यैदिशेया० नमोउदीच्यैदिशेया० नमऊर्ध्वायैदिशेया० नमोधरायैदिशेया
श्च० नमोवांतरायैदिशेया० ॥ संध्यायैनमः ॥ गायत्र्यैनमः ॥ सावित्र्यैनमः ॥ सरस्वत्यैनमः ॥ सर्वाभ्योदेवताभ्योनमोनमः ॥ कामोकार्षीन्मन्युर
कार्षीन्नमोनमः ॥ उत्तमेशिखरेजातेभूम्यांपर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योभ्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखं भद्रन्नो अपिवातयमनः ॐ शांतिःशांतिः
त्वा प्रदक्षिणंपरिक्रामन्नासत्यलोकात्पातालादालोकालोकपर्वतात् येसंतिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यंनमोनमइतिगुरूनभिवादयेत् ॥ स्वश्रि
काकरहस्ताभ्यांकर्णौस्पृष्ट्वा ॥ आंगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजेतित्रिप्रवरान्वित भारद्वाजगोत्रोत्पन्नोहं श्रीधरशर्माभोगुरोत्वामभिवादयामि
इतिस्वस्वप्रवरानुच्चार्याभिवाद्यद्विराचमनंकुर्यादिति ॥ अथौपासनंदक्षः ॥ संध्याकर्मावसानेतुस्वयंहोमोविधीयते ॥ स्वयंहोमेफलंयत्स्यात्तदन्येन
नलभ्यते अशक्तंप्रत्याह ॥ सएव ॥ ऋत्विक्पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोथविट्पतिः ॥ एतैरपिहुतंयत्स्यात्तद्धुतंस्वयमेवतु ॥ पत्नीकन्यानजुहुया
द्भिनापर्युक्षणक्रियामिति ॥ विट्पतिर्जामाता ॥ आश्वलायनः ॥ स्वयंपत्न्यपिवापुत्रकुमार्यंतेवासीवेति अत्र ऋत्विगादिनाआसमस्तंतुदंपत्यो
र्होतव्यंनार्त्विगादिनाद्वयोरप्यसमक्षंप्रक्षेपहुतमनर्थकं सन्निधौयजमानः स्याद्धुद्देशत्यागकारकः ॥ असंनिधौतुपत्नीस्याद्धुद्देशत्यागकारिका

असंनिधौतुपत्न्याःस्यादध्वर्युस्तदनुज्ञया उन्मादेप्रसवेचर्त्तौकुर्वीतानुज्ञयाविनेति ॥कात्यायनोक्तेः उभयोः समक्षंहोतव्यमितिमुख्यः कल्पो
न्यतरसंनिधौत्वनुकल्पः द्वयोरप्यसमक्षंहुतंव्यर्थंस्यात् ॥शातातपः ॥श्रौतंपत्न्यास्स्वयंकुर्यादन्योपिस्मार्तमाचरेत् ॥अशक्तौश्रौतमप्य
न्यः कुर्यादन्वारभंततः पर्वणितुसायंहोमः ॥प्रतिपत्प्रातर्होमश्चस्वयमेवकार्योनर्त्विगादिना ॥स्वयंपर्वणिजुहुयादृत्विजामेकइतरं
कालमितिसूत्रात् अत्रसायमुपक्रम्यप्रातरपवर्गंप्रयुज्यते ऋत्विजामेकः कश्चिदृत्विगितरस्मिन्कालेग्निहोत्रहोमंकुर्यादित्यर्थः अत्रापिहोम
करणासमर्थस्यप्रतिनिधिनाहोमोज्ञेयः ॥भरद्वाजः ॥होमंवैतानिकंकृत्वास्मार्तंकृत्वाविचक्षणः ॥स्मृतीनांवेदमूलत्वात्स्मार्तंकेचित्पुराकि
दुरिति अग्निप्रादुष्करणमपिकात्यायनः सूर्येत्वशैलमप्राप्तेषड्विंशाद्भिरिहांगुलैः ॥प्रादुष्करणमग्नीनांप्रातर्भासामदर्शने प्रादुष्करणम
ग्निप्रज्वलनंअस्यानुकल्पकर्तॄनाह ॥सएव ॥दुहित्रास्नुषयावाग्निविहारोनविरुध्यते ॥निर्लेपनंचपात्राणामुपलेपनमर्चनमिति विह
रोविहरणं प्रादुष्करणमितियावत् प्रादुष्करणकालात्ययेसमस्तव्याहृतिभिरेकाज्याहुतिः कार्यातथाचकारिका ॥प्रायश्चित्तविशेषेणाय
त्रनोक्तःप्रवेद्विधिः होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवः स्वरितीतिचेति ॥अथहोमकालः ॥कात्यायनः ॥यावत्सम्यङ्नभाव्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः
लोहितत्वंचनापैतितावत्सायंतुहूयते ॥आचार्योपि सम्यङ्म्लोनतिरश्चौसायंचजुहुयुस्तदा ॥अथप्रातर्हुते [illegible]दितेर्के यथाश्रुतिः
मनुः ॥उदितेनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा ॥ सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिरिति ॥एषांस्वरूपंछंदोगप[illegible]

रश्मिभिस्तु दिवाकरः ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं प्रकल्पयेत् ॥ रात्रेस्तु षोडशे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ॥ कालं त्वनुदितं ज्ञात्वा होमं कुर्याद्विच-
क्षणः ॥ प्रभातसमये तीते नष्टे नक्षत्रमंडले ॥ रविर्यावन्न दृश्येत समयाध्युषितं च तदिति ॥ आह सूत्रकारः प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रात
स्तमति नियत्य चतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयाद्यदि सायं दोषावस्तर्नमः स्वाहेति यदि प्रातः प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेत्यग्निहोत्रमुपसाद्य भूर्भुवः स्वरिति जपि
त्वा वरं दत्वा जुहुयादिति ॥ अत्र वृत्तिकृदाह ॥ प्रदोषो नाम रात्रेः पूर्वश्चतुर्थः प्रदोषस्य अंतः प्रदोषांतः प्रदोषांतो तो यस्य सः प्रदोषांतः प्रदोषांतो
त इत्यर्थः स सायंहोमस्य कालः केषांचित्पंचमी षष्ठ्यौ नाडिके प्रदोषशब्दे नोच्यते ॥ तदंतो वा सायंहोमकालः संगवांतः प्रातरिति ॥ यस्मिन्का
ले गावो वत्सैः सह आयंते स संगवः कालः तावत्पर्यंतं प्रातर्होमसमयः ॥ केचिदन्हस्तृतीयभागः संगव इत्याहुः ॥ तदंतः संगवांतः दशनाडि-
का इत्यर्थः अस्तमिते उदिते च विहिते होम एवं तावति काले क्रियमाणे तीतकालो न भवतीति पुनः कालविधिस्तमति नीय चतुर्गृहीतमाज्यं जुहु
यादिति प्रायश्चित्तं विना कृतमप्यकृतमित्याह पुलस्त्यः ॥ अकाले यत्कृतं कर्म कालं प्राप्य पुनः क्रियाः कालातीतं तु यत्कुर्यात्कृतं तद्धि निर्दिशेदि
ति ॥ अकाले अनागतकाले कालातीतं प्रायश्चित्तरहितं कुर्याच्चेदकृतमेवेत्यर्थः ॥ दर्शपूर्णमासस्थालीपाकयोरपि ज्ञेयः तत्र प्रायश्चित्तं त्रु
तावत्कं ॥ अग्नये पथिकृते पुरोळाशं निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां पौर्णमासीं वातीयेदिति ॥ एतदपि यावदन्यस्य पर्वणोन-
काल स्तत्प्राप्तौ तु प्रायश्चित्तमेव न पुनः पुनरिति पन्नानुष्ठानं अधिकारांतराविरोधेन पूर्वाधिकारनिवृत्तेः ॥ उक्तं च भाष्यकारेण ॥ ततो दर्शपू-

र्णमासंवायावदन्योनपर्वकालइति अत्रसर्वत्रहविरुत्पादनाद्यंगजात मपिहोमकालएवकार्यं ॥ योहोम कालः सोंगानामित्यापस्तं बस्म
रणात् ॥ अथहोमद्रव्यसंस्कारादिकारिकायां ॥ पयःप्रभृतिषुत्वेकंसंस्कुर्यादग्निहोत्रवत् ॥ अलंकरोतिगंधाद्यैरनलायननंवनः द्रवेहविः
स्रुवेणैवपाणिनाकठिनंहविः जुहुयादग्नयेस्वाहास्रुसमिद्धेहुताशने ॥ ध्यात्वाशब्दंचतुर्थ्यंतं प्रजापतयइत्यथ ॥ स्वाहाकारेणजुहुयात्मनः
परिसमूहनं पर्युक्षणंचकुर्वीतप्रातरप्येवमिष्यते व्युष्टायांज्वलयेदेनंसायंहोमः कृतः पुरा पयसान्येनवाप्रातस्तेनैवेत्याहदृष्टान्तिकृत् ॥ पू
र्वमंत्रस्तुसूर्यायस्वाहेत्यन्यत्समंभवेदिति ॥ होमेउत्तराहुतिहवनप्रकारमाह ॥ सूत्रकारः ॥ उत्तरांतूष्णींभूयसीमसंसृष्टांप्रागुदगुत्तरतोवा-
प्रजापतिंमनसाध्यायेत्तूष्णींहोमेषुसर्वत्रेति ॥ विष्णुः ॥ बहुशुष्केंधनेचाग्नौस्रुसमिद्धेहुताशने विधूमेलेलिहानेचहोतव्यं कर्मसिद्धये
योनर्चिषिजुहोत्यग्नौव्यंगारेचैवमानवः ॥ मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चापिजायते ॥ अग्निसमिंधनंमुखेनकार्यं तदुक्तंसंग्रहे धमनीयंत्रं
कृत्वातृणंवाकाष्ठमेवच मुखेनाग्निंसमिंधीतमुखादग्निरजायतेति ॥ अत्राहुतिक्षेपणात्पूर्वं समिधमग्नावादध्यात् जान्वाच्यसमिधमादध्या
त्प्रदेशाद्व्यंगुलमात्रेभिजुहुयादितिसूत्रात् ॥ होम्यानिगृह्यपरिशिष्टे ॥ पयोदधिसर्पिर्यवागुरोदनतंदुलाः सोमस्तंदुलमापोव्रीहयोयवा-
स्तिलाइतिहोम्यानि यवागुरोदनयोः श्रपणंतुलौकिकेग्नौकार्यं यवागुरोदनेतिसिद्धस्यनिर्देशात् ॥ बौधायनः ॥ व्रीहीणांवायवानांवाशत २०
माहुतिरिष्यतइति ॥ संग्रहे ॥ द्रवंहविस्रुवेणैवपाणिनाकठिनंहविः अंगुल्यग्रैर्नहोतव्यंनकुर्यादंगुलिभेदनं ॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेण

होतव्यमितितुस्मृतिरिति उपस्थानंमंत्रानाहशौनकः ॥ परिसमुत्य पर्युक्ष्याप्युपतिष्ठेद्विभर्जिं ॥ अग्नेः सूक्तैश्चसोऽस्मै प्राजापत्यैश्च नित्यशः
अग्निंप्रजापतिंसायंप्रातः सूर्यंप्रजापतिं ॥ अग्नआयूंषीतितिसृभिर्द्वाभ्यामग्नेत्वमित्यथ ॥ सूर्योनइतिमंत्रेणत्युदुत्यंचद्वितीयया ॥ तृती
ययाचित्रमितिनमोमित्रस्यचान्यया ॥ प्रजापतेनत्वदेत्यानंतुंतत्वाद्वितीयया ॥ हिरण्यगर्भः समितित्युपतिष्ठेद्धुताशनमिति ॥ एतत्परिच
रणमायतनेस्थंडिलेवा अग्निंप्रतिष्ठाप्यकार्यं ॥ कुंडेवास्थंडिलेवापिइतिवचनात् आयतननिर्माणप्रकारः संग्रहे ॥ अरत्निमात्रमध्यर्थेका
र्यमायतनंबुधैः ॥ पिशीलमात्रमित्येके तदप्यंसांतरंभवेदिति ॥ अरत्निः सार्धद्वाविंशत्यंगुलात्मकः अरत्निशब्देनहस्तोपिग्राह्यः ॥ –
पंचारत्निः पुरुषोभवतीतिश्रुत्या अरत्निशब्दस्यहस्तपरदर्शनात् अतएव अस्मन्मातुः पितामह श्रीनारायणभट्टचरणैः प्रयोगरत्नेचतु
र्विंशत्यंगुलंसार्द्धद्वाविंशत्यंगुलप्रमाणंषोडशांगुलप्रमाणंवायतनमित्युक्तं ॥ अत्रयद्यप्यायतनस्यमेखलादिकनप्रोक्तं तथापितच्छ्रौताग्निकुंडे कल्प्या
त्वं ॥ तद्यथा अष्टादशांगुलंकुंडंविंशत्यंगुलमेववा ॥ चतुर्विंशत्यंगुलंचषट्त्रिंशदंगुलात्मकं ॥ श्रौतायतनविस्तारोमेखलैकातदर्धतः च
तुर्थांशो द्वितीयास्याद्विस्तृताचतुरंगुला ॥ चतुर्थांशोर्विस्तार चतुर्थांशोरित्यर्थः ॥ द्वितीयाविस्तृताकार्या द्व्यंगुलातंत्रवेदिभिः अयंद्विमेख
लापक्षः कात्यायनातिरिक्तानां तेषांत्वेकमेखलापक्षएव ॥ तदुक्तंशुल्बे ॥ द्वादशांगुलमुच्छ्रायोविस्तारश्चतुरंगुलः ॥ एकैवमेखलाप्रो–
क्ताकात्यायनमतेकिल ॥ द्वितीयमेखलोच्छ्राय विस्तारौतुतदर्धतः ॥ कात्यायनातिरिक्तानांमेखलाद्वयमुच्यतइति ॥ अथोपासनप्रयो

गः॥ आयतनेस्थंडिलेवाप्रादुष्कृतस्याग्नेः पश्चात्कृतसंध्यावंदनो गृह्यडपविश्यप्राणानायम्यदेशकालौनिर्दिश्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायमौ
पासनहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य ॥ चत्वारिशृंगागौतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्निमूर्तिध्यानेविनियोगः ॥ ॐ चत्वारिशृंगात्रयो अस्यपादाद्वेशी
र्षेसप्तहस्तासोअस्य॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीति ॥ महोदेवोमर्त्याआविवेश ॥ इतिध्यात्वाग्नेरीशानींदिशमारभ्यप्रदक्षिणंसमंतात्सोदके
नदक्षिणेनपाणिना॥ त्रिःपरिसमुह्यकुशैःपरिस्तीर्य त्रिःपर्युक्ष्यप्रागुक्तद्रव्यमध्येयत्किंचिद्द्रव्यंपात्रेकृत्वातत्पात्रमुत्तरतोग्नेर्निधाय ज्वल
तादर्भेणावज्वाल्यप्रोक्ष्यतेनैवोल्मुकेनत्रिःपर्यग्निकृत्वातदुल्मुकंनिरस्यापः स्पृष्ट्वाग्नेः पश्चाद्दर्भेषुसमिधासहहविर्निधाय ॥ विश्वानि
नइतित्र्यृचस्य आत्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् ॥ द्वाभ्यामर्चनेअंत्योपस्थानेवि०॥ ॐ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः ॥ ॐ सिंधुंननावा
दुरितातिपर्षि॥ ॐ अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानः॥ ॐ अस्माकंबोध्यविताननूनां॥ ॐ पृत्सुजाताद्दर्कारिणामन्यमानः॥ ॐ अमर्त्यमि
र्योजोहर्योसि ॥ ॐ जातवेदोयशोअस्मासुधेहि ॥ ॐ प्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्याम्॥ ॐ यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवःस्यो
नं ॥ अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्ति ॥ इतिदक्षिणंजान्वाच्यसमिधमग्नौक्षिप्त्वापः स्पृष्ट्वासमिधिप्रदीप्तायांविधूमज्वाला
गारेग्नौकठिनंहविः पाणिनांगुल्युत्तरपार्श्वेनद्रवंहविः स्रुवेणसमिन्मूलतोद्व्यंगुलप्रदेशेसव्यंपाणिंहृदिनिधाय॥ ॐ अग्नयेस्वाहा इतिहुत्वा २१
अग्नयइदंनममेतिसकृत्पूर्वाहुतिरैशान्यांउत्तरस्यांवापूर्वाहुतेर्भूयसीमाहुतिंप्रजापतिपदंचतुर्थ्यंतंमनसाध्यायन्स्वाहेत्युपांशूच्चार्यास

स्रुष्टांहुत्वा प्रजापतयइदंनममेतित्यक्त्वा परिस्तरणंविसृज्यपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वोपस्थानंकुर्वंति ॥ तत्रमंत्राः॥ अग्नआयूंषीतिमंत्रत्र
यस्यशतंवैखानसाः पवमानोग्निर्गायत्री ॥ अग्न्यु पस्थानेवि०॥ ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः ॥आरेबाधस्वदुच्छुनां ॥ अग्नि
र्ऋषिः पवमानः पांचजन्यःपुरोहितः ॥ तमीमहेमहागयं ॥ अग्नेपवस्वस्वपा अस्मेवर्चः सुवीर्यं ॥दधद्रयिंमयिपोषं ॥ अग्नेत्वन्नइतिचत
सृणांगोपायनालोपायनावाबंधुः सुबंधुश्रुतबंधुर्विप्रबंधुः क्रमेणाग्निर्द्विपदाविराट् अग्न्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ अग्नेत्वन्नोअंत
मउतत्राताशिवोभवावरूथ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छानक्षिद्युमत्तमंरयिंदाः ॥ सनोबोधिश्रुधीहवमुरुष्याणो अघायतः समस्मात्
तंत्वाशोचिष्ठदीदिवः सुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः ॥ प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ
प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव। यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां ॥ तंतुंतन्वंदेवा अग्निर्जगती
अग्न्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथोरक्षधियाकृतान् ॥ अनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनु
र्भवजनयादैव्यंजनं ॥ हिरण्यगर्भइत्यस्यहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त
ताग्रेभूतस्यजातः पतिरेकआसीत् ॥ सदाधारः पृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ एतैर्मंत्रैर्वोपव्यदेशेप्रह्वस्तिष्ठन्नुप
तिष्ठेत् ॥ ततउपविश्य ॥ मानस्तोकेतिकुत्सोरुद्रोजगती ॥ विभूतिग्रहणेविनियोगः॥ ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयोमानोगोषुमा

नोअस्वे षुरीरिषः ॥वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मंतः सदमित्वाहवामहे ॥त्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे ॥कश्यपस्यत्र्यायुषंकंठे ॥अग
स्त्यस्यत्र्यायुषंनाभौ ॥यद्देवानांत्र्यायु० दक्षिणस्कंधे ॥तन्नोअस्तुत्र्या० वामस्कंधे ॥सर्वमस्तुशतायुषंशिरसि ॥न्यूनातिरिक्तदोषपरिहा
रार्थं ॥प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥स्मरणादेवतद्विष्णोः संपूर्णस्यादितिश्रुतिरितिवचनाद्विष्णुंस्मृत्वाकर्मेश्वरार्पणंकृत्वाइ
तिसायमौपासनप्रयोगः ॥एवमेवप्रातरपिपूर्वांगानिकृत्वा ॥ सूर्यायस्वाहेतिसायंद्रव्येणैवप्रथमाहुतिंहुत्वासायंकालीन द्विती
याहुतिवद्द्वितीयाहुतिंहुत्वापरिसमूहनादिसर्वंप्राग्वत्कुर्वीत ॥उपस्थानेविशेषः ॥सूर्योनोदिवस्पात्वित्यस्यचक्षुः सूर्योगायत्री॥
सूर्योपस्थानेवि० ॥ॐ सूर्योनोदिवस्पातुवातोअंतरिक्षात् ॥अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥उदुत्यंकाण्वः प्रस्कण्वः सूर्योगायत्री॥सूर्योप-
स्थानेवि० ॥ॐउदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यं ॥ चित्रंदेवानामांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ॥सूर्योपस्थाने
विनियोगः ॥ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुष
श्च ॥ नमोमित्रस्येतिसौर्योभितपाः सूर्योजगती ॥सूर्योपस्थानेवि० ॥ॐ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायतदृतंसपर्यत ॥दू
रेदृशेदेवजातायकेतवेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसत ॥एतैश्चतुर्भिः सूर्यंप्रजापतेहिरण्यगर्भइतिद्वाभ्यांप्रजापतिंचोपतिष्ठेदितिप्रातर्विशेषः
॥अथप्रसंगात्किंचिद्गृह्याग्निविषयेप्रोच्यते ॥होमकालेशम्यादेशार्वाक्बहिरायतनाद्गतश्चेदग्निः सचप्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतंस्थिति

समर्थस्तदाइदंतएकंपरऊतएकमितिबकूचमंत्रेणायतनेप्रक्षिप्य ॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्घृतस्त्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ जीवना-
समर्थः ॥ स्फुलिंगसम स्तदानदोषइतिभावः ॥ शम्यादेशादपिबहिरुपक्षीयगतेग्नौपथिकृतेग्नयेचरुः कार्योथवा अग्नयेपथिकृते
स्वाहेतिपूर्णाहुतिः कार्या ॥ तदुक्तंकारिकायां ॥ अर्वाक्शम्यापरासात्तुबहिरायतनाद्गतः प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतंसमर्थोजीवितुंयदि ॥
इदंतइत्यृचानस्यस्थानेग्निंप्रक्षिपेत्पुनः ॥ आज्याहुतीश्चजुहुयाद्व्याहृत्याख्येश्चपूर्ववत् अतिक्रांतेयदाशम्यापरासमनलोभवेत् ॥
चरुः पथिकृतेकार्यः पूर्णाहुतिरथापिवा ॥ पूर्णाहुतिलक्षणंतत्रैव ॥ आज्यंद्वादशकृत्वस्तु गृहीत्वापूरयेत्स्रुचं ॥ तयाचाज्याहुतिः
कार्यासापूर्णाहुति रिष्यते ॥ स्रुवपूर्णाहुतिर्वास्यादित्येकेयाज्ञिकाविदुरिति ॥ आयतनाषट्त्रिंशदंगुलात्मकोदेशः शम्या ॥ शम्याष
ट्त्रिंशदंगुलेत्यापस्तंबस्मरणात् ॥ आयतनभंगेनस्थलसंकोचादिनावास्थलांतरेग्निनयनप्रसक्तौप्रकारउक्तस्त्रिकांडमंडने ॥ प्रत्य-
क्षेणनयन्नग्निंस्रुक्स्रुवेचेन्नुनश्यति यदिवान्नक्सुचौतानिधायोल्मुकस्यतंपुनः हरेदनुद्धुसन्नेवंनश्येत्त्रिर्हरणेनलः शकटेनातिदूरंवाहरे
द्देशांयथारुचि ॥ स्वांगेनवाथवाशम्यापरासात्प्राङ्नयेद्धुसन् ॥ कर्मार्थंनयनेग्नीनांनानुद्धुसादिचोद्यते ॥ नदीसंतरणेग्नीनांसी-
मातिक्रमणेतथा ॥ सर्वत्राद्यंतसीम्नोर्वास्वामिस्पृष्टास्फरग्नयः प्रत्यक्षमरणिंहारं नान्यथाग्निविनाशनमिति ॥ अन्यान्यपि
प्रायश्चित्तानिविस्तारभीत्येहन प्रदर्शितानीतिसंक्षेपः ॥ अथोपवसथ्येवर्ज्यान्याहजाबालिः ॥ कोविदारान्कुलित्थांश्चव

र्जयेत्कोद्रवांस्तथा ॥ अनृतंबहुवादंचक्रयविक्रयमेवच ॥ दंतशौचंचपूर्वेद्युर्यागस्यैतानिवर्जयेत् ॥ मसूरान्लवणान्क्षारांश्चणकान्कोरदूषका
न् ॥ माषान्मधुपरान्नंचवर्जयेत्पर्वणिद्विजइति ॥ अथपुनराधाननिमित्तानि ॥ कात्यायनः विहायाग्निंसभार्यश्चेत्सीमामुल्लंघ्यगच्छति ॥ हो
मकालात्ययेतस्यपुनराधानमिष्यते ॥ अत्रसीमागृहसीमानतुग्रामसीमातदुक्तंत्रिकांडमंडनेन ॥ विहारकालेयदिकार्यलोभात्पत्नीतुसी-
मानमतीत्यगच्छेत् ॥ निःसंशयोग्निः खलुनाशमेतिगृहस्यसीमात्रविवक्षितोर्थइति ॥ शौनकः ॥ अग्नावनुगतेयत्रहोमकालद्वयंव्रजेत्
उभयोर्विप्रवासेवालौकिकोग्निर्विधीयते ॥ भगवान् प्रोषितेतुयदापत्नीयदिग्रामांतरंव्रजेत् ॥ होमकालेयदिप्राप्तानसादोषेणयुज्यते ॥
अथतत्रैववसतिहोमकालव्यतिक्रमः ॥ लौकिकोग्निर्विधीयेतकाठकश्रुतिदर्शनात् ॥ पैठीनसिः ॥ १ बली कृतधर्मस्यपीड्यमानस्यशत्रु-
भिः मासद्वयंप्रवासोस्तिपरतोनाहिताग्निवत् मासद्वयस्योपरि आहिताग्नेर नाहिताग्निवत्प्रवासोनास्तीतितुर्यपादार्थः ॥ मासद्वयावधि
प्रवासेहोमार्थेद्विजंपरिकल्प्यप्रवसेदित्याह कात्यायनः ॥ निक्षिप्याग्निंस्वदारेषुपरिकल्प्यर्त्विजंतथा ॥ प्रवसेत्कार्यवान्विप्रोवृथैव
नचिरंवसेदिति ॥ अत्रकार्यवानितिधनार्थीनतुतपोर्थी ॥ धनान्यर्जयितुंयुक्तः प्रवासोत्याग्निहोत्रिणः ॥ धनैर्यत्संभवेदिज्यातपा
र्थंनतुव्रजेदिति सत्यव्रतस्मरणात् ॥ साग्निकविषयेत्रिकांडमंडनआह ॥ अग्निहोत्रेणरहितः पथानंशतयोजनं साग्निस्तुप्रति २३
यात्येवमग्निहोत्रंविनश्यति ॥ अत्रप्रवासकालेआगमनकालेविशेषस्तथातिपत्न्यादिहोमकारश्चजागरूकेः स्यन्मातुः पितामह-

श्रीनारायणरचितेप्रयोगरत्नेद्रष्टव्यइतिदिक् ॥ अथपूजाविधिर्मात्स्ये ॥ प्रातर्मध्यंदिनेसायंदेवपूजांसमारभेत् ॥ अशक्तोविस्तरेणै
वप्रातःसंपूज्यकेशवं ॥ मध्यान्हेचैवसायंचपुष्पांजलिमपिक्षिपेत् ॥ स्कांदे ॥ कामासक्तोथवाक्रुध्यः शालिग्रामशिलार्चनात् ॥ भक्त्यावा
यदिवाभक्त्याकलौमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ शिलाप्युक्ताप्रयोगपारिजाते ॥ शिलाप्यामलकीतुल्यापूज्यासूक्ष्मैवयाभवेत् ॥ यथायथाशिलासूक्ष्मा
तथास्यात्तुमहत्फलं ॥ तस्यांमांपूजयेन्नित्यंधर्मकामार्थसिद्धयेइति ॥ तत्रैवस्कांदे शिवनाभिरुक्तः ॥ यवमात्रंतुगर्तस्याद्यवार्धंलिंगमुच्यते
शिवनाभिरितिख्यातस्त्रिषुलोकेषुदुर्लभः वासुदेवमयंक्षेत्रं लिंगंशिवमयंस्मृतं ॥ तस्माद्धरिहरक्षेत्रेपूजयेच्छंकराच्युतौ ॥ श्रीभारतेक-
लौकलिमलध्वंसंसर्वपापहरंहरिं ॥ येर्चयंतिनरानित्यंतेपिवंद्यायथाहरिः ॥ ब्रह्माकृतयुगेदेवस्त्रेतायांभगवान्हरिः द्वापरेभगवान्विष्णुः
कलौदेवोमहेश्वरः पूज्यइतिभावः ॥ शिवपूजनंबाणलिंगेतिप्रशस्तमित्युक्तंभविष्ये ॥ बाणलिंगानिराजेंद्रख्यातानिभुवनत्रये ॥ नप्रति-
ष्ठानसंस्कारस्तेषामावाहनंनचेति ॥ हेमाद्रौ ॥ पक्वजंबूफलाकारंकुक्कुटांडसमाकृति भुक्तिमुक्तिप्रदंचैवबाणलिंगमुदाहृतं ॥ श्रीसूर्य
पूजोक्ताभविष्यपुराणे ॥ प्रातःसंध्यावसानेतुनित्यंसूर्यंसमर्चयेत् ॥ यःसूर्यंपूजयेद्भक्त्यात्रिमूर्तेःपूजकोभवेत् ॥ अग्निहोत्रादिवेदा-
श्चयज्ञाश्चबहुदक्षिणाः ॥ सूर्यार्चनस्यचैवैतेकोट्यंशेनापिनोसमाः ॥ मेरुमंदारतुल्योपिराशिःपापस्यदारुणः ॥ आराध्यभास्क
रंमर्त्यस्तंनाशयतितत्क्षणात् ॥ प्रदद्याद्वैगवांलक्षंदोग्ध्रीणांवेदपारगे ॥ एकाहमर्चयेद्भानुं तस्यपुण्यंततोधिकं ॥ गृहस्थस्यपंचाय

तनपूजोक्ता परशुरामनिबंधे कूर्मपुराणे ॥ स्नानंसंध्यांततोहोमंगृहस्थोक्तेन वर्त्मना ॥ कृत्वासूर्यंगणपतिंलक्ष्मीमीशंतथाहरिं ॥ पौरु
षेणतुसूक्तेननित्यमर्चांसमारभेत् ॥ अर्चनंमूलमंत्रेणवाकार्यं ॥ मूलमंत्रलक्षणंगारुडे ॥ प्रणवादिनमोंतंचचतुर्थ्यंतंचसत्तमदेव-
तायाःस्वकंनाममूलमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ब्राह्मेपि ॥ ॐकारादिसमायुक्तंनमस्कारांतकीर्तनं ॥ स्वनामसर्वसत्वानांमंत्रइत्यभिधीय
ते ॥ ॐ सूर्यायनमइत्यादि ॥ वाजपेययाजिनस्तुश्लिष्टमंत्रेणपंचायतनपूजनमित्याहुः ॥ युक्तंतु ॥ ऋगंतेश्लिष्टमंत्रमुच्चार्यपाद्यादि-
निवेदयेदिति ॥ पंचायतनप्रकारोज्ञानमालायां ॥ सहस्रांशुंयदामध्येईशान्यांपार्वतीपतिं आग्नेय्यामेकदंतंचनैर्ऋत्यामच्युतंतथा-
वायव्यांपूजयेद्देवींभोगमोक्षैकभूमिकामिति ॥ सूर्यपंचायतनं ॥ हेरंबंतुयदामध्येईशान्यामच्युतंयजेत् ॥ आग्नेय्यांपंचवक्त्रंतु नैर्ऋ-
त्यांजगदंबिकां ॥ वायव्यांद्युमणिंचैवयजेन्मंत्रीत्वनंद्रितः ॥ इतिगणपतिपंचायतनं ॥ भवानींतुयदामध्येईशान्यांमाधवंयजेत् ॥ आ
ग्नेय्यांपार्वतीनाथंनैर्ऋत्यांजगदंबिकांगणनायकं ॥ प्रद्योतनंतुवायव्यांमाचार्यस्तुप्रपूजयेत् ॥ इतिलक्ष्मीपंचायतनं ॥ शंकरंतुयदाम
ध्येईशान्यांश्रीपतिंयजेत् ॥ आग्नेय्यांच तथाहंसंनैर्ऋत्यांपार्वतीसुतं वायव्यांचसदापूज्याभवानीभक्तवत्सलेति शिवपंचायतनं ॥ य
दातुमध्येगोविंदमैशान्यांशंकरंयजेत् ॥ आग्नेय्यांगणनाथंचनैर्ऋत्यांतपनंतथा ॥ वायव्यामंबिकांचैव यजेन्मंत्रीसमाहितइति-
विष्णुपंचायतनं ॥ स्वस्थानवर्जितादेवाः शोकदुःखभयप्रदाः तन्मंडलस्थितोराजासाधकश्चविनश्यति ॥ बोपदेवश्च ॥ शंभो

मध्यगतेहरीनहरभ्रू देव्योर्हरौशंकरे ॥ भास्येनागस्कतार वौर्हेरगणेशाजांबिकास्थापिताः ॥ देव्यांविष्णु शिवैकदंतरवयोर्लंबोदरे जेश्वरेना
र्याः शंकरभागतोतिस्करवदाव्यस्तास्तनेहानिदाः ॥ अस्यायमर्थः ॥ शंभोमध्यगतेसतिशंकरभागतईशानकोणमारभ्य आग्नेय्या
दिकोणेषुहरीनहरभ्रूदेव्य स्थाप्याः तथाचइशानेविष्णुः ॥ आग्नेय्यामिनः सूर्यः नैर्ऋत्येहरभ्रूर्गणेशः वायव्यांदेवीति ॥ हरौमध्यगतेसति
ईशनादिकोणेषुशंकरे भास्येनागस्कन ः ॥ ईशान्यांशंकरः आग्नेय्यांइभास्योगणपतिः नैर्ऋत्यांस्सूर्यः वायव्यांत्वगस्कनादेवीरवौमध्य
गतेसतिइशानादिषुहरगणे शाजांबिकाः ईशान्यांहरः अग्नेय्यां गणेश ः नैर्ऋत्यांविष्णुः वायव्यामंबिकादेव्यांमध्यगतायांसत्यांईशा॰ वि
ष्णु शिवैकदंतरवयः ईशा॰ विष्णुः आ॰ शिवः नैर्ऋत्यांगणेशः वा॰ सूर्यः लंबोदरेमध्यगतेसतिईशानादिषु अजेश्वरेनार्याः ई॰ विष्णुः
आ॰ शिवः नै॰ सूर्यः वा॰ देवीतिक्रममाह॥ अत्रईशानादिकल्पना यत्रैवभानुरुत्क वियत्कदेतिप्राचीतुतांवेदविदोवदंतिइतिगौतमोक्त प्राची
मनुसंधायद्रष्टव्यः यत्तुपूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीप्रोक्ता विचक्षणैः प्राच्येवप्राचीसोद्दिष्टासुक्ताविदेवपूजनमिति विष्णुयामलवाक्यंतत्तांत्रि
कपूजाविषयं ॥ उक्तंच ॥ श्रीमातामहचरणैराचारमयूखेपूज्यपूजकांतः प्राचीआगमोक्त पूजायामेव नत्परिभाषायामुक्तत्वादिति
॥ पंचायतनपूजाक्रमोपितन्त्रेवोक्तः ॥ मुख्येपुष्पांजलिंदत्वागणेशाद्यर्चनंभवेत् ॥ गणेशाएवमुख्यश्चेत्तत्रसूर्यक्रमाद्भवेदितिवचनात्प्र
धानदेवतायांपुष्पांजल्यंतंपूजाकांडंसमाप्यपदार्थानुसमयेनगणेशादीनर्चयेदिति॥ शारदातिलकटीकायांतुपुष्पांजलिं मुख्ये आदौदत्वा

र्चनंकार्यमित्युक्तंवस्तुतस्त्वयमपिपूजाक्रमस्तांत्रिकपूजायामेवज्ञेयः तत्रैवोक्तत्वात् ॥वैदिकपूजायांतुस्थापनक्रमएव ॥अतएववाज
पेययाजिभिर्विष्णुशिवगणेशसूर्यदुर्गाभ्योनमइतिश्लिष्टमंत्रउक्तोविष्णुपंचायतने ॥सूर्यपंचायतनपूजनेतुक्रमउक्तः ॥पद्मपुराणे॥आ
दित्यंगणनाथंचदेवींरुद्रंयथाक्रमं नारायणंविशुद्धाख्यमंतेचकुलदेवताः ॥ तथातत्रैव॥रविर्विनायकश्चंडी ईशोविष्णुस्तुपंचमः अनुक्र
मेणपूज्यंतेव्युत्क्रमेणमहद्भयमिति ॥सूर्यातिरिक्तपंचायतनादिपूजायामप्यादौसूर्यपूजांविधाय विष्ण्वादिदेवानांपूजाकार्या ॥तदुक्तं
ब्राह्मे ॥अपूज्यप्रथमंसूर्यमपरान्यःप्रपूजयेत् ननद्भूतत्कृतंपापंसम्प्रतीच्छंतिदेवताइति ॥इदंचपूजनंभूतशुद्धिंप्राणप्रतिष्ठांमातृकान्या
संचविधायकार्यमितिप्रयोगपारिजातादयः ॥शौनकोपि॥ कृत्वातुभूतशुद्धिंचमातृकान्यासमाचरेदिति ॥पूजाप्रकरणेउक्तं तथाचश्रु
तिः॥देवोभूत्वादेवान्यजेदिति ॥रामतापिन्यांच देवोभूत्वायजेद्देवंनादेवोदेवमर्चयेत् ॥मंत्रमहोदधावपि ॥देवार्चायोग्यताप्राप्त्यैभू
तशुद्धिंसमाचरेत् भूतशुद्धिंविधायैवंप्राणस्थापनमाचरेत् ॥एवंप्राणान्प्रतिष्ठाप्यमातृकान्यासमाचरेत् ॥एवंमूलवाक्यानुसारेणेत्य
र्थः ॥मूलवाक्यानितुग्रंथविस्तृतिभयान्नोक्तानि ॥ताश्चिमत्कृतिमंत्रमार्तंडेद्रष्टव्यानीतिदिक् ॥अथपुरुषसूक्तविधानंऋग्विधाने ॥अर्चनं
संप्रवक्ष्यामिविष्णोरमिततेजसः ॥यत्कृत्वामुनयःसर्वेपरंनिर्वाणमाप्नुयुः ॥अनुष्टुभस्यसूक्तस्यत्रिष्टबंतस्यदेवता ॥पुरुषोयोजगद्बीजं २५
ऋषिर्नारायणःस्मृतः ॥प्रथमांविन्यसेद्वामेद्वितीयांदक्षिणेकरे ॥तृतीयांवामपादेच चतुर्थींदक्षिणेन्यसेत् ॥पंचमींवामजानौतुष-

ष्ठीवैदक्षिणेन्यसेत्॥ सप्तमींवामकस्यांतु अष्टमींदक्षिणेतथा॥ नवमींनाभिमध्येतुदशमींहृदयेतथा॥ एकादशींकंठमध्येद्वादशींवा
मबाहुके॥ त्रयोदशींदक्षिणेतुतथैवास्येचतुर्दशीं॥ अक्ष्णोःपंचदशींचैवविन्यसेन्मूर्ध्निषोडशीं॥ एवंन्यासविधिंकृत्वापंचांगानिसमा
चरेत् ब्राह्मणोस्येत्यादिभिश्चत्रक्तृभिः पंचांगकल्पना॥ हृदयंचशिरः शिखाकवचंचास्यमेवच॥ यथादेहेतथादेवेन्यासंकृत्वायथाविधि
एवंन्यासविधिंकृत्वापश्चात्पूजांसमारभेत्॥ न्यासेनतुभवेत्सोपिस्वयमेवजनार्दनः॥ आद्ययावाहयेद्देवमृचातुपुरुषोत्तमं द्वितीययाऽ
सनंदद्यात्पाद्यंचैवतृतीयया॥ अर्घ्यंचतुर्थ्यादातव्यंपंचम्याचमनीयकं॥ षष्ठ्यास्नानंप्रदेयंतुसप्तम्यावस्त्रमेवच॥ यज्ञोपवीतमष्टम्या
नवम्याचंदनंस्मृतं॥ पुष्पंदशम्यादातव्यमेकादश्यांतुधूपकं॥ द्वादश्यादीपकंदद्यात्त्रयोदश्यानिवेदनं॥ चतुर्दश्यानमस्कारंपंचद
श्याप्रदक्षिणाः॥ उद्वासनंतुषोडश्या उपचारास्तुषोडश॥ स्नानेवस्त्रेचनैवेद्येदद्यादाचमनीयकं॥ हुत्वाषोडशभिर्मंत्रैर्दद्यात्पुष्पाणि-
षोडश॥ तच्चसर्वंजपेद्भूयः पौरुषंसूक्तमेवच॥ षण्मासात्सिद्धिमाप्नोतित्येवमेवसमर्चनात्॥ अत्रयद्य प्यावाहनंविसर्जनंचोक्तं त-
त्प्रत्यहंप्राणप्रतिष्ठापूर्वकप्रतिमादिपूजनविषयं॥ अन्यत्र त्वादावंतेचपुष्पांजलिंसमर्पयेत्॥ आदावंतेचमंत्राभ्यांपुष्पांजलिसमर्पणमि
तिनारदीयवाक्यात्॥ वस्त्रंप्रत्यहंननवीनंकिंतुसमर्पितमेवाभ्युक्ष्यसमर्पयेत्॥ तदुक्तंतत्वसागरे॥ वस्त्रमभ्युक्षणाच्छुध्येदपरंतुदिने
दिने॥ आचारमयूखेमंत्रराजविधौ॥ प्रतिमापट्टयंत्राणांनित्यस्नानंनकारयेत्॥ कारयेत्पर्वदिवसेयथामलनिवारणमिति॥ कूर्मपु

राणे ॥ नविष्णुाराधनात्पुण्यंविद्यतेकर्मवैदिकं ॥ तस्मादनादिमध्यांतंनित्यमाराधयेद्धरिं ॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेणसूक्तेनपौरुषेणवा नै
वाभ्यांसदृशोमंत्रो वेदेषूक्तश्चपावनः ॥ अथवादेवमीशानंभगवंतंसनातनं ॥ आराधयेन्महादेवंभावपूतोमहेश्वरं ॥ मंत्रेणरुद्रगायत्र्या-
प्रणवेनाथवापुनः ईशानेनाथवारुद्रैस्त्र्यंबकेनसमाहितः ॥ तथोंनमः शिवायेतिमंत्रेणानेनवायजेदिति ॥ यजनप्रकारं बौधायनोव्या ह
॥ अथातोहरहः परिचर्याविधिंव्याख्यास्यामः स्नात्वा शुचौदेशेगोमयेनोपलिप्यप्रतिकृतिंकृत्वाक्षतपुष्पैर्यथालाभंसमर्चयेत् सहपु-
ष्पोदकेनमहादेवमावाहयेत् ॥ ॐ भूः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ भुवः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ स्व ः महा॰ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वर्महादेव
मावाहयामिइत्यावाह्यायातुभगवान्महादेवइत्यथस्वागतेनाभिवंदतिस्वागतमनुनास्वागतंभगवतेमहापुरुषायेतस्त्वासनंकूर्चमास्तां-
भगवन्महादेवइत्यत्रकूर्चंददातिभगवतेयंकूर्चोदर्भमयस्त्रिवृद्धरितः सुवर्णस्तंजुषस्वेति ॥ अत्रस्थानानिकल्पयति ॥ अग्रतोब्रह्मणे
कल्पयामिदक्षिणतः स्कंदायकल्पयामिविनायकायकल्पयामिपश्चिमतः स्थूलायकल्पयामिउत्तरतः उमायैकल्पयामिनं दिके
श्वरायकल्पयामीतिकल्पयित्वासावित्र्यापात्रमभिमंत्र्यप्रक्षाल्यतिरः पवित्रमध्यआनीयसहपवित्रेणादित्यंदर्शयेत् ॥ ॐ मित्यृत-
मितिस्नानं ॥ ॐ स्वरितिरुद्रेणपाद्यात्प्रणवेनार्घ्यमथव्याहृतिभिर्निर्माल्यंमपोह्योत्तरतश्चंडायनमइत्यथैनंस्नापयित्वापोहिष्ठाम
योभुवइतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः इतिचतसृभिः प वमानः सुवर्जनइत्येतेनानुवाकेनस्नापयित्वाद्भिस्तर्पयति ॥ भ २६

वंदेवंतर्पयामिशर्वंदेवंत॰ ईशानंदेवंत॰ पशुपतिंदेवंत॰ रुद्रंदेवंतर्पयामि उग्रंदेवंत॰ भीमंदेवंत॰ महांतंदेवंतर्पयामीतितर्पयित्वाथैनानिवस्त्रयज्ञोपवीतान्यानमनीयान्युदकेनव्याहृतिभिर्दत्वाव्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकंपरिषिच्य॥ नमस्तेरुद्रमन्यवइतिगंधंदद्यात्सहस्राणिसहस्रशइतिपुष्पंदद्यादीशानंत्वाभुवनानामधिश्रियमितिचाक्षतान्दद्यात्सावित्र्याधूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपंदेवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांभगवतेमहादेवायजुष्टंचरुंनिवेदयामीतिनैवेद्यमथाष्टभिर्नामधेयैरष्टौपुष्पाणिदद्यात्भवायदेवायनमः॥ शर्वायदेवायनमः॥ ईशानायनमः॥ पशुपतयेदेवाय॰॥ रुद्रायदेवाय॰॥ उग्रायदेवाय॰॥ भीमायदेवा॰॥ महतेदेवा॰॥ नमोब्रह्मणेनमः॥ स्कंदायनमः॥ प्रयातुभगवानीशः॥ सर्वलोकनमस्कृतः॥ अनेनहविषातृप्तः पुनरागमनायच॥ पुनः संदर्शनायचेतिप्रतिमास्थानेष्वप्स्वग्नावाहनविसर्जनवर्ज्यंसमानमन्यत्स्वस्त्ययनमित्याचक्षतेभगवान्बोधायनइति॥ अथपूजोपयुक्तानिपुष्पाणि॥ तत्रादौसूर्यपूजायांविहितानि॥ भविष्यपुराणे॥ मालिनीमल्लिकाचैवदूर्वाचाशोककर्णिका॥ पाटलाकरवीराणिजपाजयंतिरेवच॥ चंपकोबकुलंचैवतथैवागस्तिकिंशुको भास्करस्यप्रपूजार्थंग्राह्याण्येतानिनित्यशः॥ नीलोत्पलसहस्रेणनीलोत्पलशतेनच॥ रक्तैश्चकरवीरैश्चयस्तुपूजयतेरविं॥ वसेदर्कपुरेश्रीमान्सूर्यतुल्यपराक्रमइति॥ अथविहितपत्राणिबिल्वपत्रंशमीपत्रंभृंगराजस्यपत्रकं॥ तमालपत्रंचहरेःसद्यस्तुष्टिकरंरवेः तुलसीकालतुलसीतथारक्तंचचंदनं॥ केतकीपत्रकुसुमंमदेवतपनप्रियमिति॥ अन्यान्यपिगणेशादिपूजायांविहितनिषिद्धानिग्रंथस्तरमि

येहनोक्तानितान्याचारमयूखादिग्रंथेभ्योवगंतव्यानि ॥ तत्रापूर्वाभावेपर्युषितान्यपिग्राह्याणीत्युक्तंस्मृत्यंतरे ॥ पंकजंपंचरात्रंस्याद्दशरा
त्रंचबिल्वकं ॥ तुलस्येकादशाहात्तुपुनः प्रक्षाल्यपूजयेत् ॥ स्कांदे ॥ गंगाजलंत्र्यहाद्ग्राह्यंपूजनेभक्तिसंयुतः ॥ भविष्ये ॥ नाक्षतैरर्चये
द्विष्णुंनतुलस्यागणेश्वरं ॥ दूर्वाभिर्नार्चयेद्दुर्गांकेतकैर्नमहेश्वरं ॥ अक्षतानिषेधस्तुशालग्रामपरः शालग्रामशिलामेवनाक्षतैरर्चयेद्द्वि-
जइतिविष्णूक्तेः ॥ उक्तंचवार्त्तिके ॥ सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेतविशेषतइति ॥ नांगुष्ठैर्मर्दयेद्देवंनाधः पुष्पैः समर्चयेत् ॥ कुशाग्रेणन
क्षिपेत्तोयंवज्रपातसमंभवेत् ॥ नशुष्कैः पूजयेद्देवंकुसुमैर्नमहीगतैः ॥ नविशीर्णदलैः शिष्टैर्नाशुभैर्नाविकाशिनैः ॥ पूतिगंधोग्रगं
धीनि अल्पगंधीनिवर्जयेत् ॥ वामने ॥ हिरुकाकंकणंदारुमल्लिकागुरुवासिता ॥ शंखंजातीफलंश्रीमत्प्रियाधूपाहरेरिमे ॥ हिरु-
कामांसी ॥ कंकणंगुग्गुलःशंखोनखं ॥ घृतेनतैलैर्विनाकिंचिद्दीपार्थंनसमाहरेत् ॥ पाद्मे ॥ नैवेद्यपात्रंवक्ष्यामिकेशवायमहात्मने ॥ हैरण्यं
राजतंकांस्यंताम्रंमृन्मयमेवच ॥ पालाशंपद्मपत्रंवापात्रंविष्णोरतिप्रियं ॥ हविः शाल्योदनंदिव्यमाज्ययुक्तंसशर्करं ॥ नैवेद्यंदेवदेवा
ययावकंपायसंतथा ॥ नैवेद्यवस्त्वलाभेतुफलानिविनिवेदयेत् ॥ फलानामप्यलाभेतुतोयान्यपिनिवेदयेत् ॥ मरीचिः ॥ विधायदेवतापूजांमात
होमादनंतरं ॥ गुरूक्तेनतुमार्गेणमूलमंत्रंजपेद्बुधइति ॥ भविष्ये ॥ समभ्यर्च्यपिबेद्देवान्यः पादसलिलंहरेः सयातिपरमंस्थानंतद्विष्णोःप २७
रमंपदं ॥ विष्णुपादाभिषिक्तंयः पात्रेणैवपिबेज्जलं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सयातिपरमांगतिं ॥ यः पादसलिलंविष्णोः करेणपिबतेयन्-

दि॥सम्भूतेनरकंयातियावदिंद्राः श्चतुर्दशेति॥पुलस्त्यः॥शालग्रामशिलावारिसोमपानंदिनेदिने॥पात्रांतरेणतद्ग्राह्यंकरेणास्फरयासम
मिति॥मौंडकरेणपानविधायकायकानि॥प्रायः पांचरात्रादिपठितत्वेमतदनुयायिपराणि॥नतुवैदिकपराणि॥ स्मृतिषुनिषेधात्॥अ
गस्त्यः॥शालग्रामशिलातोयमपीत्वायस्तुमस्तके॥प्रक्षेपणंप्रकुर्वीतब्रह्महासनिगद्यते॥यद्वासर्वदुरितक्षयकामः॥ स्मृत्यंतरोक्तं विप्रपा
दसलिलपानमिच्छंतितदाक्रमः॥पाद्मे॥ विष्णुपादोदकात्पूर्वंविप्रपादोदकंपिबेत्॥विरुद्धमाचरेद्यस्तुब्रह्महासनिगद्यतइति॥अथ
शिवलिंगनैवेद्यभक्ष्याभक्ष्यविचारः॥ पद्मपुराणे॥द्रव्यमंत्रफलंतोयंशिवस्वंसंस्पृशेत्क्वचित्॥लंघयेन्नैवनिर्माल्यं कूपेसर्वंविनिक्षिपेत्
॥मक्षिकापादमात्रंयः शिवस्वमुपजीवति॥लोभान्मोहात्सपच्येतकल्पांतेनरकेनरइति॥पाद्मस्कांदब्राह्मपुराणेसंग्रहेषु॥ शिवउवाच
॥अनर्हंममनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलं॥ शालग्रामशिलालग्नंसर्वंयातिपवित्रतां॥नैवेद्यंमेनरोभक्त्वाशुध्येचांद्रायणंचरेदित्निनिर्माल्यक
ल्पनाचोक्तासिद्धांतशेखरे॥धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्यांशुकादिकान्॥विहायशेषंनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत्॥ अन्यदन्नादिपानीयं
तांबूलंगंधपुष्पकं॥दद्याच्चंडायनिर्माल्यंशिवभक्तंतुसर्वशः इतिक्वचिच्छिवलिंगनैवेद्यभक्षणेदोषाभावउक्तः॥शिवनारदसंवादे॥बाणलिंगेतुचं
डांशोनैवनिर्माल्यकल्पना॥सर्वंबाणार्पितंग्राह्यंभक्ष्याभक्षेश्वनान्यथा॥ग्राह्याग्राह्यविचारोयंबाणलिंगेनविद्यते॥तदर्पितंजलंचान्नंग्राह्यंप्रसा
दसंज्ञया॥बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते॥चांद्रायणसमंज्ञेयंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति॥अथपूजाप्रयोगः॥आचम्यदेशकालौस्मृत्वाममउ॰

यथाशक्तियथाज्ञानंयथामीलितोपचारैः श्रीसूर्यादिपूजांकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनात्मशुध्यर्थंभूतशुध्यादिकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ पृथ्वीत्वस्य
मेरुपृष्ठः कूर्मःसुतलं आसनेवि० ॥ पृथ्वीत्वया० ॥ अपसर्पंतुवामदेवोभूतान्यनुष्टुप् ॥ भूतोत्सादनेविनियोगः ॥ ॐ अपस० मारभइति
पादतलपार्ष्णेनभूमिंत्रिःप्रहृत्य ॥ देवाआयांतुयातुधानाअपयांतु ॥ विष्णोदेवयजनंरक्षस्व ॥ येभ्योमातास्यस्यगयः प्लातोविश्वेदे
वाजगती ॥ मनुष्यगंधनिवारणेवि० ॥ एवापित्रइत्यस्यवामदेवोबृहस्पतिर्विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ॥ मनुष्यगंधनिवारणेवि० ॥ ॐ येभ्योमाता
मधुमत्पिन्वतेपयः पीयूषंद्यौरदितिरद्रिबर्हाः ॥ उक्थशुष्मान्वृषभरान्स्वप्नसस्तां आदित्यां अनुमदास्वस्तये ॥ ॐ एवापित्रेविश्वदे
वायवृष्णेयज्ञैर्विधेमनमसाहविर्भिः ॥ बृहस्पतेसुप्रजावीरवंतोवयंस्यामपतयोरयीणां ॥ आगमार्थंतुदेवानांगमनार्थंतुरक्षसां ॥
कुरुघंटेवरंनादंदेवानांस्थानसंनिधाविनिघंटांवादयित्वाभूतशुद्धिंकुर्यात् ॥ मूलाधारेकुंडलिनींध्यात्वाहुमित्युत्थाप्यसुषुम्नामार्गेण
हृदयस्थंजीवंब्रह्मणिहंसइतिविलाप्य ॥ पादादिजान्वंतंपृथिवींलं बीजयुतांध्यात्वा ॥ जान्वादिनाभ्यंतंवंबीजयुतं जलंध्यात्वा ॥ नाभ्यादि
हृदयांतंरंबीजयुतमग्निंध्यात्वा हृदादिभ्रूमध्यांतंयंबीजयुतंवायुंध्यात्वाभ्रूमध्यादिब्रह्मरंध्रांतंहंबीजमाकाशंध्यात्वाभूतानिप्रत्येकंसं-
विलापयेत् ॥ पृथिवीमप्सुसंहरामि ॥ जलमग्नौसंहरामि ॥ अग्निंवायौसं० ॥ वायुमाकाशेसं० ॥ आकाशमहंकारेसं० ॥ अहंकारंमहत्तत्वेसं २८
हरामि ॥ महांतंप्रकृतौसं० ॥ प्रकृतिंशुद्धब्रह्मणिसंहरामि ॥ आत्मानंब्रह्माहमस्मीतिध्यात्वादक्षिणकुक्षावधोमुखंपापपुरुषंध्यात्वा-

यमितिबीजेनद्वात्रिंशद्वारमावर्तितेनवामनासयावायुमापूर्यरमितिबीजेनचतुःषष्टिवारमावर्तितेनकुंभकेनकृत्वापापपुरुषदेहंनिर्दहेत् ॥
पुनर्यमितिबीजेनषोडशवारमावर्तितेनपापभस्मदक्षिणनासयारेचयेत् ॥ ततोवमित्यमृतबीजेनदेहोत्थंभस्मसंप्लाव्यलमितिबीजेनैकीकृ-
त्यसुवर्णंभावयित्वाहमितिबीजेनसर्वांगान्युद्धृत्य कनकमयं शरीरंध्यात्वा पुनरात्मनः सकाशादाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः
अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवीतिभूतान्युत्साद्य स्वस्थानेगानिध्यात्वासोहमितिमंत्रेण कुंडलिनी सहितंजीवं हृद्यानीयसुधमयंजीवंहृ
दिनिधायकुंडलिनींमूलाधारेगतांध्यायेदितिभूतशुद्धिः ॥ अथप्राणप्रतिष्ठा ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः
ऋग्यजुःसामानिछंदांसि प्राणशक्तिर्देवता आंबीजं ह्रींशक्तिः प्राणस्थापनेविनियोगः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्योनमः ॥ शिरसि ॥ ऋ-
ग्यजुःसामभ्योनमः मुखे ॥ प्राणशक्त्यैनमः हृदये ॥ आंनमः गुह्ये ॥ क्रोंह्रींनमः पादयोरितिऋष्यादिः ॥ आदौकरन्यासः ङं कं
खंघंगं आकाशवायुवन्हिजलपृथिव्यात्मनेहृदयायनमः ॥ अंचंछंझंजंशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेशिरसेस्वाहा ॥ णंटंठंढंडं
श्रोत्रत्वक्चक्षुः जिह्वाघ्राणात्मनेशिखायैवषट् ॥ नंतंथंधंदं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कवचायहुं ॥ मंपंफंभंबं वक्तव्यादानगमनवि
सर्गानंदात्मनेनेत्रत्रयायवौषट् ॥ शंयंरंवंलंक्षंषंसं ळंहंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मने अस्त्रायफडितिकोटिकात्रयंकृत्वाध्यायेत् ॥ र-
क्ताम्बोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढाकराब्जैः पाशं कोदंडमिक्षूद्भवगुणमथमप्यंकुशंपंचबाणान् बिभ्राणासृक्कपालंत्रिन

यनलसितापीनवक्षोरुहाढ्यादेवीबालार्कवर्णाभवतुसुखकरीप्राणशक्तिःपरानःध्यात्वा ॥ मनसा संपूज्यहृदयेकरंनिधाय ॥ आंह्रीं
क्रों यंरंलंवंशंषंसंहों ओंक्षंसंहंसः ॥ ह्रीं ओंहंसः ममप्राणाइहप्राणाः ॥ आंह्रींक्रोमित्याद्युच्चार्यममजीवइहस्थितः ॥ आंह्रीं॰ ॥ ममसर्वेंद्रि
याणि ॥ आंह्रीं॰ ॥ ममवाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रघ्राणजिह्वाप्राणाइहागत्यसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा॰ ॥ ॐक्षंसंहंसः ह्रीं ॐ अष्टत्रिंशाधि
कशताक्षरमनुंप्राणप्रतिष्ठामंत्रंत्रिवारंजपित्वाषोडशप्रणवाञ्जपित्वाकेचित्तुप्रणवाद्योयमोमामित्यादिवदंतितिनत्रमूलंचिंत्यं ॥ अथ-
मातृकान्यासः ॥ तत्रादौप्राणायामः अंआंइंईंउंऊंऋंॠंऌंॡंएंऐं ओंऔंअंअः ॥ इतिषोडश स्वरान्सबिंदूनुच्चारयन्वामनासया
वायुमापूर्यकादिमांतैर्बिंदुयुतैः कुंभकंकृत्वायादिक्षांतैः सबिंदुकैर्दक्षिणनासयारेचयेत् ततोस्य अंतर्मातृकामंत्रस्यब्रह्माऋषिः
सरस्वतीदेवता गायत्रीछंदः हलोबीजानि स्वराः शक्तयः शरीरशुध्यर्थेन्यासेवि॰ ब्रह्मणेनमः शिरसि गायत्र्यैनमः मुखे ॥ सरस्व
त्यैनमोहृदये हल्भ्योनमोगुह्ये स्वरेभ्योनमः पादयोः अंकंखंगंघंङं आं अंगुष्ठाभ्यांनमः इंचंछंजंझंञंईं तर्जनीभ्यां॰ उंटंठंडंढंणं
ऊं मध्यमाभ्यां॰ एंतंथंदंधंनंऐं अनामिकाभ्यांनमः ॐपंफंबंभंमं औं कनिष्ठिकाभ्यां॰ अंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षंअः करतलकरपृ
ष्ठाभ्यां॰ अंकंखंगंघंङं आंहृदयायनमः इंचंछंजंझंञंईं शिरसेस्वाहा उंटंठंडंढंणंऊं शिखायैवषट् एंतंथंदंधंनंऐंकवचायहुं ॐपंफं-
बंभंमंऔंनेत्रत्रयायवौषट् अंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षंअः अस्त्रायफट् ॥ ध्यानं ॥ अत्र अंतर्मातृकावश्यकंकार्यं अक्षस्रक्टंकसारंग

विद्याहस्तांत्रिलोचनां चंद्रमौलिंकुचानम्रांरक्ताब्जस्थां गिरंभजे इतिध्यात्वामनसासंपूज्य मातृकामंत्रंत्रिर्जपित्वा देवंस्नानशिलायां
निधायतदग्रेचंदनेनषट्कोण मंडलत्रयमुदक्संस्थ मालिख्याभ्यर्च्यशंखंप्रणवेनाद्भिः पूरयित्वादक्षिणमंडलेसंस्थाप्याभ्यर्च्यप्रार्थयेत् त्वं
पुरासागरोत्पन्नोविष्णुना विधृतः करे निर्मितः सर्वदेवानांपांचजन्यनमोस्तुते पृथिव्यांयानितीर्थानिस्थावराणिचराणिच तानितीर्था
निशंखेस्मिन्विशंतुब्रह्मशासनादित्युक्त्वाशंखमुद्रांप्रदर्श्य मध्यमंडले महार्घ्यंगायत्र्याद्भिः पूरयित्वापूजयेत् उत्तरमंडलेताम्रकलशं-
स्थाप्य संपूज्यकलशस्येतिमंत्रेस्तीर्थान्यावाह्यशंखोदकेनात्मसहितं पूजासंभारंप्रोक्ष्य पुरुषसूक्तेनन्यासंकुर्यात् ॥ सहस्रशीर्षेतिनारायणः
पुरुषोनुष्टुप् अंत्यात्रिष्टुप् स्वांगन्यासेविनियोगः ॐ सहस्रशी० गुलं १ वामकरायनमः ॐ पुरुषएवेदं० इति २ दक्षिणकरे ॐ एतावा
नस्यमहि० दिवि ३ वामपादे ॐ त्रिपादूर्ध्व० अभि ४ दक्षिणपादे ॐ तस्माद्विराळ० पुरः ५ वामजानौ ॐ यत्पुरुषेणहविषा० हविः ६ द
क्षिणजानौ ॐ तंयज्ञंब० ऋषये ७ वामकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्स० ऋये ८ दक्षिणकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचः० यत ९ नाभौ ॐ त-
स्मादश्वाअ० वयः १० हृदये ॐ यत्पुरुषंव्य० च्येते ११ कंठे ॐ ब्राह्मणोस्य० यत १२ वामभुजे ॐ चंद्रमामनसो० यत १३ दक्षिणभुजे-
ॐ नाभ्याआसी० यन् १४ मुखे ॐ सप्तास्या० पशः १५ चक्षुषोर्मध्ये ॐ यज्ञेनय० देवाः १६ मूर्ध्नि ॥ अथपंचांगन्यासः ॐ ब्राह्मणोस्येति
हृदये ॐ चंद्रमामनसोइतिशिरसि ॐ नाभ्याआसीदितिशिखायां ॐ सप्तास्यासन्नितिकवचायहुं ॐ यज्ञेनयज्ञेति० अस्त्रायफट्

एवमेवदेवांगन्यासंकृत्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॐ सहस्रशी० श्रीसूर्यगणेशमहालक्ष्मीशिवविष्णुभ्योनमः पुष्पंसमर्पयामि ॐ पुरु
षए० आसनंस० ॐ एतावानस्य० पाद्यंस० पाद्योत्तरंनाममंत्रेणैवाचमनीयं ॐ त्रिपादूर्ध्व० अर्घ्यंस० ॐ तस्माद्विराळ० आचमनी
यं ॐ यत्पुरुषेणस्नानंस० सतिसंभवेपंचामृतस्नानान्यत्रैवकारयित्वासूक्तेनाभिषेकः कार्यइतिसंप्रदायः आचमनीयं ॐ तंयज्ञं० वस्त्रं
ॐ तस्माद्यज्ञा० यज्ञोपवीतं आचमनीयं ॐ तस्माद्यज्ञा० गंधं ॐ तस्मादश्वा० पुष्पं ॐ यत्पुरुषं० धूपं ॐ ब्राह्मणोस्य० दीपं ॐ चंद्रमा०
नैवेद्यं आ० करोद्वर्तनादि ॐ नाभ्याआसी० नमस्कारं ॐ सप्तास्यासन्० प्रदक्षिणां ॐ यज्ञेन० पुष्पांजलिं ततः श्लिष्टमंत्रेणनीराज
नंकृत्वा अग्निमावाह्य पुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वा पुनस्तेनैवसूक्तेनषोडशपुष्पाण्यर्पयित्वा सूक्तंजपेत् तदनंतरंस्वोपदिष्टंमूलमंत्रं
यथाशक्तिजपित्वा कर्मेश्वरार्पणंकृत्वा घंटांसंपूज्य देवंप्रार्थयेत् तत्रमंत्राः मंत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंसुरेश्वर यत्पूजितंमयादेव
परिपूर्णंतदस्तुमे ॥१॥ आवाहनंनजानामिनजानामितवार्चनं पूजांचैवनजानामिक्षम्यतांपरमेश्वर ॥२॥ अन्यथाशरणंनास्तित्वमे
वशरणंमम तस्मात्कारुण्यभावेनरक्षस्वपरमेश्वर ॥३॥ भूमौस्खलितपादानांभूमिरेवावलंबनं त्वयिजातापराधानांत्वमेवशरणं
मम ॥४॥ इतिप्रार्थ्य शंखमध्येस्थितंतोयंभ्रामितंकेशवोपरि अंगलग्नंमनुष्याणांब्रह्महत्यांव्यपोहतु ॥१॥ इतिदेवोपरिभ्राम
यित्वाजलंशिरसिधार्यम्भक्तस्य अकालमृत्युहरणंब्रह्महत्याविनाशनं रोगघ्नंपुण्यदंपास्येस्मरपादावनेजनमितिमंत्रेणदेवतीर्थंपि

बेज्जलमितिसंक्षेपः इतिश्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्के अष्टधाविभक्तस्यदिवसस्यप्रथमभागकृत्यं॥सनातनंनि
न्मयमादिबीजंसंसार वृक्षस्यगिरामगम्यं रामाभिधंज्योतिरहर्निशंतद्धृद्ब्जकोशेस्फुरतान्मदीये ॥१॥ अथद्वितीयभागकृत्यं मदनर-
त्नेदक्षः दिवसस्याद्यभागेतुसर्वमेतत्समाचरेत् द्वितीयेचतथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते ॥१॥ वेदाभ्यासोपिपंचधेत्युक्तमाचारमयूखे
षट्त्रिंशन्मते वेदस्वीकरणंपूर्वंविचारोभ्यसनंजपः तद्दानं चैवशिष्येभ्योवेदाभ्यासोहिपंचधेति ॥ कौर्मे ॥जपेदध्यापयेच्छिष्यान्धारये
द्वाविचारयेत् अवेक्षेतचशास्त्राणिधर्मादीनिद्विजोत्तमइति द्वितीयभागकृत्यं ॥अथतृतीयभागकृत्यमाह दक्षः तृतीयेचतथाभागे
पोष्यवर्गार्थसाधनं पोष्यवर्गमप्याह मातापितागुरुर्भार्याप्रजाहीनः समाश्रितः अभ्यागतोतिथिःश्चाग्निः पोष्यवर्गउदाहृतः ज्ञाति
र्बंधुजनः हीनस्तथानाथःसमाश्रितः ॥इतितृतीयभागकृत्यं ॥ अथचतुर्थभागकृत्यं दक्षस्मृतौ चतुर्थेतुदिवाभागेस्नानार्थंमृदमाह
रेत् तिलपुष्पकुशादींश्चस्नायाच्चाकृत्रिमेजले गृह्यपरिशिष्टे अथमध्यंदिनेतीर्थमेत्यस्नायान्नास्मिन्ब्रह्मयज्ञतर्पणाद्वस्त्रंनिष्पीडयेदि
ति तत्र प्रतिपत्षष्ठ्येकादशीरविभौमभृगुवारभरणीकृत्तिकामघानक्षत्रमन्वादियुगादिभिन्नतिथौकार्यं तत्रतन्निषेधात् निषेधवा
क्यानितुमदनरत्नादिग्रंथेषुद्रष्टव्यानि॥ अथमध्यान्हस्नानप्रयोगः नदीतीरमेत्यप्रक्षालितमुखपादपाणिराचांतोबद्धशिखः शुच्योदे
शेधृत्वमृत्तिकांतंदुलयवतिलांश्चनिधायमलस्नानंविधायदेशकालौस्मृत्वा ममसमस्तपापक्षयायुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्य

र्थंमध्यान्हस्नानंकरिष्ये इतिसंकल्प्य मृत्तिकांगायत्र्यादाय अश्वक्रांतेरथक्रांतेविष्णुक्रांतेवसुंधरे शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांप
देपदे उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहनमेपापं यन्मयादुष्कृतंकृतमित्यभिमंत्र्यगायत्र्याप्रोक्ष्य गायत्रीशिरःसंज्ञकेन ॐ
आपोज्योतिरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रेणावृत्यात्रेधाविभज्यैकेनभागेनमूर्धादिनाभिपर्यंतंद्वितीयभागेननाभेरधःपादप
र्यंतमनुलिप्यांगानिक्षालयित्वादित्यंनिरीक्ष्यद्विराचम्यतृतीयभागंप्रचोद्यादित्यस्त्रेणादायसव्येपाणौकृत्वा ॐ भूरितिदक्षिणभा
गं ॐ भुवइतिमध्यमभागं ॐ स्वरित्युत्तरभागंविधायदक्षिणभागमस्त्रेणदशदिक्षुमंत्रावृत्यानिक्षिप्योत्तरभागंतीर्थेतूष्णींप्रक्षि
प्यमध्यमभागंगायत्र्याभिमंत्र्य आदित्यायप्रदर्श्यगायत्र्याप्रणवेनचसर्वांगमनुलिप्य स्नात्वानआपओषधयःसंतुदुर्मित्र्याइतिमंत्रे
णाद्भिरात्मानंपरिषिच्यदुर्मित्र्यास्तस्मैसंतुयोस्मांद्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिमंत्रेणांगानिप्रक्षाल्याचम्य प्रातस्नानवद्वरुणावाहनादिवस्त्रनि
ष्पीडनवर्ज्यंकुर्यात् अशक्तोप्रातर्वस्नायात् अथात्रैवाशक्तस्यमंत्रस्नानविधि र्लिख्यते अत्रहेमाद्रौयोगयाज्ञवल्क्यः असामर्थ्याच्छ
रीरस्यकालशक्त्याद्यपेक्षयामंत्रस्नानादितःसप्तकेचिदेच्छंतिसूरयः मांत्रंभौमंतथाग्नेयंवायव्यंदिव्यमेवच वारुणंमानसंचैवसप्तस्नाना-
न्यनुक्रमात् एतेषांलक्षणान्याह सएव आपोहिष्ठादिभिर्मांत्रंमृदालंभश्चपार्थिवं आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजःस्मृतं यत्तुसा
तपवर्षेणस्नानंतद्दिव्यमुच्यते वारुणंचावगाहस्तुमानसंविष्णुचिंतनमिति ॥ जाबालिः ॥अ शिरस्कंभवेत्स्नानंस्नानाशक्तौतुकर्मिणां-

आर्द्रेणवाससावापिमार्जनंदेहिकंविदुः ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुता कथंतस्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा चतु-
र्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियं सासचैलावगाह्यापःस्नात्वास्नात्वापुनःस्पृशेत् दशद्वादशकृत्वोवा आचामेच्चपुनःपुनः अंतेचवास
सात्यजेत्ततःशुद्धाभवेत्तुसेति परिशिष्टे अथाशक्तस्यमंत्रस्नानं शुचौदेशेशुचिःशांतः प्राणानायम्यदर्भपाणिः सव्येपाणावपःकृ-
त्वातिसृभिरापोहिष्ठीयाभिः पच्छः प्रणवपूर्वंदर्भोदकैर्मार्जयेत्पादयोर्मूर्ध्निहृदयेमूर्ध्निहृदयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथार्धर्चशोमूर्ध्निहृ
दयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथर्चोहृदयेपादयोर्मूर्ध्नि चाथतृचेनमूर्ध्निइतिमार्जयित्वागायत्र्यादशधाभिमंत्रिता अपःप्रणवेनपीत्वा-
हिराचमेदित्येतन्मंत्रस्नानं एवंमध्यान्हस्नानंविधायमध्यान्हसंध्याकार्याततोब्रह्मयज्ञः तथाचपरशुरामनिबंधेत्रिःस्नानंमाध्यान्हिकं
कृत्वासंध्याकर्मनिवर्त्यच ब्रह्मयज्ञंविधायाथगृहमेत्याचरेत्पराविति शंखः प्रातःसंध्यांसनक्षत्रांमध्यमांस्नानकर्मणि सादित्यांपश्चि
मांसंध्यामुपासीतयथाविधीति स्नानकर्मणिकृतेसतीतिशेषः अत्रकेचिद्बह्वृचानामादौब्रह्मयज्ञःततःसंध्यातत्सूत्रेग्रामान्निष्क्रम्या
पआप्लुत्यशुचौदेशेयज्ञोपवीत्या दिनाब्रह्मयज्ञस्यस्नानानंतर्योक्तेरित्याहुस्तेच्चिंत्यं अपआप्लुत्येतिक्त्वाप्रत्ययस्योत्तरकालमात्रार्थत्वे
प्यव्यवहितोत्तरकालार्थत्वाभावेनात्रिवचनोक्तक्रमबाधेप्रमाणाभावात् तथाचसंध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु यदन्यत्कुरुते
कर्मनतस्यफलभाग्भवेदिति दक्षवाक्याच्च संध्यैवादौयुक्ता एषएवश्रीमातामहचरणानांवाजपेययाजिनांप्रयोगपारिजातका

रादि पूर्वनिबंधकाराणां स्नानोत्तरं संध्याप्रयोगं वदतामाशयः मंध्यान्हसंध्यायाः कालांतरमप्याह शातातपः अध्यर्धयामादासायं-
संध्यामाध्यान्हिकीस्मृतेति अथमध्यान्हसंध्यायांविशेषः भगवान् आपः पुनंतुमध्यान्हेमंत्राचमनमाचरेत् गृत्यपरिशिष्टे आ
कृष्णीययाहंसवत्सावात्रिः सकृद्वार्घ्यमुत्क्षिपेदिति अर्घ्यदानेविशेषः संग्रहे मुक्तहस्तेनदातव्यंमुद्रांतत्रनकारयेत् तर्जन्यंगुष्ठयो
गेन राक्षसीमुद्रिकामना राक्षसीमुद्रिकार्घ्येण तत्तोयंरुधिरंभवेत् जलेत्वर्घ्यप्रदातव्यंजलाभावेशुचिस्थले संप्रोक्ष्यवारिणासम्यक्त
तोर्घ्यंतुप्रदापयेदिति उपस्थानेविशेषोगृत्यपरिशिष्टे उद्वाहुरुदुत्यंजातवेदसंचित्रंदेवानामिति सूक्ताभ्यामादित्यमुपस्थायजप-
मासीनोयथेष्टकालंकुर्यादित्येष संध्याविधिर्व्याख्यातइति गायत्रीजपस्तूपविश्यैवकार्यः परिशिष्टात् तथामध्यमसंध्यायामासीनः
प्राङ्मुखोजपेदितिस्मृतिचंद्रिकायां पुराणोक्तेश्च संध्यालोपेप्रायश्चित्तंस्मृत्यंतरे यःसंध्यांयदिनोपास्तिअग्निकार्यंनचेत्कृतं गा
यत्र्यष्टशतंजप्यं प्रायश्चित्तंद्विजन्मनामिति अथप्रयोगः आचम्यप्राणानायम्यममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंम
ध्यान्हसंध्यामुपासिष्येइतिसंकल्प्यापोहिष्ठेतिवृचेनपूर्ववत्प्रथममार्जनंकृत्वा मंत्राचमनंकार्यं आपः पुनंत्वित्यस्यानुवाकस्यना
रायणआपोअष्टिः मंत्राचमनेविनियोगः ॐआपःपुनंतुपृथिवींपृथिवीपूतापुनातुमां पुनंतुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनातुमां यदु
च्छिष्टमभोज्यंयद्वादुश्चरितंमम सर्वंपुनंतुमामापोसतांचप्रतिग्रहं स्वाहा इतिमंत्रेणापःपीत्वाचम्य प्रातःसंध्यावत्द्वितीयतृतीय ३२

चतुर्थमार्जनापमर्षणांतंकृत्वाचम्यार्घ्यंदद्यात् हंसःशुचिषदितिमंत्रस्य गोतमोवामदेवः सूर्योजगती अर्घ्यदानेवि॰ ॐ हंसः शुचिष
द्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजा अद्रिजाऋतं श्रीसूर्यायेदमर्घ्यंदत्तंनमम एवं
त्रिः सकृद्वार्घ्यंदत्वात्मानंपरिषिच्य द्विराचम्योर्ध्वबाहुरूर्ध्वमुखः सूर्यमुपतिष्ठेत् उदुत्यमितित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्य काण्वः प्रस्कण्वऋषिः-
श्रीसूर्योदेवता नवाद्यागायत्र्यः अंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः चित्रंदेवानामितिषडृचस्यसूक्तस्य आंगिरसःकुत्स सूर्यःत्रिष्टुप् सूर्योप-
स्थानेवि॰ ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यं अपत्येतायवोयथानक्षत्रायंत्यक्तुभिः सूरायविश्वचक्षसे अदृश्रम
स्यकेतवोविरश्मयोजनांऽअनु भ्राजंतोअग्नयोयथा तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कृदसिसूर्य विश्वमाभासिरोचनं प्रत्यङ्देवानांवि-
शः प्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान् प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे ॥१॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनांअनु त्वंवरुणपश्यसि विद्यामेषिरजस्पृथ्वहामि-
मानोअक्तुभिः पश्यंजन्मानिसूर्य सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूर्य शोचिष्केशंविचक्षण अयुक्तसप्तशुंध्युवः सूरोरथस्यनप्त्यः ता-
भिर्यातिस्वयुक्तिभिः उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरं देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं उद्यन्नद्यमित्रमहआरोहन्नुत्तरांदिवं हृद्रो-
गंममसूर्यहरिमाणंचनाशय शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि उदगादयमादित्योविश्वेन
सहसासह द्विषंतंमह्यंरंधयन्मो अहंद्विषतेरधं॥२॥ ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअंत

रिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च सूर्योदेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात् यत्रानरोदेवयंतोयुगानिवितन्वतेप्रतिभद्रायभद्रं भद्रा
अश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतग्वाअनुमाद्यासः नमस्यंतोदिवआपृष्ठमस्थुः परिद्यावापृथिवीयंतिसद्यः तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्या
कर्तोर्विततंसंजभार यदेदयुक्तहरितः सधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंकृणुतेद्योरुपस्थे अ
नंतमन्यद्रुशदस्यपाजः कृष्णमन्यद्धरितः संभरंति अद्यादेवाउदितासूर्यस्यनिरंहसः पिपृतानिरवद्यात् तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदि
तिः सिंधुः पृथिवीउतद्यौः ॥३॥ इत्युपस्थायोपविश्याचम्यप्राणानायम्यभूतशुद्ध्यादिकृत्वा युवतींयुवादित्यमंडलमध्यस्थांश्वेतव
र्णांश्वेतांबरानुलेपनस्रगाभरणांचतुर्वक्त्रांप्रतिवक्त्रंत्रिनेत्रांचंद्रशेखरां त्रिशूलखड्गखट्वांगडमरुकचतुर्भुजां वृषभासनारूढांरुद्रदैवत्यां
यजुर्वेदमुदाहरंतीं भुवर्लोकाधिष्ठात्रीं सावित्रीनामदेवतांध्यात्वा संपूज्ययथेष्टकामंजपंकुर्यात् अथपंचमहायज्ञाः तथाचाश्वला
यनसूत्रं अथातःपंचयज्ञादेवयज्ञोभूतयज्ञः पितृयज्ञोब्रह्मयज्ञोमनुष्ययज्ञइतितद्यदग्नौजुहोति सदेवयज्ञोयद्बलिंकरोतिसभूतयज्ञोय
त्पितृभ्योददातिसपितृयज्ञोयत्स्वाध्यायमधीतेसब्रह्मयज्ञोयन्मनुष्येभ्योददाति समनुष्ययज्ञइतितानेतान्यज्ञानहरहः कुर्वीतेति यद्यपिपा
ठक्रमाद्वैश्वदेवानंतर्यंब्रह्मयज्ञस्यप्राप्तंतथाप्यादौब्रह्मयज्ञएवकार्यः स्वगृह्यविधिनाकृत्वाब्रह्मयज्ञंपुराद्विजः स्वाध्यायतर्पणाभ्यांचगृह्यमे
त्याचरेत्परानिति आश्वलायनस्मृतेः वृत्तौतु वैश्वदेवस्यपुरस्तादुपरिष्टाद्वाब्रह्मयज्ञः कार्योनक्रमनियम इत्युक्तं श्रीमातामहचर

णात्तः सव्वार्वाक्तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वाभ्रातराहुने: वैश्वदेवावसानेवानान्यभर्तेनिमित्ततइति बृहस्पतिवाक्यमाश्वलायनान्यभपरं आश्व
लायनानांतर्पणस्योत्तरांगत्वेनेव तत्सूत्रा स्यासेरर्वाक्तर्पणादित्यस्यतदितरान्प्रत्येव सार्थक्यात् तत्साहचर्यात्पश्चाद्धेति वैश्वदेवावसानेत्ये
तदपितान्प्रत्येवेत्याश्वलायनैस्तादावेवब्रह्मयज्ञः कार्यइत्याहुः शिष्टाचारोप्येवमेव अथस्वाध्यायविधिः प्राग्वोद्ग्वाग्रामान्निष्क्रम्याप
आप्लुत्य शुचौदेशेयज्ञोपवीत्याचम्याक्लिन्नवासादर्भाणामहदुपस्तीर्य प्राक्कूलानां तेषुप्राङ्मुखउपविश्योपस्थंकृत्वादक्षिणोत्तरौपाणीसं
धायपवित्रवंतो विज्ञायतेपांवाएष ओषधीनांरसोयद्दर्भाः सरसमेवतद्ब्रह्मकरोतिद्यावापृथिव्योः संधिमीक्षमाणः संमील्यवायथावायु
क्तमात्मानंमन्येत तथायुक्तोधीयीतस्वाध्यायमोंपूर्वाव्याहृतयः सावित्रीमन्वाहपच्छोर्द्धर्चशः सर्वामितितृतीयं॥१॥ अथस्वाध्यायम
धीयीतऋचोयजूंषिसामान्यथर्वांगिरसोब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपुराणानीतियदृचोधीतेपय आहुतिभिरेव तद्देवतां
स्तर्पयतियद्यजूंषिघृताहुतिभिर्यत्सामानिमध्वाहुतिभिर्यदथर्वांगिरसः सोमाहुतिभिर्यद्ब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपु
राणानीत्यमृताहुतिभिर्यदृचोधीतेपयसः कुल्या अस्यपितॄन्स्वधाउपक्षरंतियद्यजूंषिघृतस्यकुल्यायत्सामानिमध्वःकुल्यायदथर्वांगिर
सः सोमस्यकुल्यायद्ब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपुराणानीत्यमृतस्यकुल्याः सयावन्मन्येततावदधीत्यैतयापरिदधाति
नमोब्रह्मणेनमोअस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनमओषधीभ्यः नमोवाचेनमो वाचस्पतयेनमोविष्णवेमहते करोमीति ॥२॥ ब्रह्मयज्ञम

प्रयोगेयातोधर्मव्याख्यास्यामइत्यादिवाक्यानिशिष्टाः पठंतितत्रमूलंनजाने देवतास्तर्पयतिप्रजापतिर्ब्रह्मावेदादेवाऋषयः सर्वाणि
छंदांस्योंकारोवषट्कारोव्याहृतयः सावित्रीयज्ञाद्यावापृथिवी अंतरिक्षमहोरात्राणिसांख्याः सिद्धाः समुद्रानद्योगिरयः क्षेत्रौषधिव
नस्पतिगंधर्वाप्सरसोनागावयांसिगावः साध्याविप्रायक्षारक्षांसिभूतान्येवमंतान्यथऋषयः शतर्चिनोमाध्यमागृत्समदोविश्वामित्रोवाम
देवोत्रिर्भरद्वाजोवसिष्ठः प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्तामहासूक्ताइतिप्राचीनावीतीसुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतम
हाभारतधर्माचार्याजानंतिबाहविगार्ग्यगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयागार्गीवाचक्नवीवडवाप्रातीथेयीसुलभामैत्रेयी कहोलं
कौषीतकंमहाकौषीतकंपैंग्यंमहापैंग्यंसुयज्ञंसांख्यायनमैतरेयंमहैतरेयंशाकलंबाष्कलंसुजातवक्त्रमौदवाहिंमहौदवाहिंसौजामिंशौनकमा
श्वलायनंयेचान्येआचार्यास्तेसर्वेतृप्यंत्विति प्रतिपुरुषंपितॄंस्तर्पयित्वागृहानेत्ययद्ददाति सादक्षिणाथापिविज्ञायतेसयदितिष्ठन्व्रजन्ना
सीनः शयानोवायंयंक्रतुमधीतेतेनतेनहास्यक्रतुनेष्टंभवतीतिविज्ञायतेतस्यद्वावनध्यायौयदात्माशुचिर्यद्देशः ॥३॥ अथहस्तविकारः॥
सुमंतुइत्यादीनि त्रयोविंशतिवाक्यानितत्रकहोलंकौषीतकं तर्पयामिति शब्दः कार्यः सर्वत्रप्रतिवाक्यं तर्पणंकुर्यात् प्रतिपुरुषंपितॄंस्तर्पयि-
त्वा प्रतिपुरुषंवचनंपृथक्पृथक्तर्पयेत् नपितॄंस्तर्पयामीतिसकृत्तर्पयेदित्येवमर्थमित्याह प्रतिपुरुषमित्याश्वलायनोक्तमेवतर्पणक्रम ३४
माहहारीतः पितृभ्यस्तर्पणंकुर्यात्ततोमातृभ्यएवच ततोमातामहानांचक्रमएषचतर्पणे अत्रबहुवचस्वरसात्पार्वणविधानमेव-

नत्वेकोद्दिष्टविधानं सपत्नमातुस्तु केवलाया अपि भवति कुर्यान्मातरि जीवन्त्यां पितामह्यादीनां तर्पणं पितृपत्न्यः प्रमितास्ताः स्तर्पयेत् केवला

श्च ताइति शाकलर्षिवचनात् हेमाद्रौ संग्रहे तातांबात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं सस्त्रिस्त्रीतनयादि तातजननी स्वभ्रातसस्त्रियः

तातांबात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापितासद्गुरुः शिष्याप्ताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे अस्यार्थः जनकादित्रयं जनन्यादि

त्रितयं सपत्नमाता मातामहादित्रयं सस्त्रिसपत्नीकं तातजननी स्वभ्रातरः पितृव्यमातुलसोदराः सपत्निकाः तातांबात्मभगिनी पितृ

मातृस्वभगिनी सापत्यास धवाच जायापिताश्वशुर ः शेषं सुगमं अत्रान्यवर्णानां शिष्यासत्वादिना प्रसक्तजलदानं निषेधति योगया

ज्ञवल्क्यः सवर्णेभ्यो जलं देयं नान्यवर्णेभ्य एव चेति तर्पणप्रकारमाह वसिष्ठ संबंधमनुकीर्त्यैव नामगोत्रमनंतरं वस्त्रादिरूपं संकीर्त्य

स्वधाकारेण तर्पयेत् स्वधाशब्दोत्तरं नमः शब्दोपि वाच्यः संबंधनामगोत्रेण स्वधांते च नमो नमः वस्त्रादिरूपं संकीर्त्य तर्पयेत्पितृपूर्वकमि

ति स्मृतिसंग्रहात् नामग्रहणे विशेषमाह बौधायनः शर्मांतं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मांतं क्षत्रियस्य तु गुप्तांतं चैव वैश्यस्य दासांतं शूद्रजन्मनः

चतुर्णामपि वर्णानां गोत्रत्वे पितृगोत्रता पितृगोत्रं कुमारीणामूढानां भर्तृगोत्रतेति स्त्रीणां दांतनामज्ञेयं स्त्रीणां दांतं नाम निर्दिशेदि

ति गोभिलसूत्रात् अन्नेकहस्तेन तोयेन यः कुर्यात्पितृतर्पणं पितरो न प्रशंसंति देवताइति स्मृतिवचनादेकहस्तेन तर्पणस्य गर्हितत्वा

त्सव्यान्वारंभमाह वृद्धयाज्ञवल्क्यः अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामथवा तर्पणं भवेदिति अत्रपूर्वा-

र्थैव कृ चान्यत्कृत्तरार्थमन्यात्प्रतिबोध्यं एकांगवचनेदक्षिणंप्रतीयाद्नादेशाइत्याश्वलायनसूत्रात्तेषांकेवलदक्षिणांगप्रसक्तौ अन्वा-
रंभेतिकर्तव्यतायाः सूत्रानुक्तायाः अश्विरोधेनस्मृतितोग्रहणेबाधकाभावात् स्मृतिप्राप्तसतीर्थग्रहणादेर्शिष्टकृत्संमतत्वाच्च जलदा
नसंख्यानुक्ताविष्णुपुराणेद्वौचर्षीणांयथान्यायंसकृच्चापिप्रजापतेः पितृणांप्रीणनार्थायत्रिरपः पृथिवीप्रतइति दद्यादित्युत्तरेणान्व
यः व्यासेनाप्युक्ता एकैकमंजलिंदेवाद्वौद्वौतुसनकादयः अर्हंतिपितरस्त्रींस्त्रींस्त्रियमेकैकमंजलिमिति अत्रसनकादयइत्यनेन-
ऋषयोविवक्षिताः योगिनांआश्वलायनभिन्नान्प्रतिसनकादीनांऋषिषुपरिगणितत्वात् अंजलिर्जलदानंपूर्ववाक्यैकवाक्यत्वात्॥
कास्कांचित्स्त्रीषुविशेषमाहसांख्यायनः मातृमुख्यास्तुयास्तिस्रस्तासांस्त्रींस्त्रीञ्जलाञ्जलीन् सपत्न्याचार्यपत्नीनांद्वौद्वौदद्याज्जलां
जलीइति सपत्नीसपत्नमाता आचार्यस्तुउपनीयदद्वेदमाचार्यः सउदात्तइति लक्षणोक्तस्तस्य पत्नीप्रत्यंजलिद्रव्यभेदान्मंत्रावृत्तिःसं
ध्यार्घ्यदानवत् एतच्च तर्पणंजलेनकार्यं उदकेनोदकंदद्यात्पितृभ्यश्चकदाचन उत्तीर्यचशुचौदेशेकुर्यादुदकतर्पणमिति शंखोक्तेरितिकेचि
त् तन्न आर्द्रवासाजलेकुर्यादितिपूर्वोक्तहारीतवचनविरोधात् शंखवचनंतुशुष्कवस्त्रवताजलेनदेयमितिपरसुक्तेष हारीतः व-
सिलावसनंशुष्कस्थलेविस्तीर्णबर्हिषि विधिज्ञस्तर्पणंकुर्यान्नपात्रेषुकदाचन पात्राद्वाजलमादायशुभेपात्रांतरेक्षिपेत् जलपूर्णेथवा
गर्तेनस्थलेतुविबर्हिषीति पात्रमाहपितामहः हैमरौप्यमयंपात्रंताम्रकांस्यसमुद्भवं पितृणांतर्पणेपात्रंमृन्मयंतुपरित्यजेत्इति मरी

नि: सौवर्णेनतुपात्रेणताम्ररौप्यमयेनवा औदुंबरेणखड्गेनपितृणांदत्तमक्षय्यमिति योगयाज्ञवल्क्यः यद्युत्स्नो नोनिषिंचेत्तुतिलासंमि
श्रयेजले अतोन्यथातुसव्येनतिलाग्राह्यावित्तक्षणैरिति अन्यथानुद्धृतेनतर्पणमित्यर्थः अंगिराः मार्जनंतर्पणंश्राद्धंनकुर्याद्वारिधा
रया कुर्वीतयदिमूढात्मारौरवंनरकंव्रजेदिति अथतिलतर्पणंनिषेधः मरीचिः सप्तम्यांभानुवारेचगृहेजन्मदिनेतथा भृत्यपुत्रकलत्रार्थी
नकुर्यात्तिलतर्पणं अत्रभृत्यादिकामस्यैवनिषेधोनतत्कामस्येति संग्रहे नंदायांभार्गवदिनेकृत्तिकासुमघासुच॥ भरण्यांभानुवारेच
गजच्छायाह्वयेतथेति बौधायनः विवाहेचौपनयनेचौलेसतियथाक्रमं वर्षमर्धंतदर्धंचनेत्यकेतिलतर्पणमिति एकेमुख्याः प्रति
प्रसूवमाहकात्यायनः उपरागेपितुः श्राद्धेपातेमायांचसंक्रमे निषेधेपीहसर्वत्रतिलैस्तर्पणमाचरेत् पितुर्ग्रहणंमात्रादेरुपलक्षणं–
सर्वत्रनिषेधेप्राप्तउपरागादिषुप्रसूयतइति भावः गर्गः कृष्णेभाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् पितृणांप्रत्यहंकार्यं निषिद्धाहेपितर्पणं
पृथ्वीचंद्रोदये तीर्थेतिथिविशेषेचगंगायांप्रेतपक्षके निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितं अत्रतीर्थग्रहणेनैवगंगाप्राप्तौ पुनर्गं
गाग्रहणंसर्वदा त्रीतिलप्रास्यर्थंतर्पणांतेवस्त्रानांजलिर्देयः तन्मंत्रश्चप्रयोगेवक्ष्यते योगयाज्ञवल्क्यः वस्त्रनिष्पीडितंतोयंस्नात
स्योच्छिष्टभागिनां भागधेयंश्रुतिः प्राहतस्मान्निष्पीडयेत्स्थले अन्नप्रकीरणस्याप्यपसव्येनपीडिनं स्मृत्यंतरे वस्त्रंचतुर्गुणीकृत्य
पीडयेच्चजलाद्बहिः वामप्रकोष्ठेनिक्षिप्यद्विराचम्यशुचिर्भवेत् अन्यत्रनिक्षिपेद्यस्तु पितृहाचोपजायते स्नानवस्त्रंतर्पणात्प्राङ्निष्पी

डयेत् तदाहरद्भयोगी यावदेतानृषींश्चैवपितृंश्चापिननर्पयेत् तावन्नर्पा इंपहूत्न्नंयेनस्नातोभवेन्नरइति तर्पणाकरणेप्रत्यवाय-
श्रुतिः पुराणसमुच्चये देवतांश्चमुनींश्चैवपितृभ्योहिननर्पयेन् देवादीनामृणीभूत्वानरकंसव्रजेदध्येति शाकलः तर्पणेनैत्यकंकुर्याद्ब्र-
ह्मयज्ञः पुरः सरं ग्रहणादिर्निमित्तषुब्रह्मयज्ञंविनाभवेदिति स्मृतिसारे जन्मांतेनिल्लदर्भास्तु योनुष्ठानाययाचते नानुष्ठानफलंतस्यदा
तुरेवहितत्फलमिति ब्रह्मयज्ञादौऋष्यादिस्मरणंनकुर्यादित्याह ॥ भगवान् ॥ नचस्मरेदृषिच्छंदः श्राद्धेवैतानि कर्मरवे ब्रह्मयज्ञेचवैतेन
हूत्तथोंकारंतुवर्जयेत् कारिकायां दर्भान्बहून्कुर्चोदेशेप्रागग्रानास्तृणात्यथ दर्भेषूपविशोत्कर्मण्यत्रप्राङ्मुखएवसन् कृत्वोपस्थेकरे-
सव्येउत्तानंप्रागिदगंगुलौ पवित्रेस्थापयेदुत्के प्रागग्रेदक्षिणेनतु न्यंचंप्रागंगुलंतेनसंदध्याद्दक्षिणेकरं ॐ पूर्वाव्याहृतीस्तिस्नः समन्
ग्राश्चसकृद्वदेत् पच्छस्त्वर्धर्चशः सर्वांसावित्रींत्रिर्वदेदथ ऋग्विधाने अग्निमीळेजपेत्सूक्तंपापघ्नंश्रीकरंपरं पारायणफलंतस्यदेवा
नास्यात्सहस्रशइति अथब्रह्मयज्ञप्रयोगः वेदपुरुषायनमइतिप्रदक्षिणीकृत्यासनेउपविश्यद्विराचम्यप्राणानायम्य ममउपात्त॰ ब्र
ह्मयज्ञेनयक्ष्येइतिसंकल्प्य विद्युदसिविद्यमेपाप्मानमृतात्सत्यमुपैमिइतिमंत्रेणापउपस्पृश्यवामजानू परिदक्षिणंपादंनिधाय स्थल
संकोचे वामपादोपरिदक्षिणांगुष्ठंनिधायदक्षिणजानुनिकुशापवित्रगर्भप्रागंगुलिमुत्तानंसव्यपाणिंनिधायतदुपरिदक्षिणंपाणिंप्रागं
गुलिमेवंन्यंचंनिधायव्याहृतिपूर्वांपच्छोर्धर्चशः सर्वांसावित्रींपठित्वा ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्यधीमहि धियोयो

नः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि धियोयोनः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनः प्रचो
दयात् अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं होतारंरत्नधातमं अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्योनूतनैरुत सदेवांएहवक्षति अग्निना
रयिमश्नवत्पोषमेवदिवेदिवे यशसंवीरवत्तमं अग्नेयंयज्ञमध्वरंविश्वतः परिभूरसि सइद्देवेषुगच्छति अग्निर्होताकविक्रतुः सत्य
श्चित्रश्रवस्तमः देवोदेवेभिरागमत् ॥१॥ यदंगदाशुषेत्वमग्नेभद्रंकरिष्यसि तवेत्तत्सत्यमंगिरः उपत्वाग्नेदिवेदिवेदोषावस्तर्धि
यावयं नमोभरंतएमसि राजंतमध्वराणांगोपामृतस्यदीदिविं वर्धमानंस्वेदमे सनः पितेवसूनवे अग्नेसूपायनोभव सचःस्वा
नः स्वस्तये ॥२॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुः परमः अथमहाव्रतं एषपंथाएतत्कर्म अथातः संहितायाउपनिषत् विदामघव
न्विदा महाव्रतस्यपंचविंशतिंसामिधेन्यः इषेत्वोर्जेत्वा अग्नआयाहिवीतये शन्नोदेवीरभिष्टये अथैतस्यसमाम्नायस्य स
माम्नायः समाम्नातः मयरसतजभनलगसंमितं गोःग्मा पंचसंवत्सरमयं अथशिक्षांप्रवक्ष्यामि वृद्धिरादैच् यदिंद्रोदाश
राज्ञेमानुषंव्यगाहथाः इदंजनाउपश्रुत योगीश्वरंयाज्ञवल्क्यं नारायणंनमस्कृत्य अथातोधर्मंव्याख्यास्यामः अथातोधर्मजि
ज्ञासा अथातोब्रह्मजिज्ञासा इतिपठित्वा तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वं
जिगातुभेषजंशन्नोअस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे नमोब्रह्मणेनमो अस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनमओषधीभ्यः नमोवाचेनमोवाचस्पत

यंनमोविष्णवेमहतेकरोमिइतित्रिरुच्चार्य दृष्टिरसिदृष्ट्वमेपाप्मानमृतात्सत्यमुपागामित्यपःस्पृष्ट्वासव्यान्वारब्धेनदक्षिणहस्तेनप्र
जापत्यादिमंत्रैर्यथावचनंतृप्यतुतृप्यतांतृप्यंत्वित्यंतैस्तर्पयेत् अत्रद्यावापृथिवीतृप्यतामितिलोटः प्रथमपुरुषद्विवचनंप्रयो-
क्तव्यं तृप्येतामितिलोडात्मनेपदंप्रयुंजतेप्राचः तदशुद्धं तृपप्रीणनइत्यस्यधातोःपरस्मैपदित्वात् नचलिङि‧पर स्मैपदंभवेदि
तिवाच्यं येचान्येआचार्यास्तेसर्वेतृप्यंत्वितिवत्कुराश्वलायनस्यलोट्प्रयोगस्यैवविवक्षितत्वात् प्रजापतिस्तृप्यतु ब्रह्मातृप्य०
वेदास्तृप्यं० देवास्तृप्यं० ऋषयस्तृप्यं० सर्वाणिछंदांसितृप्यंतु ओंकारस्तृप्य० वषट्कारस्तृ० व्याहृतयस्तृप्यं० सावित्रीतृप्य०
यज्ञास्तृप्यं० द्यावापृथिवीतृप्येतां अंतरिक्षंतृप्य० अहोरात्राणितृप्यं० सांख्यास्तृप्यं० सिद्धास्तृप्यं० समुद्रास्तृप्यंतु० नद्यस्तृप्यं
तु गिरयस्तृप्यं० क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरसस्तृप्यं० नागास्तृप्यं० वयांसितृप्यं० गावस्तृप्यं० साध्यास्तृप्यं० विप्रास्तृप्यंतु
यक्षास्तृप्यं० रक्षांसितृप्यंतु भूतानितृप्यंतु एवमंतानितृप्यंत्वित्येकोनत्रिंशन्मंत्रैः कुशाग्रैर्देवतीर्थेनैकवारंतर्पयित्वा निवीतीश
तर्चिनस्तृप्यं० माध्यमास्तृप्य० गृत्समदस्तृप्यतु विश्वामित्रस्तृप्य० वामदेवस्तृप्य० अत्रिस्तृप्य० भरद्वाजस्तृप्य० वसिष्ठःस्तृ
प्य० प्रगाथास्तृप्यं० पावमान्यस्तृ० क्षुद्रसूक्तास्तृप्यं० महासूक्तास्तृप्यंत्विति द्वादशमंत्रैःकुशमध्येनऋषितीर्थेनाद्भिः प्रत्येकं ३७
तर्पयित्वा प्राचीनावीती ॥ सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु जानंतिबाहविगा

र्ग्यगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयास्तृप्यं॰ गर्गीवाचक्नवीतृप्य॰ वडवाप्रातिथेयीतृप्य॰ सुलभामैत्रेयीतृप्य॰ कहोळंतर्पयामि कौ
षीतकंत॰ महाकौषीतकंतर्पयामि पैंग्यंतर्पयामि महापैंग्यंत॰ सुयज्ञंतर्प॰ सांख्यायनंत॰ ऐतरेयंत॰ महैतरेयंतर्प॰ शाकलंत॰ बाष्कलंत॰
सुजातवक्त्रंत॰ औदवाहिंतर्पयामि महौदवाहिंत॰ सौजामिंत॰ शौनकंतर्पयामि आश्वलायनंत॰ येचान्ये आचार्यास्तेसर्वेतृप्यं
त्विति त्रिस्त्रयो विंशतिमंत्रैः पितृतीर्थेन कुशमूलैस्तर्पयेत् ततोस्मात्पितरममुकशर्माणंगोत्रं वसुरूपंस्वधानमस्तर्पयामि एवंपितामन्-
हादिंस्तर्पयित्वा आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देव र्षिपितृमानवाः तृप्यंतुपितरः सर्वे मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवा
सिनां आब्रह्मभुवनाल्लोका निदमस्तु तिलोदकमितित्रिर्दत्वा येकेचास्मत्कुलेजाता अपुत्रागोत्रिणोमृताः तेगृण्हंतुमयादत्तंवस्त्रनि
ष्पीडनोदकमितिचतुर्गुणमुपरिदशवस्त्रंस्थलेवामभागेनिष्पीड्योपवीतीद्विराचामेत् अथाशौचेसतिनित्य स्नानादिकंकार्यंस्मृत्य-
र्थसारे सूतकादौनित्यस्नानशौचान्नबलिदानप्राणाहुति पात्रकरणादयोभुजिनियमा अस्पृश्यस्पर्शनस्नानादिकंचेति सर्वंकर्तव्यमे
वेतिअत्रनित्यस्नानंनिषेधकवचनाभावात् कल्पमार्जनाघमर्षणांगसहितंकार्यं संध्याप्रकारमाहजाबालिः अर्घ्यांतामानसी संध्याप्रा-
णायामविवर्जिताइति भरद्वाजः सूतकेमृतकेवापिप्राणायाममंत्रकं तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रींसम्यगुच्चा
र्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् मार्जनंतुनवाकार्यमुपस्थानंनचैवहि गायत्रींदशवारंजपेदित्याश्वलायनः आपन्नश्चाशुचिःकालेतिष्ठन्नपि

जपेद्रव्रोति आपन्न आपद्गतः अशक्तश्चिराशौचवान् ॥ सूतकेमृतकेचैवरोगोत्पत्तौ तथाध्वनि मानसींचजपेत्संध्यांकुश
वारिविवर्जितः पराशरः देशभंगेप्रवासेचव्याधिषुव्यसनेषुचरक्षेदेवस्वदेहंतु पश्चाद्धर्मंसमाचरेदिति सूतकेविष्णुपूजानकार्या तदु
क्तं सूतकेइत्यपक्रम्यहेमाद्रौवाराहे पूर्वसंकल्पितंयत्तुव्रतंस्तनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःश्राद्धदानार्चनविवर्जितमिति पंचयज्ञाअपिन
कार्याः होमंतत्रप्रकुर्वीतशुष्कान्नेनफलेनवा पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृत्युजन्मनोरितिसंवर्तनिषेधात् होमः सायंप्रातः क्रियमा
णोनित्यहोमः सतुकार्यएव याज्ञवल्क्योपि वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्चश्रुतिचोदनादिति यद्यपि अत्रकार्याइत्युक्तं तथाप्यस
गोत्रेणकारणीयाः तथाचबृहस्पतिः सूतकेमृतकेचैव अशक्तोश्राद्धभोजने प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदितिजातूकर्ण्यो
पि सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुहोमंचसगोत्रेणकारयेदिति पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः चरुहोमः स्थालीपाकश्रव
णाकर्माश्वयुज्याग्रयणप्रत्यवरोहणाष्टकादिहोमः अत्रद्रव्यत्यागस्तु यजमानेनकार्यइतिविज्ञानेश्वरः अपरेतु कल्पसूत्रभाष्य
कारादयः सर्वेनिबंधकारा वैतानिकेहोमकर्मणिस्वकर्तृत्वंवदंति कर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शनात्स्वयं जन्महान्योर्वितानस्यकर्म
त्यागोनविद्यते शालाग्नौकेवलहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैरित्यादिहारीतवचनात् प्रसंगाच्छूद्रजातीनांपितृसंतृप्तिकारणं तर्पणंप्रव ३८
दाम्यत्रमूलवाक्यानुसारतःमदनपारिजातेयोगयाज्ञवल्क्यः तृप्यत्विति समुच्चार्य तृप्यतामित्यथापिवा विधितः प्रक्षिपेत्तोयंदेवा

दीनामशेषतः देवानाहसएव ब्रह्माणंतर्पयेत्पूर्वं विष्णुंरुद्रंप्रजापतिं देवांश्छंदांसिवेदांश्चऋषींश्चैवसनातनान् आचार्यांश्चैवगंध
र्वानाचार्यतनयांस्तथा संवत्सरंसावयवंदेवीश्चाप्सरसस्तथा तथादेवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतानपि सरितोथमनुष्यांश्चयक्षा
न्रक्षांसिचैवहिपिशाचांश्चसुपर्णांश्चभूतान्यथपशूंस्तथा वनस्पतीनोषधींश्चभूतग्रामंचतुर्विधं तत्रैवविष्णुसमुच्चयेततः कृ-
त्वानीवीतंतुयज्ञसूत्रमतंद्रितः प्राजापत्येनतीर्थेनमनुष्यांस्तर्पयेत्पृथक् मनुष्यानाह कार्ष्णाजिनि ।। सनकश्चसनंदश्चतृतीय-
श्चसनातनः कपिलश्चासुरिश्चैववोढुः पंचशिखस्तथा एतेब्रह्मसुताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः मरिचिमत्रिमंगिरसंपुलस्त्यं
पुलहंक्रतुं प्रचेतसंवसिष्ठंचभृगुंनारदमेवच देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैरितियोगयाज्ञवल्क्यः अपसव्यंततः कृत्वा
भूत्वाचपितृदिङ्मुखः पितॄन्दिव्यानदिव्यांश्चपितृतीर्थेनतर्पयेत् दिव्यावस्वादयः अदिव्याः स्वपित्रादयइतिमदनपारिजातः
अथप्रयोगः स्नानोत्तरमासनादावुपविष्टः सकुशहस्तद्वयेनदेवतीर्थेनतर्पयेत् ब्रह्मातृप्यतां विष्णुस्तृप्यतां रुद्रस्तृ० प्रजापति
स्तृ० देवास्तृप्यं० वेदास्तृ० ऋषयस्तृ० पुराणाचार्यास्तृ० गंधर्वास्तृप्यंतां इतराचार्यास्तृ० संवत्सरस्सावयवस्तृप्यतां० देव्य
स्तृ० अप्सरसस्तृ० देवानुगास्तृ० नागास्तृ० सागरास्तृ० पर्वतास्तृ० सरितस्तृप्यं० मनुष्यास्तृ० यक्षास्तृप्यं० रक्षांसि-
तृ० पिशाचास्तृ० सुपर्णास्तृ० भूतानितृ० पशवस्तृप्यंतां वनस्पतयस्तृ० ओषधयस्तृप्यं० भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृ०

॥१७॥ २९॥ अथऋषयः॥निवीती॥उदगग्रदर्भमध्येनऋषितीर्थेनद्वौद्वावंजलीदद्यात् सनकस्तृप्यतु सनंदनस्तृ॰ सनातनस्तृ॰ कपि
लस्तृ॰ आसुरिस्तृ॰ वोढुस्तृ॰ पंचशिखस्तृ॰ मरीचिस्तृ॰ अत्रिस्तृ॰ अंगिरास्तृ॰ पुलस्त्यस्तृ॰ पुलहस्तृ॰ ऋतुस्तृ॰ प्रचेतास्तृ॰ वसि
ष्ठस्तृ॰ भृगुस्तृ॰ नारदस्तृप्यतां १७ ततः प्राचीनावीती दक्षिणास्यः पितृतीर्थेनत्रींस्त्रींनंजलीन्संप्रयच्छेत् वसवस्तृप्यंतां रु
द्रास्तृ॰ आदित्यास्तृ॰ मरुतस्तृ॰ अश्विनौतृप्येतां ततः पित्रादीनस्मत्पितामुकदासोमुकगोत्रस्तृप्यतां अत्रवस्वादिनामसहिता
नाम सहितानांवापित्रादीनां तर्पणंकार्यमितिमदनपारिजातः एवंपितामहप्रपितामहयोरपि अस्म न्माताअमुक गोत्रा अमुकदेवीतृ
प्यतां एवंसर्वेषांप्रमितानांतर्पणंकृत्वातटेतिलांजलिंनिक्षिपेदेतैर्मंत्रैः देवास्तथासुरायक्षानागगंधर्वोरगराक्षसाः पिशाचागुह्यकाः सि
द्धाःकूष्मांडास्तरवःखगाः जलेचराभूमिलयावाय्वाधाराश्चजंतवः तृप्तिमेतेनयांत्वाशुमद्दत्तेनांबुनाखिलाः नरकेषुसमस्तेषुयातनासु
चयेस्थिताः तेषामाप्यायनायैतद्दीयतेसलिलंमया येबांधवाबांधवायेयेन्यजन्मनिबांधवाः तेतृप्तिमखिलायांतुयश्चास्मत्तोभि
वांछति यत्रक्वचनसंस्थानांक्षुत्तृष्णोपहतात्मनां तेषांहिदत्तमक्षय्यमिदमस्तुतिलोदकं येमेकुलेलुप्तपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः
मातृवंश्यामृतायेचपितृवंश्यास्तथैवच तेषां॰ ततो येकेचास्मत्कुलेइतिमंत्रेणवस्त्रंनिष्पीड्याचामेत् जीवत्पितुर्वस्वादिपंचस्थाने ३९
षुविशेषमाहस्मृतिचंद्रिकायां योगयाज्ञवल्क्यः कव्यवाडनलःसोमोयमश्चैवार्यमातथा अग्निष्वात्ताःसोमपाश्चतथाबर्हिषदो

पित्र यदिस्याज्जीवपितृकएतान्विद्यात्तनोपितॄन् तिलतर्पणनिषिद्धकालस्तु मत्कृतश्राद्धचंद्रिकायांद्रष्टव्यः अत्रवक्तव्यमपिशू-
द्राणांवैश्वदेवादिकर्माननुष्ठानान्नोच्यतइत्यास्तांतावत् इत्याचारार्के शूद्रतर्पणप्रयोगः प्रासंगिकः अथवैश्वदेवः सचवैश्वदेवंपुरा-
कृत्वा नित्येचाभ्युदयेतथा स्वाभीष्टदेवतादिभ्योनैवेद्यंविनिवेदयेत् अकृत्वावैश्वदेवंतुनैवेद्यंयोनिवेदयेत् तदन्नंचनगृण्हंतिदेवादि
ष्ववाद्योध्रुवमित्याश्वलायनस्मृतेः सएषदेवयज्ञोहरहर्गोदानसंमितः सर्वाभीष्टप्रदः स्वर्ग्यापवर्ग्यश्चतस्मादेनमहरहः कुर्वीततमेनं
वैश्वदेवंहुतशेषेणपृथगन्नेन वाकुर्यान्नास्यशेषेणवैश्वदेवंकुर्यादिति गृह्यपरिशिष्टाच्च नैवेद्यदर्शनात्पूर्वंकार्यः सएषदेवयज्ञश्चावा-
हनादिनैवेद्यांतः पंचायतनपूजारूपोदेवयज्ञइत्यर्थः यत्तुविष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरं पितृभ्यश्चापितद्देयं तदानंत्यायक
ल्पतेइतिस्कांदवचनंतत् विगीतत्वान्नादरणीयमथवाकेवलवैष्णवपरं अथवैश्वदेवविधिः कारिकायां गृहस्थोवैश्वदेवाख्यकर्मप्रारभ
तेदिवा तत्रंनास्त्यत्रभगवद्भास्करवचोयथा औपासनाग्निमन्यंवासमिध्यायहविर्भजं अन्यंपाकाग्निंसमिध्यप्रज्वाल्य प्रज्वालनंमु
खेनैवकार्यमित्याहस्मृति चंद्रिकायांकात्यायनः जुह्वयंश्चजुहुतेचैवपाणिनाशूर्पदारुभिः नकुर्यादग्निधमनं नकुर्याद्व्यजनादिना॥ मुखे-
नैवधमेदग्निंमुखादेषोव्यजायतइति मुखेनधमनंनलिकादिव्यवधानेन नसाक्षात्कार्यंउच्छिष्टपातसंभवात् आश्वलायनः सायंप्रात
वैश्वदेवोकर्तव्योबलिकर्मच अनश्नतापिकर्तव्यावन्यथाकिल्बिषीभवेत् वैश्वदेवौदिवानक्तंनभवेच्चपृथक्पृथक् प्रातरेवहूराहृत्या

कुर्याद्वासहितौ द्विजइति शातातपः वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचसूनापनुत्तये पंचसूनागृहस्थस्य वर्त्ततेहरहः सदा कंडणीपेषणीचुल्लि जलकुंभउपस्करः सूनाहिंसास्थानानि उपस्करः शूर्पादिः अथवैश्वदेवविधिर्गृह्यपरिशिष्टे अथवैश्वदेवोदिवास्यप्रारंभोनात्रपाकयज्ञतंत्रमौपासनंपचनंवापरिसमुत्त्यपर्युक्ष्यायतनमलंकृत्यसिद्धंहविष्यमधिश्रित्याद्भिःप्रोक्ष्योदगुद्वास्याग्निःप्रत्यग्दर्भेषुनिधायसर्पिषाभ्यज्यसव्यंपाणितलंस्वदयेन्यस्यसकृदवदानेनपाणिनाजुहुयादन्नाभावेतंडुलादिभिःकुर्यादंतेचपरिसमुत्त्यपर्युक्ष्यदकेनात्रतंत्रमिति शौनकः त्रिधाविभज्यसिद्धान्नंत्रिःप्रोक्ष्य पुरतः स्थितंपर्यग्निकरणंकुर्यात्सिद्धान्नस्याप्ययंविधिः छंदोगपरिशिष्टे यस्मिन्नग्नौभवेत्पाकोवैश्वदेवस्तुतत्रवै उत्तानेनतुहस्तेन त्वंगुष्ठाग्रेणपीडितं संहतांगुलिपाणिस्तु वाग्यतोजुहुयाद्धविरिति व्यासः जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं दध्याक्तंपायसाभ्यक्तं तदभावेंभसापिवा व्यासः होमान्नदानरहितंनभोक्तव्यंकदाचन आश्वलायनः वसतामेकपाकेन विभक्तानामपिप्रभुः एकस्तुचतुरोयज्ञान् कुर्याद्वाग्यज्ञपूर्वकान् वाग्यज्ञोब्रह्मयज्ञः सतुसर्वेषांपृथगेवभवतिपृथगप्येकपाकानां ब्रह्मयज्ञोद्विजन्मनां अविभक्ताविभक्ताश्चपृथक्पाकाद्विजातयः कुर्युः पृथक्पृथक् यज्ञान् भोजनात्प्रागृदिनेदिने गोभिलः यद्येकस्मिन्कालेबहुधान्नंपच्येतगृहपतिर्महान सादेवेतद्बलिंतत्र कुर्वीतेति आश्वलायनमते विभक्तानामप्येकपाकेज्येष्ठस्यैवाधिकारो नपृथक् पाक भेदे विभक्तानामपि भिन्नएवाधिकारइति गोभिलमतेतु अविभक्तभ्रातृपुत्रादि ५०

भिः पृथक्पाके कृतेसत्यपि ज्येष्ठस्यैवाधिकारो नान्येषां. अत्राविभक्तानां पृथक्पाके पृथक्वैश्वदेवाकरणाकरणविरोधे प्राप्तेव्यवस्थितो
यं विकल्पः आश्वलायनैस्तदुक्तेः पृथक्कार्यः तदन्यैरेकएवेति देवताक्रममाहाश्वलायनः अथसायंप्रातः सिद्धस्यहविष्यस्यजु
हुयादग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमायवनस्पतयेऽग्नीषोमाभ्यामिंद्राग्निभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांधन्वंतरयइंद्राय विश्वेभ्योदेवेभ्यो ब्रह्मणेस्वाहेत्य
थबलिहरणमेताभ्यश्चैवदेवताभ्योद्भ्य ओषधिवनस्पतिभ्यो गृहायगृहदेवताभ्योवास्तुदेवताभ्यइंद्रायेंद्रपुरुषेभ्योयमाययमपुरुषे-
भ्यो वरुणायवरुणपुरुषेभ्यः सोमायसोमपुरुषेभ्यइति प्रतिदिशंब्रह्मणेब्रह्मपुरुषेभ्यइति मध्येविश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्योदि
वाचारिभ्यइति दिवानक्तंचारिभ्यइतिनक्तंरक्षोभ्यइत्युत्तरतः स्वधापितृभ्यइति प्राचीनावीती शेषंदक्षिणानिनयेदिति अत्रस्वधापितृ
भ्यइति गृह्यव्याख्यानेवृत्तिकृतैवपितृयज्ञः पितृयज्ञार्थमन्वहं ब्राह्मणभोजनंकर्तव्यमितिसिद्धमिति यदुक्तंतत्पंचमहायज्ञांतःपाति-
पितृयज्ञविषयं नतुनित्यश्राद्धविषयं तस्यस्मृतितो विधानात् यातुश्राद्धंवा पितृयज्ञस्यात्पित्र्योबलिरथापिवेति कात्यायनो दाहृतवच
नेनित्यश्राद्धस्यापितृयज्ञोक्तिः सायेषांसूत्रेपित्र्यबलिर्नोक्तस्तेषांनित्यश्राद्धमेवपितृयज्ञइतिसूचनाय ननुतर्ह्याश्वलायनादीनांस्व-
धापितृभ्यइति पित्र्यबलिनैवपितृयज्ञसिद्धेर्नित्यश्राद्धं नालंइतिचेन्न नस्यदेवताभेदेन कर्मांतरत्वात् तथाहि पंचयज्ञप्रकरणेस्व-
धा पितृभ्यइत्यविशेषेणोक्तत्वादेतद्व्यपितृविषयंनित्यश्राद्धेतुनित्यश्राद्धंतुयच्चामदैवहीनंनतुचत्वे वसुरुद्रपुरुषदेवंदक्षिणापिंड

वर्जितमितिपुराणवचनेदेवतासंख्या विधानान्नित्यश्राद्धंमनुष्यंपितृविषयं तस्माद् जीवत्पितृकेणदेवपितृमनुष्यापितृत्रस्यैकर्मद्वयं
कर्तव्यं जीवत्पितृकेणवैश्वदेवप्रकरणोक्तएवपितृयज्ञः कार्यइत्यलंविस्तरेण विश्वदीपे पितृयज्ञान्नशेषेणतथानैर्ऋत्यकोणके वा
यव्यकोणेतुतथाश्ननोबलिमथाहरेदिति आहजैमिनिः यत्किंचिज्जुहुयादग्नौतत्सर्वंत्यागपूर्वकं अन्यथाकुरुतेयस्तु नरकेसविपच्यते
शौनकः भूतयज्ञेपिमंत्राणांस्वाहाकारोभवेदिहेति सकृत्कृतेनवैश्वदेवेनपक्वः पक्ष्यमाणश्चसर्वोपिपाकः संस्कृतोभवतीत्याह गोभि
लः यद्येकस्मिन्कालेबहुधान्नंपच्येतगृहपतिर्महानसादेवैतद्बलिंसकृदेवकुर्वीतेति अन्नाभावेद्रव्यांतरंचतुर्विंशतिमते अलाभेयेनके
नापिफलशाकोदकादिभिः पयोदधिघृतैर्वापिवैश्वदेवंस्रुवेणतु हस्तेनाग्न्यादिनाकुर्यादद्भिरंजलिनाजले तत्रापियदनीयंतेनैवहो-
मः तथाचपरिशिष्टे शाकंवायदिवापत्रंमूलंवायदिवाफलं संकल्पयेद्यदाहारंस्तेनैवजुहुयात्सुधीः पाणिनैकेनजुहुयात्शूद्रिसव्यंनि-
धाय्वै वर्ज्यद्रव्याणिसंग्रहे कोद्रवंचणकंमाषंमसूरंचकुलित्थकं क्षारंचलवणंचैववैश्वदेवेविवर्जयेत् इति अत्रवैश्वदेवेयज्ञत्रयंभवतिदे
वयज्ञोभूतयज्ञः पितृयज्ञइतिपूर्वोक्तसूत्रात् तत्रप्रातर्वैश्वदेवमादौ कृत्वासायंवैश्वदेवइतिक्रमोनतुसायंप्रातरिति प्रथमंदिवाचारि
भ्योबल्युक्तेः अत्रस्रुवाकारध्वजाकारनराकार वल्मीकारव्यचक्राकार इतिपंचविधाकारे भूतयज्ञेमुख्याचक्राकृतिरित्याह शौनकः ४१
पंचस्वेतेषुविप्राणांमुख्याचक्राकृतिर्भवेत्चक्राकारमथांगारंकुर्यादग्निसमीपतः चक्राकारेणयोविप्रः सदाभूतबलिंहरेत् सर्वपापविनि

मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयादितिदेवभूतशेषेण भूतयज्ञंकुर्यादित्याह योगयाज्ञवल्क्यः देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिंहरेत् भूतयज्ञः सवैप्रोक्तोभूतिदः सर्वदेहिनामिति एवंकृतवैश्वदेवस्यबहिर्बलिमाहमनुः शूनांचपतितानांचश्वपचांपापरोगिणां वायसानांकृमीणांचशनकैर्निक्षिपेद्भुवि शाकलः सायंस्यात्पितृयज्ञांतंब्रह्मयज्ञविवर्जितमिति पितृयज्ञांतमित्यस्त्यमनुष्ययज्ञस्यापिनिवृत्तिः प्रतीयते अथवैश्वदेवप्रयोगः अग्नेः पश्चात्प्राङ्मुखउपविश्याचम्यदेशकालौनिर्दिश्यममोपात्तदुरितक्षयात्मसंस्कारान्नसंस्कारद्वारा च भगवत्प्रीत्यर्थं वैश्वदेवंकरिष्ये सायंतुसायंवैश्वदेवमितिद्वयोस्तंत्रेणानुष्ठानपक्षेतु प्रातः सायंवैश्वदेवौ तंत्रेणाकरिष्यइतिसंकल्प्य एत्वग्नेराहूगणोगोतमोग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्यावाहनेविनियोगः ॐ एत्वग्नइहहोतानिषीदादब्धःसुपूरएताभवानः अवतांत्वारोदसीविश्वमिन्वे यजामहेसौमनसायदेवान् इत्यावाह्य वेणुधमन्याप्रबोध्य चत्वारिशृंगागोतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् अग्निमूर्तिध्यानेविनियोगः ॐ

चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेश इतिध्यात्वा परिसमूह्य पर्युक्षणंकृत्वासिद्धमन्नंपात्रांतरेनिधायाग्नावधिश्रित्य प्रोक्ष्योदगुद्वास्यपश्चिमभागेनिधायत्रेधाविभज्यत्रिःप्रोक्ष्यपर्यग्निकृत्वासर्पिषाभ्यज्याग्निंविश्वानिनइत्यलंकृत्य सव्यंपाणितलंहृदिन्यस्यदक्षिणहस्तेनदक्षिणभागादन्नमादायांगुष्ठाग्रेण पीडितंसंहतांगुल्युत्तानपाणिनासमंत्रंजुहुयात् तत्रमंत्राः सूर्यायस्वाहा सूर्यायेदंनममेत्यादित्यागः सर्वत्रापिज्ञेयः प्रजापतयेस्वाहेत्यादिचरु-

तैव सोमायवनस्पतये॰ अग्नीषोमाभ्यां॰ इंद्राग्निभ्यांस्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां॰ धन्वंतरयेस्वाहा इंद्राय॰ विश्वेभ्योदेवेभ्य॰ ब्र-
ह्मणेस्वा॰ सायंतनवैश्वदेवाहुतयोग्नयेस्वा॰ प्रजापतयेइत्यादि ब्रह्मण्यंतः पूर्ववन्नवाहुतीर्हुत्वोन्वम इत्कपस्थाय परिसमूहनपर्युक्षणे
कृत्वा विभूतिंधारयेदितिदेवयज्ञः अथभूतयज्ञः भूमिंप्रोक्ष्यमध्यभागादन्नमादाय प्राचीमारभ्यईशानीपर्यंतंच क्राकारंनैर्ऋत्ये-
णसूर्यायस्वाहेतिपूर्वोक्तैर्दशभिः अद्भ्यःस्वाहा ओषधिवनस्पतिभ्य॰ गृहायगृहदेवताभ्यः वास्तुदेवताभ्यस्वाहेतिपंचभिः प्रदत्वा
चक्राद्बहिः प्राच्यांप्राक्संस्थंइंद्रायइंद्रपुरुषेभ्य॰ दक्षिणतउदक्संस्थं यमाययमपुरुषेभ्यः॰ पश्चिमतःप्राक्संस्थं वरुणायवरु
णपुरुषेभ्य॰ उत्तरस्यामुदक्संस्थं सोमायसोमपुरुषेभ्य॰ चक्रमध्येब्रह्मणेस्वा॰ तत्प्राच्यांब्रह्मपुरुषेभ्य॰ ब्रह्मणोदक्षिणतोविश्वे
भ्योदेवेभ्यो॰ ब्रम्हणःपश्चिमतः सर्वेभ्योभूतेभ्य॰ ब्रह्मणउत्तरतोदिवाचारिभ्य॰ चक्रादुत्तरतोरक्षोभ्य॰ हेतिदत्वापउपस्पृश्य
तदुत्तरतोभूमिंप्रोक्ष्यद्वितीयभूत यज्ञंकुर्यात् तत्रसूर्यपदस्थानेग्निपदंदिवापदस्थाने नक्तमितिविशेषः शेषंपूर्ववदिति भूतयज्ञः
अथपितृयज्ञःप्राचीनावीती आग्नेय्याभिमुखः सव्यंजान्वाच्योत्तर भागादंगुष्ठपर्वमात्रमन्नंगृहीत्वापराचीनपाणिनाचक्राद्दक्षि
णतः स्वधापितृभ्यइतिमंत्रेणबलिंदत्वापउपस्पृश्य द्वितीयचक्राग्नेयभागेचतथैवदत्वापउपस्पृश्य पितृयज्ञान्नशेषेणैवचक्राद्बहि ४२
नैर्ऋत्यकोणे श्यामायस्वाहा चक्राद्वायव्यकोणेशबलायस्वाहेत्युभयत्रबलिंदत्वा गृहांगणेजलमासिच्य श्वचांडालपतितक्ष

तथापसेभ्योविकिरेत् येभूताः प्रचरंतिदिवानक्तंबलिमिच्छंतोविंदुरस्यप्रेष्ठाः तेभ्योबलिंपुष्टिकामोहरामिमयिपुष्टिंपुष्टिपतिर्ददातुस्वाहा
रात्रौचेन्नक्तमितिब्रूयादितिशौनकोक्तश्चक्राकारप्रयोगः वृत्तिकृत्तुनराकारमंगीकृत्यवैलक्षण्यमाह तत्रसूर्यादिब्रह्मांतान् दशाब
लीन्प्राक्संस्थान्दत्वाकिंचिदंतरालंत्यक्त्वाभ्यइत्यादिवास्तुदेवताभ्य इत्यंतान्पंचबलीन्हुत्वाभ्योदत्तबलेः पश्चिमतइंद्रायतदुत्तरत
इंद्रपुरुषेभ्यः अंतरालदक्षिणातोयमाय तदुत्तरतोयमपुरुषेभ्यःब्रह्मणेदत्तबलेः प्राक्वरुणायतदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्य अंतरालादु
त्तरतः सोमाय॰ सोमपुरुषेभ्यः अंतरालेब्रह्मणेतत्प्राक्ब्रह्मपुरुषेभ्यः विश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्यः दिवाचारिभ्यइत्युत्तरे र
क्षोभ्यःस्वाहेतिसर्वोत्तरतः ततोपसव्येनाग्नेय्यांस्वधापितृभ्यइतिपुरुषाकारोवैश्वदेवप्रयोगः अथमनुष्ययज्ञः मनुः अतिथिभ्यो
न्नदानंचनृयज्ञः सतुपंचमः पुष्कलस्यप्रमाणान्नमन्यपात्रेसमुद्धरेत् अक्षतोदकहस्तेनचोपवीतीनिवेदयेत् योगिभ्यःसनकादि
भ्यइदंचान्नमितीतिचदद्यादन्नंतद्द्विजायकुर्याद्गृहबलिंतथा अन्नश्राद्धैर्निवेदाश्चुत्यन्नदोषैर्नलिप्यते ब्राह्मणभोजनाशक्तौ परा
शरः नृयज्ञसिद्धयेदद्याद्भिक्षांसंकल्पपूर्विकां कूर्मपुराणेपि हंतकारमथाग्रंवाभिक्षांवा शक्तितोद्विजः दद्यादतिथयेनित्यंबुध्येत
परमेश्वरमिति भिक्षालक्षणमनुनोक्तं ग्रासमात्राभवेद्भिक्षा अग्रंग्रासचतुष्टयं अग्रंचतुर्गुणीकृत्यहंतकारोविधीयते एषप्रयो
गः अभ्यागतंब्राह्मणंप्राङ्मुखमुपवेश्यगंधादिनासंपूज्यनिवीती ब्राह्मणभोजन पर्याप्तमन्नंपात्रस्थं सनकादिमनुष्येभ्य इदम-

स्तनममेस्कन्धा तेनान्नेनभोजयेत् तदभावेभिक्षात्रयंपूर्ववत्संकल्प्यभिक्षुभ्योदद्यादितिमनुष्ययज्ञः यदिवैश्वदेवात्प्रागेवभिक्षुकेस
मागतेविशेषमाह गौतमः वैश्वदेवेतुसंप्राप्तेभिक्षुकेगृहमागते उद्धृत्यवैश्वदेवार्थंभिक्षांदत्वाविसर्जयेत् वैश्वदेवाकृतंपापंशक्तोभिक्षु
र्व्यपोहितुं नहिभिक्षुकृतान्दोषान्वैश्वदेवोव्यपोहति इयंचभिक्षास्वतंत्रफलार्था भिक्षादानप्रशंसामाहयमः सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षां
यः प्रयच्छतिमानवः गोप्रदानसमंपुण्यं तस्याहभगवान्यमः भिक्षुकानाहयाज्ञवल्क्यः यतिश्चब्रह्मचारीचविद्यार्थीगुरुपोषकः अ
ध्वगः क्षीणवृत्तिश्चषडेतेभिक्षुकाः स्मृताः अतिथयश्चोक्तास्तेनैव शूद्रोवायदिचांडालः शत्रुर्वाब्रह्मघातकः आगतोवैश्वदेवांनेसो
तिथिः स्वर्गदायकः इति इतिपंचमहायज्ञाः एषामकरणेप्रायश्चित्तमाहव्यासः होमान्नदानरहितंनभोक्तव्यंकदाचन अकृत्वापंचयज्ञां
स्तु भुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् यदिदैवामाध्यान्हिकंस्वेकालेनभवतिचेद्गौणकालेकार्यंगौणकालेप्यसंभवेत्तमः दिवोदितानिकर्माणि प्र-
मादादकृतानिचेत् शर्वर्याः प्रथमयामेतावत्कुर्याद्यथाक्रमं अत्रमुख्यकालानुरोधात्सायंसंध्योपासनमादौकृत्वागंतूनामंतेनिवेशा-
इति न्यायेनातीतकालंप्रातर्मध्यान्हिकंपश्चात्कार्यमितिन्यायतः प्राप्तंतस्यनिषेधार्थंयथाक्रममितिवचनं मरीचिरपि रात्रौप्रहरप
र्यंतंदिवाकर्माणिकारयेत् अवगाहंब्रह्मयज्ञंसौरजाप्यंनकारयेत् आश्वलायनेस्तुरात्रावपिब्रह्मयज्ञः कार्यः तस्यह्वावनध्यायोयदा
त्माशुचिर्यद्देशइतिसूत्रात् मध्यंदिनेप्रबलमधीयीतयः एवंविद्वान्महारात्रेउषस्यदिनेतथाग्रामेमनसास्वाध्यायमधीयीतदिवानक्तं ४३

वेतिवृत्ताबुक्तत्वाच्च विधुरस्यवैश्वदेवविशेषउक्तोरत्थवसिष्ठेन अनग्निकस्तुयोविप्रः सोन्नंव्याहृतिभिः स्वयं हुत्वाशाकलमंत्रैस्तुशि
ष्टादन्नाद्बलिंहरेत् ॥ अथप्रयोगः पूर्ववदग्निस्थापनादिकृत्वान्नमादाय ॐ भूःस्वाहा अग्नयइदंनमम ॐ भुवः स्वाहावायवइदंनमम -
ॐ स्वः स्वाहासूर्यायेदंनमम ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतयइदंनमम अथशाकलमंत्रास्तैत्तिरीयकारण्ये देवकृतस्यैनसोवयजन
मसिस्वाहा अग्नयइदं० ॥ मनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा ॐ पितृकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा ॐ आत्मकृतस्यैनसोवय
जनमसिस्वाहा ॐ अन्यकृतस्यैनसोव० ॐ अस्मत्कृतस्यैनसोव० ॐ यत्स्वप्नश्चजाग्रतश्चैनश्चकृमतस्याव यद्विद्वांसश्चा विद्वांसश्चैन-
श्चकृमतस्याव० यत्स्वपंतश्चजाग्रतश्चैनश्चकृमतस्यावयजन० यद्विद्वांसश्चा विद्वांसश्चैनश्चकृमतस्याव० ॐ एनसएनसोवयजनमसि
स्वाहेत्येकादशाहुती हुत्वासर्वत्राप्यग्नयइदंनममेत्युद्देशत्यागौ पूर्ववत्कुर्यादिति ततोदेवंसंपूज्यनैवेद्यंप्रदर्श्यनित्यश्राद्धंकुर्या
त् तत्षड्दैवतंविश्वेदेवहीनंदक्षिणापिंडावाहनस्वधाकाराग्नौकरणब्रह्मचर्यादिनियमरहितादिकार्यं तत्रदक्षिणादानेविकल्पः विक
ल्पविधायकंतुमत्कृतश्राद्धचंद्रिकायांद्रष्टव्यं देशकालौनिर्दिश्यास्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाममुकशर्मणाममुकगोत्राणांवसु
रुद्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां तथामातामहानां सपत्नीकानां नित्यश्राद्धंकरिष्य इतिसंकल्प्यांकल्प्य विप्रंनिमंत्र्यचंदनादिनासं
पूज्यपलाशादिपात्रेन्नंपरिविष्यगायत्र्याप्रोक्ष्यपृथिवीतेपात्रमित्यादिब्रह्मार्पणांतंकृत्वा ब्राह्मणंभोजयेत् शक्तोस्वपंक्तौपित्रुद्देशेन

ब्राह्मणमात्रंभोजयेत् तदशक्तावपिकिंचिदन्नमुद्धृत्यैतदन्नंपितृभ्यः स्वधानमइत्युक्त्वा ब्राह्मणायदद्यात् एतच्चानित्यं नित्यश्रा-
द्धाकरणे त्वर्वेतदितिदशाधाजपोदितत्रऋग्विधानेप्रायश्चित्त श्रवणात् अथभोजनविधिः आश्वलायनस्मृतौ अर्कपर्वद्वयेरात्रौच-
तुर्दश्यष्टमीदिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वाचांद्रायणंचरेदिति व्यासः पंचार्द्रोभोजनंकुर्यात्प्राङ्मुखोमौनमास्थितः हस्तौपा
दौतथैवास्यमेषुपंचार्द्रतामता हस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्येत्यर्थः आश्वमेधिके आर्द्रपादस्तुभुंजीयात् प्राङ्मुखश्चासनेशुचौ पादाभ्यां
धरणींस्पृष्ट्वा पादेनैकेनवापुनरिति आसनेवर्ज्यानिप्रचेताः गोशकृन्मृन्मयंभिन्नंतथापालाशपिप्पलं लोहबद्धंसदैवार्कंवर्जयेदास-
नंबुधः ब्रह्मपुराणे उपलिप्तेसमेस्थानेशुचौश्लक्ष्णासमन्विते चतुरस्रंत्रिकोणंचवर्तुलंचार्धचंद्रकं कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादि-
षुमंडलं हेमाद्रावत्रिः पंचाशत्पलिकंकांस्यंत्वधिकंभोजनायवै गृहस्थैस्तुसदाकार्यमभावेरौप्यहेममये: कश्चिन्निषेधमाह स्मृतिच
द्रिकायांप्रचेताः तांबूलाभ्यंजनेचैव कांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविवर्जयेत् इति अन्नादिदिङ्नियमः कौर्मे प्रा-
ङ्मुखोन्नानिभुंजीतेति आयुष्मान्प्राङ्मुखोभुंक्ते यशस्वीदक्षिणामुखः धनवान्पश्चिमायांतु धर्मवानुत्तरामुखः पुत्रवांस्तूत्तरा
मुखोनाश्नीयात् मनुःपुत्रवांस्तुगृहेनित्यंनाश्नीयादुत्तरामुखः सोमवारेतथाभ्यंगं वर्जयेत्तुसदाबुधइतिनिषेधात् अत्राभ्यंगपदात्सर्ष- ५५
पादितैलाभ्यंगएवनिषिद्धोनतुतिलतैलाभ्यंगः तैलाभ्यंगनिषेधेतुतिलतैलंनिषिध्यते अभ्यंगस्यनिषेधेतु सार्षपादिनिषिध्यतइ-

ति मदनरत्नेप्रचेतोवाक्यात् जीवन्मातृपितृकस्तु दक्षिणामुखोपिनाश्नीयात् उक्तंचप्रयोगपारिजाते स्मृतिमंजर्यां पितरौजीवमानौचेन्नाश्नी
याद्दक्षिणामुखः तयोस्तुजीवतानेकस्तथैवनियमःस्मृतइतिविज्ञानेश्वरश्च अनिशंमातृहीनानां यशस्यंदक्षिणामुखं भोजनमितिशेषः
सायंप्रातर्द्विजातीनां अशनंश्रुतिचोदितं नांतराभोजनंकार्यमग्निहोत्रसमोविधिः नचात्राग्निहोत्रसमोविधिरित्युक्तेःप्रातरेवभोजनंकार्यमि
तिवाच्यं दिवसस्यपंचमेतुभागेभोजनमाचरेदिति कात्यायनोक्तेः अत्रोक्तप्रातःशब्दोमाध्यान्हिकोत्तरकालपरः अथपरिवेषणंस्मृ
त्यंतरे शाकादीन्पुरतः स्थाप्य भक्ष्यंभोज्यं चवामतः अन्नंमध्येप्रतिष्ठाप्यदक्षिणेघृतपायसं ओदनेपरमान्नेच आज्यपात्रंयदिस्थितं-
तदाज्यंचभवेद्रक्तं तदन्नंमांसमुच्यते घृतमपि भोजनात्प्रागेवग्राह्यंनतूच्छिष्टे नोच्छिष्टोघृतमादद्यादितिस्मृतिचंद्रिकाकारधृतविष्णुवा
क्यात् शातातपः हस्तदत्तानिचान्यानिप्रत्यक्षंलवणंतथा मृत्तिकाभक्षणंचैवगोमांसाशनवत्स्मृतं प्रत्यक्षमपिलवणंहस्तदत्तंनिषिद्धं
तथाचपैठीनसिः लवणंव्यंजनंचैवघृतंतैलंतथैवच लेह्यंपेयंचविविधंहस्तदत्तंनभक्षयेत् शूलपाणौभविष्ये सैंधवंलवणंयच्च यच्चसा
मुद्रिकंभवेत् पवित्रेपरमेह्येतेप्रत्यक्षेअपिनित्यशःइति ब्रह्मपुराणे अन्नंदृष्ट्वाप्रणम्यादौ प्रांजलिःकारयेत्ततः अस्माकंनित्यमस्त्वेतदिति
भक्त्याथवंदयेत् पात्राद्ग्रासंसमुद्धृत्यसम्यक्पात्रांतरेक्षिपेत् जलमादायमंत्रेणगोग्रासंविनिवेदयेत् मंत्रस्तुप्रयोगेवक्ष्यते शूलपाणि
शिष्टे आर्द्रपाणिराचांतः शुचौदेशेप्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुखोवोपविश्यचतुरस्रमंडलेपात्रस्यमन्नं प्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्याभ्युक्ष्य-

स्वादोपितोमधोपितोइत्यभिमंत्र्य सत्यंत्वर्तेन परिषिंचामीति दिवापरिषिंचेदृतंत्वासत्येनपरिषिंचामीतिरात्रौदक्षिणतोभुवपतये भुवनपतये
भूतानांपतयइति नमोंतैः प्राक्संस्थं प्रत्यक्संस्थंवाबलिंविकीर्य समाहितोमृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य सव्येनपाणिनापात्रमालभ्य तर्ज-
नीमध्यमांगुष्ठैः प्राणायमध्यमानामिकांगुष्ठै रपानायानामिकाकनिष्ठांगुष्ठैर्व्यानायकनिष्ठतर्जन्यंगुष्ठैरुदानायसर्वांगुलिभिःसमानाय-
मुखे जुहुयात्सर्वाभिरेववासर्वेभ्योजुहुयादेवंवाग्यतोभुक्त्वामृतापिधानमसीत्यपिधानं प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचमेदेवं-
भुंजानोग्निहोत्रफलमश्नुतेबलपुष्टिमासर्ववान्त्सर्वमायुरिति भविष्यपुराणेविशेषः भोजनात्किंचिदन्नाग्रं धर्मराजायवैबलिं दत्वाथ
चित्रगुप्तायप्रेतेभ्यश्चेदमुच्चरेत् प्रेतबलिमंत्रोप्यग्रेवक्ष्यते बल्युत्सरणंकार्यमित्युक्तंरामार्चनचंद्रिकायां भोजनादौबलिर्मुक्तः स
ह्युद्धृत्य भोजनं अनुत्सृत्यतुयो भुंक्ते प्राणायामाष्टकंचरेत् स्मृत्यंतरे चित्राहुतीरनुत्सृत्ययोभुंक्तेग्रासपंचकं अघंसकेवलंभुंक्ते ज्ञा
नतोज्ञानतोपिवेति शौनकः स्वाहांताः प्रणवाद्याश्चनाम्नामंत्राश्चवायवइति आश्वमेधिके यथारसंनजानातिजिह्वाप्रणाहुतौनृपत
थासमाहितः कुर्यात्प्राणाहुतिमतंद्रितइति अपरार्केत्रिः मधुपर्केचसोमेच अप्सुप्राणाहुतीषुच नोच्छिष्टस्यभवेद्दोषस्तत्रे-
श्चवचनंयथा विष्णुपुराणे प्राकृद्रवंपुरुषोश्नीयान्मध्येचकठिनाशनः अंतेपुनर्द्रवाशीतुबल्यारोग्यैर्नमुंचति जठरंपूरयेदर्धमन्नैर्भा
गंजलस्यच वायोः संचरणार्थायचतुर्थमवशेषयेदिति आपस्तंबः अष्टौग्रासामुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः द्वात्रिंशत्तुगृहस्थ

स्य त्यमितंब्रह्मचारिणः बौधायनः भोजनं हवनंदानंउपहारःप्रतिग्रहः बहिर्जानुनकार्याणि नहूदाचमनंस्मृतं घृत्यमनुः भोजनंतु
ननिःशेषंकुर्यात्प्राज्ञः कथंचन अन्यत्रदधिसक्त्वाज्यपललक्षीरमध्वप इति पललंतिलमिश्र ओदनः प्राणाहुतिग्रहणोत्तरंपात्रंयं
त्रादौस्थाप्यमित्याहव्यासः न्यस्तपात्रस्तभुंजीतपंचग्रासान्महामुने शेषमुद्धृत्य भोक्तव्यंपित्रर्थेनतुचोत्थरेदिति बृहस्पतिः नस्पृशे-
द्वामहस्तेनभुंजानोन्नंकदाचन नपादौनशिरोबस्तिंनपदाभोजनंस्पृशेदित्यादि निषेधास्त्वाचारमयूखादिषु द्रष्टव्याः पराशरः एक
पंक्त्युपविष्टानांविप्राणांसहभोजनं यद्येकोपित्यजेत्पात्रंशेषमन्नंनभोजयेत् पंक्तिभेदकान्याहबृहस्पतिः अग्निनाभस्मनाचैवस्तंभेनस
लिलेनवा द्वारेणैवचमार्गेणपंक्तिभेदोबुधैःस्मृतइति यमोपि उदकंचतृणंभस्म द्वारंपंथास्तथैवच एभिरंतरितंकृत्वापंक्तिदोषो
नविद्यतइति ग्रंथांतरे नृणांभोजनकालेतुयदिदीपो विनश्यति तदन्नंपाणिनास्पृष्ट्वा सावित्रीमनसास्मरेत् पुनर्दीपंततोलब्ध्वा
शेषंभुंजीतकामतः अन्यदन्नंनभोक्तव्यंभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदिति देवलः भुक्त्वोच्छिष्टंसमाघ्रायसर्वस्माद्घृतवर्जितं उच्छिष्टभा
गधेयेभ्यः सोदकंनिर्वपेद्भुवि अमृतापिधानमसीत्यपः प्राश्यभुक्त्वाविक्षिपेत् उत्थायबहिरागत्यमुखहस्तादिशोधयेदिति सए
व आचम्यचततःकुर्यात्ततैकाष्ठस्यभक्षणं भोजनेदंतलग्नानिनिर्हृत्याचमनंचरेत् दंतलग्नमसंहार्यंलेपंमन्येतदंतवत् नतत्रब-
हुशःकुर्याद्यत्नमुद्धरणंप्रति अथप्रयोगः पाणिपादौप्रक्षाल्याचम्यश्रीपर्ण्यादिपीठेप्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखोवोपविश्य भूमिंभोस्य

चतुरस्रमंडलंकृत्वातदुपरिहेमरूप्ययोरभावेद्विपंचाशत्पलपरिमितंकांस्यपात्रंनिधायपरिवेषणंकारयित्वातस्मादन्नाद्गोग्रासार्थमन्नंप्र
भागंकृत्वा सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राःपुण्यराशयः प्रतिगृह्णंतुमेग्रासंगावस्त्रैलोक्यमातरइतिमंत्रेणगवेग्रासंदत्वाचम्यप्रां
जलिरन्नंप्रणम्यास्माकंनित्यमेतदस्त्विति प्रार्थ्य ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरे॰ दित्यन्नमभ्युक्ष्य स्वादोपितोमधोपितोवयंत्वा
वद्यमहे अस्माकमविताभवेत्यभिमंत्र्य सत्यंत्वर्तेनपरिषिंचामीतिदिवासत्रौ ऋतंत्वासत्येनपरिषिंचामीतिप्रदक्षिणमन्नं
परिषिच्यदक्षिणतोभ्युदक धारांप्राक्संस्थांकृत्वा तत्रभूपतयेनमः भुवनपतये॰ भूतानांपतये॰ धर्माय॰ चित्रगुप्तायनमः यत्रक्व
नसंस्थानांक्षुत्तृष्णोपहतात्मनांप्रेतानां तृप्तयेक्षय्यमिदमस्तुयथासुखमिति प्रेतबलिंचैवंबलिषट्कंप्राक्संस्थंदत्वोपर्युदकंदत्वाब-
लीनुद्धृत्यहस्तंप्रक्षाल्य आपोशनार्थंजलमादायवामहस्तमध्यमानामिकांगुष्ठैर्भोजनपात्रमालभ्यान्नंब्रह्मेतिध्यात्वासमाहितोऽमृ
तोपस्तरणमसीतिनिःशब्दंपीत्वाघृताक्तमन्नंपूर्वोक्ततत्तदंगुलिभिःसर्वाभिर्वास्येपंचप्राणाहुतीर्जुहुयात् तत्रमंत्राः ॐ प्राणाय
स्वाहा प्राणायेदंनमम ॐ अपानायस्वाहा अपानायेदंनमम ॐ व्यानायस्वाहा व्यानायेदंनमम ॐ उदानायस्वा॰ उदानायेदं
नमम ॐ समानायस्वा॰ समानायेदंनमम॰ ॐ ब्रह्मणेस्वाहा ब्रह्मणेदंनमम ततोजलंस्पृष्ट्वायथेष्टलौकिकवाक्यान्यनुच्चा
रयन्कवलेकवलेइष्टदेवतांस्मृत्वाभोजनंकुर्यात् एतच्चभोजनंरहसिकार्यंतथाच स्मृतिचंद्रिकायांदेवलः आहारंतुरहःकुर्याद्

हारंचैवसर्वदा गुसाभ्यांलक्ष्मीयुक्तः स्यात्याकाश्येहीयतेश्रियेति ततोभोजनांतेपात्रस्थमन्नं किंचिद्गृहीत्वाग्राय भूमौविसृज्य तत्रमंत्रः अ
स्मत्कुलेमृतायेचपितृलोकविवर्जिताः भुंजंतुममचोच्छिष्टं पात्राच्चैवंफ्कविक्षिपेत् उत्तरापोशनार्थंजलमादाया मृतापिधानमसी त्यर्धंपीत्वा
र्धंरौरवेपूयनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनां अर्थिनामुदकंदत्तमक्षय्यमुपतिष्ठत्विति मंत्रेणपितृतीर्थेन भूमौनिषिच्यांगणादावागत्यमृद्भिरद्भिः
पाणिमुखेसंशोध्यषोडशगंडूषान्कृत्वादंतकाष्ठेनदंतान्संशोध्य हस्तौपादौप्रक्षाल्य भोजनपात्रप्रक्षालनं तद्देशमार्जनं कारयित्वा चम्या–
ध्यायस्वेतिभुक्तमन्नमनुमंत्र्यप्रणवेनात्मानंब्रह्मणिसंयोज्यजलेनहस्तौनिघृष्य तज्जलमंगुष्ठाभ्यां अक्ष्णोर्निषिंचेत् तत्रमंत्रः शर्यातिंचसु
कन्यांचच्यवनंशक्रमश्विनौ भुक्तमात्रःस्मरेद्यस्तुचक्षुस्तस्यनहीयतइति ततः शतपदानिगत्वास्वासनेउपविश्य अगस्तिरग्निर्वडवान
लश्चभुक्तंमयान्नं जरयत्वशेषं सुखंममैतत्परिणामसंभवंयच्छत्वरोगंममचास्तुदेहे इत्युदरंपरिमृज्य तांबूलंभक्षयेत् अथतांबूलभक्षण–
माहमार्कंडेयः भूयोप्याचम्यकर्तव्यंतनरस्तांबुलभक्षणं वसिष्ठः सुपूगंचसुपत्रंचचूर्णेनचसमन्वितं दत्वातुद्विजदेवेभ्यस्तांबूलंचर्वयेद्द्वि
जः पर्णमूलेभवेद्व्याधिः पर्णाग्रेपापसंभवः चूर्णपत्रंक्षिपेदायुः शिराबुद्धिविनाशिनी तस्मादग्रंचमूलंचशिरांचैवविशेषतः चूर्णपत्रंव
र्जयित्वातांबूलंखादयेद्द्येति इतिश्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्केपंचमभागकृत्यं वेणुसंभवनिनादमोहितागो
पिकास्तटमुपेत्ययामुनं येनसार्धमरमंतसंभ्रमात्तंभजामिवसुदेवनंदनं १ अथषष्ठांशभागकृत्यं दक्षः इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठसम

मकोनयेत् अष्टमेलोकयात्रानुबहिः संध्याननः पुनः यमः रवेरस्तमयात्पूर्वंघटिकैकायदाभवेत् सायंसंध्यामुपासीतकुर्यात्स्थोमंचपूर्ववत्-
सायंसंध्यायांविशेषोलिख्यते शौनकः अग्निश्चेत्यनुवाकेनसायंसंध्यापिबेदपः इदंमंत्राचमनं अथार्घ्यदानं तच्च प्रातस्तिष्ठन्नर्घ्यदानं
सायंतूपविशन्भवि इतियमवाक्यात्सायंसंध्यायामुपविश्यैवकेचिदर्घ्यदानं कार्यमित्याहुस्तच्चिंत्यं जलमंजलिनादाय गायत्र्याचाभिमं-
त्रितं दद्यादर्घ्यत्रयंस्तिष्ठंस्त्रिषुकालेषुबद्धृत्व इत्याश्वलायनस्मृतेः पाणिभ्यां जलमादाय गायत्र्याचाभिमंत्रितं रवेरभिमुखंस्तिष्ठंस्त्रि
रूर्ध्वसंध्ययोः क्षिपेदितिशौनकोक्तेश्च गृह्यपरिशिष्टेपि अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिमुद्धृत्यादित्याभिमुखः स्थित्वाप्रण
वव्याहृतिपूर्वयासावित्र्यात्रिरर्घ्यंनिवेद्य क्षिपेदिति श्रीमातामहचरणानांपूर्ववत्त्रिरर्घ्यं दत्वेतिवदतामयमेवाशयः प्रयोग
पारिजातादयः सर्वेवाजिपेययाजिनश्चैवमेवाहुः जपेविशेषः कारिकायां अर्धास्तमयआदित्ये पश्चिमस्ययउत्तरः भागस्तन्मुखआसी
नः सावित्रींवाग्यतोजपेदितिउत्तरप्रतीच्याअष्टमोभाग इत्यर्थः दिशोष्टधाविभक्तायाः प्रतीच्याभागसप्तकं हित्वादक्षिणतोन्यस्त्त यो ष्टमो भा
गउत्तरः अस्याभिमुखतोविप्रोभूत्वाप्रयतमानसः जपन्नासीतसावित्रीं संध्यांकृत्स्नमतंद्रित इतिशौनकोक्तेः उपस्थानेविशेषः शौनके-
इमंमेवरुणेत्यादिसायंकालेविशेषतइति व्यासोपि जपेद्वारुणमंत्रांस्त्तइमंमेवरुणादिकान् चतुर्मंत्रान्विशेषज्ञः संध्याफलमवाप्नुयादि ४७
ति अथप्रयोगः तत्रहस्तौपादौप्रक्षाल्यद्विराचम्य प्राणानायम्यममभ॰ सायंसंध्यामुपासिष्यइति पूर्ववत्प्रथममार्जनंकृत्वा जलमा

दाय अग्निश्चेत्यनुवाकस्ययाज्ञवल्क्युपनिषदृषिः अग्निमामन्यु मन्युपत्यह्यानिर्देवताः गायत्रीपंक्तिर्विराट्छंदांसि मंत्राचमनेवि०-
ॐ अग्निश्चमामन्युश्चम न्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः पापेभ्योरक्षंतां यदन्हापापमकार्षं मनसावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेणशिश्ना अ
हस्तद वलुंपतु यत्किंचदुरितंमयि इदमहंमाममृतयोनौ सत्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहेति पीत्वा पूर्ववद्द्विराचम्यद्वितीयतृतीयचतुर्थमा
र्जनाद्यघमर्षणांतं कृत्वा पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन्पाणिभ्यांजलमादायसावित्र्याभिमंत्र्य श्रीसवित्रइदमर्घ्यंसमर्पयामीतित्रिरर्घ्यंदद्यात् त
तोसावादित्योब्रह्मेत्यादि गायत्रीजपसंकल्पां तंकृत्वावायव्यलग्नपश्चिमाभिमुखो भूत्वादृत्थांदृत्यादित्यमंडलमध्यस्थांश्यामां श्या
मांबरानुलेपनस्रगाभरणामेक वक्त्रां शंखचक्रगदापद्मांक चतुर्भुजां गरुडासनारूढां विष्णुदैवत्यांसामवेदमुदाहरंतींस्वर्लोकाधिष्ठा
त्रींसरस्वतींनामदेवतां ध्यात्वा मनसासंपूज्ययथाशक्तिजपेत् ततउपस्थानं कुर्यात् तद्यथा इमंमेवरुण तत्वायामीत्यृचो राज्ञोगर्त्त
शुनःशेपऋषिः वरुणोदेवता आद्यागायत्रीद्वितीयात्रिष्टुप् वरुणोपस्थानेविनियोगः ॐ इमंमेवरुणश्रुधीहवमद्याच मृळया त्वाम
वस्युराचके ॐ तत्वायामिब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्ते यजमानोहविर्भिः अहेळमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुः प्रमोषीः जात
वेदस इत्यादिपूर्ववदभिवाद्य सायंसंध्यां अथसायमौपासनं पूर्वोक्तं ब्रह्मचारीत्वग्निकार्यंकुर्यात् अग्निकार्यंततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपी-
तियोगिवाक्यात्त सायमेवाग्निमिंधानेत्येकद्वित्रिलौगाक्ष्युक्तेः तच्चेत्थं आचम्यतिथ्याद्यनुकीर्त्यममउ० मातरग्निकार्यंकरिष्य इति

संकल्पः प्रातः सायंतुसायमग्निकार्यंकरिष्यइति संकल्प्याग्न्यावाहनादिपूजनांतंकृत्वाप्रादेशमात्रांसमिधंगृहीत्वाऽ ग्नयेसमिधमाहार्षं बृहतेजातवेदसे तयात्वमग्नेवर्धस्वसमिधाब्रह्मणावयंस्वाहेति जुहुयात् अग्नयइदंनममेतित्यजेत् ततआर्द्रपाणिनलमग्नौप्रता- प्य ॐ तेजसामासमनज्मीतिसंहतौष्ठद्वयंमुखमवाङ्मृज्यपाणिंप्रक्षाल्य पुनर्द्विवारमेवंकृत्वातिष्ठन्नग्निमुपतिष्ठेत् तत्रमंत्राः- मयिमेधांमयिप्रजांमय्यग्निस्तेजोदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयींद्रइंद्रियंदधातु मयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु यत्ते अग्नेतेजस्तेनाहंतेजस्वीभूयासं यत्तेअग्नेवर्चस्तेनाहंवर्चस्वीभूयासं यत्तेअग्नेहरस्तेनाहंहरस्वीभूयास मेभिरुपस्थायविभूतिंधृ- त्वा आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रिप्रवरान्वितभारद्वाजगोत्रोत्पन्नोहंसोमदेवशर्माभोअग्नेत्वामभिवादये एवंस्वस्वप्रवराद्युच्चा- र्याभिवादयेदित्यग्निकार्यं अथदीपकालमाह मरीचिः रवेरस्तंसमारभ्ययावत्सूर्योदयोभवेत् यस्यतिष्ठेद्गृहेदीपस्तस्यनास्ति दरिद्रता आयुर्दः प्राङ्मुखोदीपोधनदःस्यादुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखोदुःखदोसौहानिदोदक्षिणामुखइति प्रत्यङ्मुखनिषेधस्तुकार्य कालिनित्यदीपविषयएव श्रीकार्तवीर्यादिदीपः प्रत्यङ्मुखएवस्थाप्यः ततोदेवंसंपूज्यद्वितीयभोजनंकृत्वापुस्तकादिदर्शनेनशर्वरी प्रथमभागंनीत्वास्वपेत् अथस्वापविधिर्मात्स्ये शुचिदेशंविविक्तंतुगोमयेनोपलेपयेत् वैदिकैर्गारुडैर्मंत्रैरभिमंत्र्यस्वपेत्ततः मं गल्यंपूर्णकुंभंचशिरस्थानेनिधापयेत् रात्रिसूक्तंजपन्त्रात्रौरात्रिसौख्यमाप्नुयान्नरः स्कांदे उपानहौवैणवंदंडमंबुपात्रंतथैवच

तांबूलादीनिसर्वाणिसमीपेस्थापयेद्गृही नस्वपेदित्यनुवृत्तौ मार्कंडेयः नार्द्रवासानग्नश्च नोत्तरापरमस्तकः नाकाशेसर्वतःशून्ये न
चैत्यद्रुमेतथेति स्वापकालेविष्णुंनमस्कृत्यस्वापंकुर्वीत रात्रिसूक्तंजपन्स्मृत्वा देवांश्चसुखशायिनः नमस्कृत्वाव्ययंविष्णुंसमाधि
स्थंस्वपेन्निशि इतिचंद्रिकाकारधृतपुराणात् सुखशायिनोगस्त्यादीन् विष्णुपुराणे प्राच्यांदिशिशिरःशस्तंयाम्यायामथवानृप
सदैवस्वपतःपुंसो विपरीतंतुरोगदमिति आश्वलायनः पत्नीमृतुमतींस्निग्धांतृप्तांभोगविवर्जितां उपेयान्मध्यरात्रेतेजीर्णेन्नेहृष्ट
मानसइति यमः पूर्वरात्रेव्यतीतेतुसगच्छेद्रतिमंदिरं पादौप्रक्षालयेत्पूर्वंपश्चाच्छय्यांसमाविशेत् धौतवस्त्रंचतांबूलंसंयोगेचप्रशस्यते
हं शय्याचोक्ता शिल्पशास्त्रे चतुराशीतिपर्वाणि दैर्घ्येणपरिकल्पयेत् षष्ठ्यंगुलानिविस्तारंमंचकंहस्तसंमितं एवंशय्याविधान
त्र्यासर्वेषांशयनोचिता मानाधिक्येदरिद्रःस्यान्मानहीनेसुखक्षय इति स्मृतिचंद्रिकायां विष्णुपुराणेपि नविशालांनवाभग्नांनास
मांमलिनांनच नचजंतुमयींशय्यामधितिष्ठेदनास्तृतामिति पर्यंकोप्युक्तस्तत्रैव आयामः सप्ततालःस्याच्चतुस्तालंतुविस्तृतं
द्वितालमुन्नतंज्ञेय मेतत्पर्यंकलक्षणं तालादिप्रमाणंचोक्तं प्रयोगरत्नेस्मृत्यंतरे अंगुष्ठादिकनिष्ठांतंभवेन्मानचतुष्टयं प्रादे
शस्तालगोकर्णवितस्तिस्तु यथाक्रममिति अथस्त्रीकृत्यमाहयज्ञः भर्तुःपादौनमस्कृत्यपश्चाच्छय्यांसमाविशेत् अथरत्य-
तिः संस्मृत्यपरमात्मानं पत्न्याजंघेप्रसारयेत् योनिंस्पृष्ट्वाजपेत्सूक्तं विष्णुर्योनिंप्रजापतेः रेतः सिंचेत्ततोयोन्यांतस्मात्कर्मोप

भर्तिसैति याज्ञवल्क्यः षोडशर्तुनिशास्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेत् यथाकामीभवेद्वापिस्त्रीणांवरमनुस्मरन् मनुः तासामाद्याश्चत
स्रस्तुनिंदितैकादशीतथा त्रयोदशीचशेषास्तुप्रशस्तास्तत्ररात्रयः अमावास्याष्टमीचैवपौर्णमासीचतुर्दशी ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृ
तौस्नानकोद्विजइत्यादिनिषेधाः मयूखादिषुद्रष्टव्याः स्मृत्यर्थसारे ऋतौतुमैथुनेस्नायाद्गर्भसंभूतिशंकया अनृतौतदभावाच्चशौचं
त्रिमूत्रवच्चरेत् तत्रऋतुदर्शनमारभ्यषोडशदिवसेष्वाद्यदिनचतुष्टयमेकादशंत्रयोदशंचविहायावशिष्टेषुदिवसेषुपुत्रार्थीयुग्मदिवसे
कन्यार्थ्ययुग्मदिने चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीचतुर्दशीपंचदशीश्राद्धात्पूर्वदिनव्रतोपवासश्राद्धनिमंत्रितताद्भुक्तशनिरविभौमवार भ
रणीकृत्तिकार्द्रामघापूर्वाफल्गुनी विशाखाज्येष्ठामूलपूर्वाषाढा पूर्वाभाद्रपदा त्रिजन्मनक्षत्र संक्रांतिव्यतीपात वैधृती व्यतिरिक्तेश
य्यांतरेउपवीतीमन्मथगृहंस्पृष्ट्वा विष्णुर्योनिमिति जपित्वा ईश्वरंस्मृत्वोपेत्योत्थायस्नायात् अनृतौतुपूर्वोक्तशौचंकुर्यात् एवंयथायो
गंसुप्तः सन्स्वशय्यायांयथासुखंप्रबोधपर्यंतंस्वापित्वापुनःप्रभातेउत्थायप्रातःस्मरणादीनिकर्माणि प्रतिदिनंकुर्यात् एतेषामक
रणेप्रत्यवायः स्मृत्यर्थसारे नास्तिक्यात्कर्महानौतुमासेनपतितःस्मृतः द्वादशाब्दव्रतेनैव तस्यशुद्धिस्तुनान्यथा तन्निरोध्यार्कमीक्षेत-
स्पर्शेस्नायात्सचैलकं तेनचसहयोहास्यंकुर्वन्भवेन्नतत्समः तदन्नंभुक्त्वासद्यस्तुससर्पेगहनेवने आश्वलायनः बह्वल्पंवास्वगृ-
ह्योक्तंयस्यकर्मप्रकीर्तितं तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेसर्वःकृतोभवेदिति कूर्मपुराणे इत्येतदखिलंप्रोक्तं महन्यहनिवैमयाब्राह्म ५०

णानांकर्म जातमपवर्गफलप्रदं नास्तिक्याद्थवालस्या द्वाह्मणोनकरोतियः सयातिनरकान्घोरान्कालयोनौप्रजायते नान्योविमु
क्तयेपंथामुक्त्वाश्रमविधिंस्वकंतस्मात्कर्माणि कुर्वंति तुष्टयेपरमेष्ठिनइति निर्णयसिंधावत्रिः सप्तमासाधिकेगर्भेवर्धमानेतुगर्भिणी
वर्जनीयाप्रयत्नेनदैवेपित्र्येचकर्मणि ॥ १॥ सप्तमासाधिकेगर्भेगर्भिण्यायत्समर्पितं॥हव्यंदेवानगृह्णंति कव्यंचपितरस्तथा ॥ २॥स
प्त.यदिपच्यते अन्यगोत्रे नभोक्तव्यमापद्यपिनकर्हिचित् ॥ ३ ॥ सप्त.य दिपच्यते ॥ नगृहंभिक्षुणा त्याज्यंनियमेनात्मवान्मुनि
रिति ॥४॥ ॥अथगर्भिणीहस्तभोजननिषेधः ॥ ॥ षष्ठेमासेतुसंप्राप्तेगर्भिण्याश्चैवहस्ततः ॥ नभोक्तव्यंविशेषेणइतिशाता
तपोब्रवीत् ॥५॥ नारदसंहितायां ॥ द्विजस्यधर्मपत्नीतुअंतर्वत्नीयदाभवेत्पंचमेनिर्गतेमासि तस्याहस्तेनभोजनं ॥ नकुर्यादिनिशे
षः ॥६॥ शिवसंहितायांशिवः ॥गर्भिणीतुयदाभार्याविप्रादीनांविशेषतः ॥तासांहस्तेनभोक्तव्यं कृत्वाचांद्रायणंचरेत् ॥मासेषष्ठे
सप्तमेवाष्टमेवाप्राप्तेपत्न्यानैवकुर्यात्कदाचित् ॥ होमंयानंदेवयात्रांतथैवतस्याहस्तेनाशनंविप्रहानिं ॥ गोभिलः ॥ योविप्रःकृत
नित्यस्तुसस र्वान्कृतवान्मखान् सस्नातः सर्वतीर्थेषुतप्तंतेनाखिलंतपः कौर्मे नैत्यकेनास्त्यनध्यायः संध्योपासनएवच उपाकर्म
णिचोत्सर्गेहोममंत्रेषुचैवहि तथा नानध्यायेजपेद्वेदान्रुद्रांश्चैवविशेषतः पौरुषंपावमानंचगृहीतनियमाद्दतइति हारीतः अनु
ष्ठितंतुयद्देवैर्मुनिभिर्यदनुष्ठितं नानुष्ठेयंमनुष्यैस्तत्तदुक्तंकर्मचाचरेदितिदिक् उक्तंनात्रमयास्वयंस्वचरितंयद्याज्ञवल्क्यादिभिःप्रो

कं धर्मविनिर्णये तदखिलं स्पष्टं परिज्ञासये संदिष्टं गुरुदत्तमंत्ररूपया शार्दूलविक्रीडितं तेन श्रीरविमंडलांतरगतो नारायणः प्रीयतां
इति श्रीमद्भारद्वाजमहादेवभट्टात्मजसकलविद्यानिधानदिवाकरकृते आचारार्के ष्टमभागकृत्यं यत्पादपंकजपरागपवित्र
देहा हित्वा कलेवरमिदं किलदार्षदं सी जग्राहगौतमवधूः कमनीयरूपं तं जानकीपतिमजं मनसा स्मरामि ॥ ॥ इति-
आचारार्कः समाप्तः ॥ छ ॥ ॥ श्रीलक्ष्मीनृसिंहप्रसन्न ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥
पुणें पेठ शनवार मेहुणपुरा येथे " जगद्हितेच्छु " छापखान्यात छापिल शके १७८८ क्षयनामसंवत्सरे आश्विनकृष्ण द्वादशी रवि
वार दिने समाप्तः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ

इति आचारार्कः समाप्तोऽयम्